

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

E-ISSN : 2602-330X

Year/Yıl : 2025

Volume/Cilt : 13

Issue/Sayı : 1

ECONOMY

MANAGEMENT

ACCOUNTING

EDUCATION

POLITICS

INT. RELATIONS

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP is an international and refereed academic journal published twice a year in electronic form since 2013.

The Name of Periodical Publishing / Süreli Yayının Adı

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Publishing Type / Yayının Türü

International E-Journal / Uluslararası E-Dergi

Publishing Language / Yayın Dili

Turkish & English / Türkçe ve İngilizce

Publishing Frequency/ Yayın Sıklığı

Yılda iki kez / Twice a year

Topic/Konusu

Management, Economics, Education and Politics /

Yönetim, Ekonomi, Eğitim ve Siyaset

Internet Page / Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

E-ISSN: 2602-330X

Publishers and Editors / Yayıncı ve Editörler

Dr. Ahmet GÜVEN

Dr. Türker ŞİMŞEK

Secretariat / Sekreteryası

Dr. Cihan USTA

Dr. Emre YİĞİT

Dr. Yavuz ÖZKAYA

Indexes / İndeksler

Editorial and Referee Board / Yayın ve Hakem Kurulu

Dr. Admir MULAOSMANOVİĆ-International University of Sarajevo

Dr. Ahmet KASAP— Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Berivan Can EMMİZ—Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Univ.

Dr. Berkan KARAGÖZ— Bozok University

Dr. Bünyamin DEMİRGİL— Cumhuriyet University

Dr. Ceyda Yerdelen KAYGIN – Kafkas University

Dr. Cihan USTA— Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Coşkun KARACA - Cumhuriyet University

Dr. Dilşad GÜZEL – Atatürk University

Dr. Emek Aşlı CİNEL – Giresun University

Dr. Emine Ebru Akın AKSOY - Hacı Bayram Veli University

Dr. Emre YİĞİT- Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Fatih ERASLAN - Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Fatma TEMELLİ– Ağrı İbrahim Çeçen University

Dr. Fatma Çelik BAYRAM – Bozok University

Dr. Habibe YAZICI ERSOY– Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Hafijur RAHMAN— Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Hande ÇELİK— Balıkesir University

Dr. İbrahim Tanju AKYOL—Çanakkale 18 Mart University

Dr. Kübra Saka ILGIN– Erzincan Binali Yıldırım University

Dr. Mehmet Mert TÜRK—Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Mustafa NAİMOĞLU— Bingöl University

Dr. Mücahit ÜLGER - Ahi Evran University

Dr. Nasiru Liman ZURU – University of Utara Malaysia

Dr. Nurettin KOCA—Kahramanmaraş Sütçü İmam University

Dr. Oğuz Yusuf ATASEL— Karadeniz Teknik University

Dr. Orhan Veli ALICI – Tarsus University

Dr. Ömer Buğra SÜDÜPAK– Vakıfbank

Dr. Remzi AVCI— Mardin Artuklu University

Dr. Sami KOCABIYIK – Özyeğin University

Dr. Sara BENMAHAMMED – University of Mentori BrothersConstantine

Dr. Selay Giray YAKUT– Marmara University

Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT—France Ministry of Justice

Dr. Tuğba ATACAN– Giresun University

Dr. Turan SULEYMANOV – Azerbaijan State Economics University

Dr. Yavuz ACUNGİL— Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Yusuf DEMİR– Cumhuriyet University

Dr. Zümral GÜLTEKİN - On Dokuz Mayıs University

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Year/Yıl: 2025 Volume/Cilt: 13 Issue/Sayı: 1

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Page / Sayfa

- 1. THE UKRAINE CRISIS AND THE EU'S ENERGY POLICY SHIFT: BALANCING ECONOMIC RISKS AND STRATEGIC AUTONOMY FROM RUSSIAN NATURAL GAS** **1-11**
Phd. Ihsan Hashm TAHER and Prof. Dr. Rüştü YAYAR
- 2. TÜRKİYE'DE EĞİTİM HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ROLÜ: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME VE İSTATİSTİKİ GÖZLEMLER** **12-25**
Doç. Dr. Emek Aslı CİNEL
- 3. REALIZING INNOVATION-DRIVEN ECONOMIC GROWTH: CASE STUDIES FROM AZERBAIJAN, TURKIYE, AND GEORGIA** **26-40**
Namig ABBASOV
- 4. VESAYETTEN DİRENİŞE: TÜRK SİYASETİNDE ASKERİ MÜDAHALELERİN EVRİMİ** **41-59**
Doç. Dr. Mutlu SESLİ ve Rahmi ÖZER
- 5. DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİK YANSIMALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ** **60-75**
İrem DOĞAN
- 6. ATAERKİL DÜZENDE KADINLARIN SİYASAL KATILIMI MESELESİ** **76-84**
Doç. Dr. Müşfika Nazan ARSLANEL

Gönderiliş Tarihi: 26/12/2024

Kabul Tarihi: 02/05/2025

ORCID 0009-0008-5065-640X

ORCID 0000-0001-6758-4715

UKRAYNA KRİZİ VE AB'NİN ENERJİ POLİTİKASINDA KAYMA: RUS DOĞALGAZINDAN EKONOMİK RİSKLER VE STRATEJİK ÖZERKLİK ARASINDAKİ DENGİ

Ihsan Hashm TAHER¹

Rüşti YAYAR²

ÖZ

Bu makale, Avrupa Birliği'nin (AB) doğalgaz pazarında Rusya'nın tarihsel hakimiyetinin altındaki faktörleri ve 2022 Rusya-Ukrayna çatışmasını takiben Rus ihracatındaki ani düşüşü inceliyor. Jeopolitik krize doğrudan bir yanıt olarak, AB'nin sıfır Rus gaz ithalatı hedefine yönelik iddialı politikası, enerji bağımsızlığının potansiyel ekonomik faydaları ve enerji kısıtlılığı, fiyat dalgalanmaları ve ekonomik durgunluk olasılığı da dahil olmak üzere ilişkili riskler dikkate alınarak analiz ediliyor. Çalışma, ekonomik bozulmayı en aza indirirken enerji bağımsızlığına geçişi kolaylaştırmak için hafifletme stratejileri ve alternatif enerji kaynaklarını inceleyerek son buluyor.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz, Enerji Politikası, İktisat, Siyaset, Rusya ve Avrupa

Jel Kodları: F15, H56, Q48

THE UKRAINE CRISIS AND THE EU'S ENERGY POLICY SHIFT: BALANCING ECONOMIC RISKS AND STRATEGIC AUTONOMY FROM RUSSIAN NATURAL GAS

ABSTRACT

This paper examines the factors underpinning Russia's historical dominance in the European Union's (EU) natural gas market and the subsequent sharp decline in Russian exports following the 2022 Russia-Ukraine conflict. The EU's ambitious policy of achieving zero Russian gas imports, a direct response to the geopolitical crisis, is analysed, considering both the potential economic benefits of energy independence and the associated risks, including energy shortages, price volatility, and the possibility of economic recession. The study concludes by exploring mitigation strategies and alternative energy sources to facilitate a transition to energy independence while minimizing economic disruption.

Keywords: Natural gas, Energy policy, Economics, Politics, Russia, and Europe

Jel Codes: F15, H56, Q48

¹ Phd student in Tokat Gaziosmanpaşa University, Department of Economics, ihsan.taher6920@gop.edu.tr

² Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Department of Economics, rustu.yayar@gop.edu.tr

1. INTRODUCTION

For decades, Europe has been heavily reliant on Russia's natural gas, with a significant portion of its energy needs being met by Russian oil and gas exports. The energy trade between the two sides dates back to the post-World War II era. Initially, Russia established energy relations with Eastern European countries, followed by the signing of contracts to export natural gas to Western European countries in the 1960s. Since then, Russia has gradually increased its share in the European energy market. According to the European Council (2024), in 2021, approximately 40% of the natural gas imported to the European region came from the Russian Federation (European Council 2024).

This dependence has left many European nations vulnerable to the unpredictability of Russian politics and the volatility of global energy markets. Throughout the 20th and 21st centuries, Soviet and Russian leaders have tended to utilize all available tools, including energy, to increase their hegemony in the world. Following the ascension of Vladimir Putin to the presidency of Russia in 2000, the concept of utilizing Russian energy as a strategic tool to bolster the nation's economic and political standing on the global stage, particularly in Europe, gained greater prominence compared to previous years.

This increases the concerns by many European countries that Russia will use the energy as a political leverage to pressure Europe. Consequently, over the past two decades, Europe has endeavoured to reduce its dependence on Russian energy. This effort has been intensified following the Russian invasion of Ukraine in 2022, driven by a consensus that Russia utilizes its energy as a lever of pressure on Europe, while concurrently employing the energy revenues to escalate geopolitical tensions and energy security concerns.

To achieve this goal, Europe has been pursuing different strategies, including replacing Russian pipeline gas with Liquefied Natural Gas (LNG), decreasing gas demand, finding alternatives to Russia, imposing sanctions on Russia's natural gas sector, and increasing the share of renewable energy sources. These strategies, while driven by vital security concerns, presents significant economic challenges. This article examines the complex balancing act between economic risks and energy independence that the EU faces in its pursuit of this ambitious goal. In this research we assess the long-term viability of the EU's zero Russian gas imports policy, considering the political, and economic at play. We further explore the strategies being implemented by the EU to reduce its dependence on Russian natural gas and the economic implications of the policy, considering potential disruptions to energy supply, increase inflation, price volatility, and the impact on individual and industrial competitiveness in the EU.

Given Russia's significant share in the European natural gas market and the EU's plans to reduce this share, this research aims to answer the following research questions: Firstly, how did Russia become the largest exporter of natural gas to Europe? Secondly, why did EU countries decide to cut gas imports from Russia? Furthermore, what measures have EU countries taken to reduce Russia's share in their natural gas market? Lastly, what is the impact of the strategies employed by the EU on its economy.

To answer these research questions, this article is structured into four sections. Following the introduction, Section 1 discusses how Russia dominated the European natural gas market. Section 2 explores the reasons behind the EU's decision to achieve independence from Russian gas. Section 3 investigates the strategies employed by Europe to reduce importing gas from Russia. Section 4 examines the effect of these strategies on the EU economy. Finally, some conclusions are drawn.

2.THE EU'S TRANSITION FROM ENERGY PARTNERSHIP TO ZERO RUSSIAN GAS IMPORTS

The intricate web of energy relations between the European Union and Russia has a long and complex history, marked by a delicate balance of power and dependence. Their relations date back to the beginning years after World War II when the Soviet Union expanded into Eastern and Central Europe, driving its energy export ambitions. This led to the establishment of the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA) in 1949 and a surge in Communist multilateral institutions from 1955 onwards. Key among these developments was the launch of the Druzhba pipeline in 1959, a joint effort by the USSR, Hungary, Czechoslovakia, Poland, and the German Democratic Republic. The pipeline, the largest of its time, aimed to reduce dependence on oil transported by train. The project strengthened the energy partnership between Russia and Eastern and Central European nations, increasing their reliance on Soviet oil and natural gas supplies (Lee & Connolly, 2016).

The Eastern European countries, as part of the Soviet Union, were the primary destination of Russian gas. However, this dynamic changed a decade after the Cold War, as some European countries began to establish energy relations with Russia. The foundations of contemporary Russo-European energy interdependence were laid in the 1960s. At that time and at the height of the Cold War, massive reserves of oil and gas were discovered in Siberia. These reserves drew the attention of Austria, a neutral country at the time, which sought to capitalize on this opportunity. In June 1968, Austria's state-owned monopoly oil and gas company, the OMV Group, signed an agreement to import Soviet gas. This development paved the way for other European countries to establish their energy relations with Russia. In addition to Austrian authorities, Willy Brandt, the Foreign Minister and later Chancellor of the Federal Republic of Germany (FRG, also known as West Germany), played a significant role in shaping these relations by launching Ostpolitik, a policy that would form the foundation of European energy ties with Russia and underpin European security for the next five decades (Holland, 2022: 80).

Consequently, the annual import of gas by Western Europe from Russia increased from 1 or 3.6 billion cubic meters (Bcm) to 26.5 Bcm annually between 1970 and 1980. Then, in order to enhance the export of gas from Russia to Western European countries, in 1982 Russia and some EU countries signed contracts for importing natural gas from Siberia to Western Europe (Vicari, 2016). After the collapse of the Soviet Union, the volume of energy exports to the EU by Russia increased significantly. From 1995 to 2005, Gazprom, the state-controlled gas monopoly in Russia, underwent a transformation. No longer simply delivering gas at the West German border, Gazprom dominated the European gas market, thanks to its collaboration with the German conglomerate Winter-shall (Holland, 2022: 81). The share of Russian gas in the EU's market increased over the time. In 2012, more than half of Russian gas exports went to the EU, and in 2013, Russia's export of natural gas to the EU was recorded at approximately 139 bcm (Godzimirski, 2016: 91). In 2019, the EU's imports of natural gas came from Russia, accounting for 41%, and it rose to 45% in 2021, as 140 bcm of pipeline gas was shipped from Russia to the EU, in addition to around 15 bcm of liquefied natural gas (LNG) (Eurostat, 2022; International Energy Agency, 2022).

However, this situation has undergone a significant transformation since Russia's invasion of Ukraine in 2022. The proportion of Russia's pipeline gas in EU imports has experienced a gradual decline, decreasing from over 40% in 2021 to approximately 8% in 2023 (European Council, 2024). This substantial reduction can be attributed, in part, to Russia's curtailment of gas supplies following the Ukrainian crisis in 2022. Nevertheless, a considerable share of this reduction has also been achieved through the implementation of strategies by the EU as part of its decisions targeting the

Russian energy sector, thereby demonstrating the EU's resolve to exclude Russian natural gas from its economy.

3.FACTORS INFLUENCING EUROPEAN REDUCTION OF RUSSIAN GAS DEPENDENCE

For decades, the European Union has been bound to Russia's natural gas pipeline, relying heavily on imports to fuel its economies and heat its homes. However, this dependence has come at a steep cost, exposing the EU to a myriad of risks and challenges that threaten its energy security, economic stability, and even its sovereignty.

At the beginning of the 1980s, the improvement of the energy partnership via presenting Yamal pipeline project between Russia and the EU led to warnings from the United States (US) about the perverse effects of the EU's pipeline policy. The US, as the primary ally of Western Europe at that time, expressed its objection to the project for several reasons. The White House was concerned that the project would increase Western Europe's dependence on Russia, thereby empowering Russia, as the primary supplier of gas to those countries, to exert political leverage against them if they did not conform to Moscow's foreign policy. Another reason was that the White House feared that the Soviets would intensify their military spending with the \$8 billion in currency earned from gas exports to Europe (Schutte Jr, 1982: 137; Vicari, 2016).

Despite the American concerns and pressures, the Europeans emphasised on improve their energy relations with Russia. The energy relations between the EU and Russia have been affected by numerous events, including the Cold War, German reunification, the collapse of the Soviet Union, and the creation of the single market in Europe. Despite all of those factors, the Russo-European gas relationship has survived until the recent years. However, this has changed since the Russia-Ukraine in 2022 war in 2022. The crisis was started on 21 February 2022 Ukraine's Donetsk and Luhansk regions were recognised as independent states by Kremlin and sending Russian soldiers to these area troops to these places as peacekeepers (Ahmed et al., 2023).

Due to Russia's invasion of Ukraine, the EU experienced one of the biggest energy challenges since the establishment the union due to its heavy reliance on Russia's pipeline gas. With starting the war, the EU has faced the decline in gas supply and surge in price of natural gas experienced. In the first two weeks after Russian-Ukrainian war in 2022, the prices of gas went up by 180% which also led drove up wholesale electricity prices in the Euro area (Adolfson et al., 2022).

The ongoing gas dispute between Russia and the EU is widely perceived as a consequence of undue political influence in Russia's energy sector. With the election of Vladimir Putin as president of the Russian Federation in 2000, the idea of using Russian energy as a leverage to strengthen the economic and political position of Russia in the globe, especially in Europe, was more prominent than in the past. The rise in oil prices and the increasing reliance of European countries on Russian energy paved the way for the implementation of the strategy of using energy as a lever of pressure on European countries, especially in the post-Soviet space and Central-Eastern Europe (Fedorov, 2013; Esen & Oral, 2016).

The frequent interruptions of gas supplies to Europe underscore this notion. The first phase began after as the gas supplies from Russia were suspended between January 2006 and January 2009 due to the emergence of a disagreement between Russia and Ukraine over gas pricing and transit tariffs. Some analysts view these incidents as a sign of Russia's desire to exploit natural gas as a tool for exerting political sway. (Bilgin, 2009). In 2014, the price of exported gas from Russia was

increased after Russia annexed the Crimean Peninsula, which increased the price of Russian gas to Europe. The reason for this increase was that before this event, Gazprom had paid a special discount for the use of the Sevastopol port as part of Ukraine's territory, but with the seizure of this port by Russia, this discount was also cancelled, and the price was retroactively increased to \$485 per mcm (Umbach, 2014). Furthermore, after the Russian invasion of Ukraine in 2022, Russia resorted to several measures to pressure Europe. Firstly, Moscow cut volumes that passed through the Nord Stream 1 pipeline for months, reducing supplies by 75%, from 170 MCM of gas per day to approximately 40 MCM. Subsequently, Russia shut down the flow for 10 days, citing a maintenance shutdown. When the flow was resumed, it was at half the previous rate, with 20 MCM per day. Finally, due to equipment failures, Nord Stream 1 was shut down entirely and has remained idle ever since (BBC, 2022).

The situation is further complicated by Russia's use of energy as a political tool, leveraging its dominant position to exert influence and manipulate European countries. This has raised questions about the long-term sustainability and security of Europe's energy supply. Consequently, Russia's full-scale war in Ukraine, set off the EU looking to find ways to reduce its dependence on Russia.

Prior to the onset of the Russo-Ukrainian conflict, European energy policy prioritized reducing reliance on Russian natural gas as a means of enhancing regional energy security. However, following the commencement of Russia's military operations in Ukraine, European nations have adopted a dual-pronged approach, incorporating economic sanctions against Russia alongside a reduction in energy imports. This strategic shift aims to inflict economic pressure on Russia the substantial revenue generated from Russia's energy exports to Europe constitutes a significant pillar of the Russian economy. According to Henderson (2016) oil and gas exports account for around 20% of Russia's GDP, two-thirds of its exports, and half of its federal budget revenues. The lion's share of the revenues comes from European exports constitute the largest share of Gazprom's gas revenues (accounting for almost 60% in 2014) and contribute up to 5% of Russia's budget revenues.

Western governments posit that the revenue derived from energy exports plays a crucial role in financing the ongoing conflict. "Putin is using Russia's energy resources to coerce and manipulate its neighbours," Mr Biden told reporters in Brussels. "He's used the profits to drive his war machine." (BBC News, 2022). Consequently, European nations, with the support of the United States, have implemented policies aimed at curtailing Russia's energy income. These policies, often characterized as economic sanctions, involve a reduction in the purchase of Russian energy resources, thereby seeking to diminish Russia's financial capacity and potentially limit its ability to sustain military operations. According to Agency (2023) in the years after Russia's invasion, the United States government set a goal of cutting Russia's oil and gas profits in half by the decade's end. Russian oil and gas exports might drop "by at least 40-50 per cent by 2030" according to the International Energy Agency's prediction, which assumes that Western sanctions on the country's energy sector would remain in place.

The European Union has been actively pursuing energy independence, signaling a decisive shift away from reliance on Russian natural gas. This transition necessitates the implementation of strategies that effectively balance energy security with the mitigation of economic risks.

4.EUROPEAN STRATEGIES TO REDUCE RUSSIAN GAS DOMINANCE

It can be contended that the European Union's energy policy has historically prioritized reducing its reliance on Russian natural gas. Indeed, since 2000, EU authorities have consistently identified this objective as a key policy priority. In order to mitigate Russia's potential influence in the

gas sector, a multifaceted approach has been employed by Europe. This strategy encompasses a range of initiatives, including the diversification of supply sources, demand management, and the implementation of legislative measures aimed at preventing monopolistic practices and fostering a competitive market environment. The primary objective of these measures is to reduce reliance on Russian energy supplies by augmenting domestic energy production and diversifying the energy supply chain (Godzimirski, 2016: 104).

In 2002, the European Commission initiated negotiations on the Nabucco pipeline project, aiming to decrease the EU's reliance on Russian energy. This 3,800-kilometer project was designed to connect Turkey, Bulgaria, Romania, Hungary, and Austria, with funding from both the United States and the European Union (Afifi et al., 2013; Sönmez, 2017). However, in 2018, the Nabucco project was replaced by the 2,000 km Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP), which will transport natural gas from the Shah Deniz II gas field in Azerbaijan to Europe via Turkey, with the potential to add natural gas from other Caspian regions and the Middle East (Tagliapietra, 2014; Finon, 2011). TANAP was initially a bilateral initiative between Azerbaijan and Turkey, but it has since become a key component of the EU's energy diversification strategy. By the same way, in 2015, Qatar proposed the Qatar-Europe Pipeline, which would link Qatar to Europe via Saudi Arabia, Jordan, Syria, and Turkey. Although this project seemed promising, it was eventually superseded by the TANAP pipeline (Gürkan Abay, 2016).

Since the Russia's invasion of Ukraine, the EU countries brought this goal into sharper focus. The shipment of Russian fossil fuels into EU countries underwent a momentous decrease, from a peak of approximately \$16 billion per month at the beginning of 2022 to a significantly lower amount of around \$1 billion per month by the end of 2023. Simultaneously, the proportion of Russian natural gas in the EU market witnessed a noteworthy decline, decreasing from 45% in 2021 to less than 15% in 2023. (Williams et al., 2024 and European Council, 2024). Although this decline was partly recorded due to the cut in gas supply by Russia before and after the war, but this was mainly achieved by some strategies that the EU followed after the Ukrainian crisis. Firstly, the EU replaced Russian pipeline natural gas with liquefied natural gas (LNG). In response to declining Russian gas imports, the European Union (EU) has diversified its energy sources by significantly increasing its imports of LNG. Notably, the proportion of LNG in total gas imports has changed from 20% in 2019 to 40% in 2023. Notably, there has been a rise in imports of liquefied natural gas (LNG) from Russia as well, but the increased amount is not notable when compare this increase is dwarfed by the volume of gas transported through the Nord Stream pipeline, accounting for less than one-tenth of the latter (Williams et al., 2024). The European Union consider LNG as a viable and promising alternative energy source to Russian gas, owing to its unique logistical advantage. Specifically, the flexibility of LNG transportation enables the EU to diversify its energy imports by engaging with alternative markets beyond Russia, such as the United States or Qatar. Another reason is that the geographical flexibility of LNG infrastructure, comprising tankers and terminals, reduces spatial constraints and facilitates market entry for third-party actors, thereby promoting increased competition in the energy sector (Leal-Arcas et al., 2015).

Secondly, shortly after the Russo-Ukrainian war, the heads of state and government agreed to counter the decline in Russian gas imports by reducing gas demand. A notable decline in European Union natural gas demand is observed, with a 12% reduction in 2022 and a more pronounced 19% decrease in 2023, relative to the average demand levels recorded between 2019 and 2021 (Williams et al., 2024).

Another strategy is that the West has accelerated its efforts to impose sanctions on Russia's energy sector, aiming to reduce Europe's dependence on Russian gas and diminish Russia's income. On June 2024, the EU ambassadors agreed on another sanctions package, which mainly targets the Russian gas sector, including excluding the EU ports from reselling Russian liquid natural gas (LNG) and restricting financial backing for Russia's proposed liquefied natural gas terminals situated in the Arctic and Baltic regions (Baha, 2024). The International Energy Agency predicts a decrease of 40-50% in Russia's oil and gas exports, which could decline by at least 40-50% by 2030 if western sanctions on Russia's energy industry continue (Russian News Agency, 2023).

Other strategy which emphasized by the EU is energy efficiency and increasing the share of renewable energy in its energy portfolio. These strategies predated the Russian invasion of Ukraine and have been a cornerstone of the EU's energy security, but after the Ukrainian crisis, those strategies are more emphasized. "Energy efficiency refers to the efficient use of energy, where an appliance, process, or installation consumes less energy than average to perform an activity" (Diaz et al., 2022). The updated 2023 edict elevates the EU's energy efficiency quota, mandating that member states collaborate to achieve a further 11.7% decrease in energy usage by 2030, surpassing the 2020 benchmark (European Commission, n.d.). Furthermore, the EU has set ambitious targets for renewable energy. The EU countries made a plan to boost the percentage rate of renewable energies in their energy sources to 42% to 45%. This ambitious goal represents a significant increase from the rate of 22% in 2021 (Reuters, 2023).

The EU's diversification strategy and its path to energy independence are fraught with complex challenges and opportunities. By embracing a diversified energy mix, fostering innovation, and promoting regional cooperation, the EU will bolster its energy security. However, achieving these goals will necessitate sacrifices, particularly in the short term, as it will have far-reaching implications for certain economic sectors and the social lives of its citizens.

5.THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE EU ENERGY INDEPENDENCE POLICY

Prior to the onset of the Russo-Ukrainian conflict, European energy policy prioritized reducing reliance on Russian natural gas as a means of enhancing regional energy security. However, following the commencement of Russia's military operations in Ukraine, European nations have adopted a dual-pronged approach, incorporating economic sanctions against Russia alongside a reduction in energy imports. This strategic shift aims to inflict economic pressure on Russia while simultaneously safeguarding European energy independence. The substantial revenue generated from Russia's energy exports to Europe constitutes a significant pillar of the Russian economy.

According to Agency (2023) in the years after Russia's invasion, the United States government set a goal of cutting Russia's oil and gas profits in half by the decade's end. Russian oil and gas exports might drop "by at least 40-50 per cent by 2030" according to the International Energy Agency's prediction, which assumes that Western sanctions on the country's energy sector would remain in place (Agency, 2023).

The implementation of European Union policies has demonstrably exerted a significant influence on the Russian economy. The Russian Federal State Statistics Service (Rosstat) reported that, based on data from the Russian Customs Service, Russian export revenues experienced a year-on-year decline of 28.3% in 2023. Conversely, import costs rose by 13.6% during the same period. The Russian Central Bank also indicated that Russia's current account balance witnessed a significant contraction in 2023, shrinking by nearly fivefold from a surplus of \$238 billion in 2022 to a mere \$50

billion in 2023. Data also revealed a substantial increase in cargo transportation costs, with December 2023 experiencing a 49.6% surge compared to December 2021 (Milov, 2024).

Although the Russian economy was significantly affected by policies put in place by the Europe to reduce the Russian energy imports, at the same time these policies worked as a double-edged sword and the European economy was not spared. The ongoing conflict between Russia and Ukraine has had a demonstrably significant impact on imported fuel prices to Europe. As a result, the Europe's economic conditions, manifesting in a complex interplay of factors including elevated inflation, rising unemployment, intensified energy poverty, and disrupted trade balances and other economic indicators.

Maurya et al (2023) believe that one of the key factors contributing to the surge in European inflation in European countries related to energy, is the emergence of limitations compared to demand, coupled with a significant increase in freight (Maurya et al., 2023:1825). Natural gas prices for household consumption were doubled as the natural gas prices excluding taxes for household consumers in the EU from € 0.040 in the first half of 2021 to about € 0.1 in the second half of 2022 (Eurostat, 2024). The increase of gas prices pushed the inflation rates as the rate of gas price inflation in the European Union has reached its highest point in August 2022 to more than %73 which increased about two third to compare with the same period of time in 2021 (Statista, 2024).

The ongoing conflict between Russia and Ukraine has resulted in a significant escalation of energy prices, which has subsequently exerted considerable pressure on various economic indicators across Europe. According to Hussein (2024), an economist from the Central Bank of Ireland observed a decline in job advertisements across all 21 European countries following the commencement of the Russo-Ukrainian war. The study found that countries heavily reliant on Russian imports and energy-intensive industries, such as transportation and manufacturing, experienced the most significant impact on their job markets as a result of sanctions imposed on Russia. He also predicts that European companies should anticipate a decline in employment due to these economic sanctions, which are anticipated to disrupt supply chains and resource flows, thereby contributing to inflation. Furthermore, if rising inflation continues to negatively impact consumer spending, the consequences could extend to other sectors of the economy.

The European Union (EU) experienced a shift in its monthly trade balance in late 2021, transitioning from a surplus to a deficit. In November 2021, the EU recorded a trade deficit, followed by a deficit of approximately \$31 billion in December 2021, prior to the commencement of hostilities in Ukraine. This trend of deterioration continued after the outbreak of war, with the EU's trade deficit reaching a level exceeding \$55 billion in August 2022. The substantial decline in the trade balance was primarily attributed to the surge in energy prices (Darvas and Martins, 2022).

Thus, the economic conditions of people in the Europe are affected. Isazade, & Altan (2023) indicate that costs such as transportation and customs duties, as well as the maintenance of prices above a certain level by exporting countries, make the energy produced from these fuels expensive. This is why households in European continent either pay large sums of money to meet their energy demand or are unable to meet their demand at all (Isazade, S., & Altan, 2023: 341). The escalating cost of energy has led to a rise in the number of households experiencing energy poverty. This phenomenon, often defined as "fuel poverty," refers to households that allocate an excessive portion of their income to energy expenditures. Traditionally, the threshold for fuel poverty has been set at 10% of household income being spent on energy to maintain an acceptable living standard (Bouzarovski & Petrova, 2015). According to Kashour & Jaber (2024) notwithstanding a temporary decrease from

7.5% in 2020 to 6.9% in 2021, the proportion of households experiencing inadequate home warmth surged to 9.3% in 2022 (Kashour & Jaber, 2024: 2).

The strategic measures undertaken by European nations to diminish their reliance on Russian natural gas have had demonstrable economic repercussions for both parties involved. The manner in which Europe navigates its economic landscape in the wake of these shifts will have a profound influence on the long-term consequences of these strategies for the European economy.

6. CONCLUSION

The European Union's historic reliance on Russian natural gas, previously supplying approximately 45% of the region's needs, has raised significant concerns regarding energy security and geopolitical leverage. The ongoing conflict in Ukraine has accelerated efforts to achieve energy independence, with the EU investing in alternative energy sources, enhancing infrastructure, and diversifying gas supply chains.

While the EU's ambition to eliminate Russian gas imports is commendable, it presents significant challenges. The complete cessation of Russian gas imports will inevitably lead to economic consequences, including higher energy prices, potential supply shortages, and disruptions across various sectors. These factors could negatively impact industrial competitiveness, consumer purchasing power, and overall economic growth.

The EU must carefully navigate the complex interplay between economic risks and the long-term benefits of energy security. A comprehensive and well-coordinated approach is crucial, balancing strategic investments in alternative energy sources with the need to ensure a just and sustainable transition.

Furthermore, the EU must be mindful of the impact on vulnerable populations and the wider geopolitical context. The potential increase in energy poverty necessitates targeted mitigation measures to protect vulnerable households and communities. A strategic approach, accounting for the potential risks and opportunities, is essential to achieve a secure, sustainable, and independent energy future.

REFERENCES

- Adolfson, J F; Kuik, F; Lis, E M; Schuler, T (2022). The impact of the war in Ukraine on euro area energy markets. European Central Bank. https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202204_01~68ef3c3dc6.en.html
- Afifi, S. N., Hassan, M. G., & Zobia, A. F. (2013). The Impacts of the Proposed Nabucco Gas Pipeline on EU Common Energy Policy. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 8(1), 14–27.
- Agency, R. N., 2023. US aims to halve Russia's oil, gas revenues by 2030. [Online] Available at: https://tass.com/economy/1714605?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com [Accessed 14 2 2024].
- Ahmed, S., Hasan, M. M., & Kamal, M. R. (2023). Russia–Ukraine crisis: The effects on the European stock market. *European Financial Management*, 29(4), 1078-1118.
- Baha, C (2024, June 20). EU implements first-ever sanctions on Russian gas. Baha Breaking News. <https://www.breakingthenews.net/news/details/62247907>

- BBC (2022, March 25). EU signs US gas deal to curb reliance on Russia. BBC. <https://www.bbc.com/news/business-60871601>
- Bilgin, M (2009). Geopolitics of European natural gas demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East. *Energy policy*, 37 (11), 4482-4492.
- Bouzarovski, S., & Petrova, S. (2015). A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty–fuel poverty binary. *Energy Research & Social Science*, 10, 31–40.
- Darvas, Z. and C. Martins (2022) ‘The impact of the Ukraine crisis on international trade’, Working Paper 20/2022, Bruegel
- Diaz, Y. V., Guevara-Garcia, F. J., Leon-Muñoz, M., & Guzman Carrizosa, I. (2022). Towards the Comprehensive Bonus for Social Housing Services. In *Energy poverty alleviation: New approaches and contexts* (pp. 91-151). Cham: Springer International Publishing.
- Esen, V., & Oral, B. (2016). Natural gas reserve/production ratio in Russia, Iran, Qatar and Turkmenistan: A political and economic perspective. *Energy Policy*, 93, 101-109.
- European Commission (n.d). Energy Efficiency Directive. European Commission. https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-directive_en
- European Council (2024). Where does the EU’s gas come from?. [consilium.europa.eu/https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/](https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/)
- Eurostat (2022). Eurospa, “From where do we import energy?”. <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>
- Eurostat (2024). Natural gas price statistics. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_price_statistics
- Fedorov, Y. E. (2013). Continuity and change in Russia’s policy toward Central and Eastern Europe. *Communist and post-communist studies*, 46 (3), 315-326.
- Finon, D. (2011). The EU foreign gas policy of transit corridors: autopsy of the stillborn Nabucco project. *OPEC Energy Review*, 35(1), 47-69.
- Godzimirski, J. M. (2016). Russia-EU energy relations: From complementarity to distrust?. *EU leadership in energy and environmental governance: Global and local challenges and responses*, 89-112.
- Gürkan Abay, E (2016). Levant-Europe Gas Pipeline: Full Speed Ahead. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/energy/analyst/levant-europe-gas-pipeline-full-speed-ahead/14075>
- Henderson, J., 2016. Does Russia Have a Potent Gas Weapon?. In: *The Palgrave Handbook of the International Political Economy of Energy*. s.l.:Palgrave, pp. 461-486.
- Holland, E. J. (2022). The Euro-Russian Energy Divorce. *Naval War College Review*, 75(4), 79-90.
- Hussein, W. J. (2024). The economic and political consequences of the Russian-Ukrainian war. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, 6(05), 37-42.
- International Energy Agency (2022, March 3). A 10-Point Plan to Reduce the European Union’s Reliance on Russian Natural Gas. IEA. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/1af70a5f-9059-47b4-a2dd-1b479918f3cb/A10-PointPlanToReducetheEuropeanUnionsRelianceonRussianNaturalGas.pdf>
- Isazade, S., & Altan, M. (2023). A Review of Literature on Measuring Energy Poverty. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 336-361.
- Jan, H (2023, May 31). The European natural gas market during the energy crisis. CZECH National Bank. https://www.cnb.cz/en/about_cnb/cnblog/The-European-natural-gas-market-during-the-energy-crisis/
- Kashour, M., & Jaber, M. M. (2024). Revisiting energy poverty measurement for the European Union. *Energy Research & Social Science*, 109, 103420.
- Leal-Arcas, R., Ríos, J. A., & Grasso, C. (2015). The European Union and its energy security challenges. *The Journal of World Energy Law & Business*, 8(4), 291–336.

- Lee, J. S., & Connolly, D. (2016). Pipeline Politics between Europe and Russia: A Historical Review from the Cold War to the Post-Cold War: A Historical Review from the Cold War to the Post-Cold War. *The Korean Journal of International Studies*, 14(1), 105-129.
- Maurya, P. K., Bansal, R., & Mishra, A. K. (2023). Russia–Ukraine conflict and its impact on global inflation: an event study-based approach. *Journal of Economic Studies*, 50(8), 1824-1846.
- Milov, A. (2024). The Russian Economy: Where Is It Headed? (Working Paper No. 2024-04). Martens Centre. <https://www.martenscentre.eu/wp-content/uploads/2024/04/Milov-Russian-Economy-.pdf>
- Reuters (2023, March 30). EU reaches deal on higher renewable energy share by 2030. Reuters. <https://www.reuters.com/business/sustainable-business/eu-reaches-deal-more-ambitious-renewable-energy-targets-2030-2023-03-30/>
- Russian News Agency (2023). US aims to halve Russia's oil, gas revenues by 2030. Russian News Agency. https://tass.com/economy/1714605?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com
- Schutte Jr, J. (1982). Pipeline policy. *SAIS Review*, Number 4, 137-147.
- Sönmez, G. (2017). Failed Nabucco project and its implications. *Avrasya Dünyası*, 1, 30-32.
- Statista (2024). Harmonized index of consumer prices (HICP) energy inflation rate in the European Union from January 2019 to May 2024, by commodity. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1328128/eu-energy-inflation-rate-by-commodity/>
- Tagliapietra, S. (2014). The EU-Turkey Energy Relations after the 2014 Ukraine Crisis: Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Environment.
- Umbach, F (2014, May 09). Russian-Ukrainian-EU gas conflict: who stands to lose most?. *Nato Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2014/05/09/russian-ukrainian-eu-gas-conflict-who-stands-to-lose-most/index.html>
- Vicari, M S (2016, April 21). How Russian Pipelines Heat Up Tensions: From Reagan's Battle Over Yamal To The European Row On Nord Stream 2. *Vocal Europe*. <https://www.vocaleurope.eu/how-russian-pipelines-heat-up-tensions-from-reagans-battle-over-yamal-to-the-european-row-on-nord-stream-2/>
- Williams, B M; Sgaravatti, G; Tagliapietra, S; Zachmann, G (2024, February 22). The European Union-Russia energy divorce: state of play. *Bruegel*. <https://www.bruegel.org/analysis/european-union-russia-energy-divorce-state-play>

Gönderiliş Tarihi: 25/03/2025
Kabul Tarihi: 08/07/2025
ORCID 0000-0002-4201-2427

TÜRKİYE’DE EĞİTİM HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ROLÜ: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME VE İSTATİSTİKİ GÖZLEMLER

Emek Aslı CİNEL¹

ÖZ

Eğitim ülkelerin gelişmişlik düzeyinde, ekonomik büyümesinde ve uluslararası rekabet gücünde son derece büyük etkileri olan önemli bir olgudur. Dolayısıyla ülke tarafından eğitime yapılan harcamalar ülkenin geleceğine yön vermektedir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, ülke kalkınmasında en etkili olan unsurun eğitim düzeyi olduğunu göstermektedir. Günümüzde eğitime ve beşeri sermayeye önem veren ülkelerin yüksek ekonomik büyüme oranına ve rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler dahi eğitim sistemine büyük harcamalar yapmakta ve eğitimin kalitesini artırmaya çalışmaktadır. Eğitime yapılan yatırım insan sermayesine yapılan yatırımdır. Eğitim arttıkça ülkelerin özellikle üretim ve tasarruf gibi diğer makroekonomik göstergelerinde de iyileşme gözlenmektedir.

Çalışmanın amacını Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada farklı kurumların resmi internet sitelerindeki verilerden yararlanarak oluşturulan grafik ve tablolar aracılığıyla eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkileri incelenmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen veriler Türkiye’de eğitim harcamalarının artırılmasının ekonomik büyüme ve refah seviyesi üzerinde pozitif yönlü etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Eğitim, Beşeri Sermaye, Uluslararası Rekabet

Jel Kodları: N01,I20, I30.

THE ROLE OF EDUCATION EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH IN TURKIYE: A CONCEPTUAL EVALUATION AND STATISTICAL OBSERVATIONS

ABSTRACT

Education is an important phenomenon that has great effects on the development level of countries, their economic growth and international competitiveness. Therefore, the expenditures made by the country on education shape the future of the country. Technological developments that have emerged with globalization show that the most effective factor in a country’s development is the level of education. Today, it is seen that countries that give importance to education and human capital have high economic growth rates and competitiveness. For this reason, even developed countries spend heavily on the education system and try to improve the quality of education. Investing in education is investing in human capital. As education increases, improvements are observed in other macroeconomic indicators of countries, especially production and savings.

The aim of the study is to investigate the effects of education expenditures on economic growth in Türkiye. For this purpose, the effects of education expenditures on economic growth are examined through graphs and tables created by using data from the official websites of different institutions. The data obtained as a result of the study show that increasing education expenditures in Turkey has positive effects on economic growth and welfare level.

Keywords: Economic Growth, Education, Human Capital, International Competition

Jel Codes: N01,I20, I30.

¹ Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emekasli@yahoo.com

1.GİRİŞ

Ekonomik faaliyetlerin temelini ifade eden üretim olgusu ile eğitim kavramı birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Üretim ekonomik işlemlerin ana unsurudur. Dolayısıyla eğitim, üretimin gerçekleşmesinde ve ekonomik büyümenin sağlanmasında anahtar rol üstlenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim ekonomik ve teknolojik gelişmenin ana belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Yenedünya düzeninde işgücünün bilgi ve beceri seviyesinin artırılması sayesinde verimlilikte meydana gelen artışlar eğitimle mümkün olmaktadır.

Eğitim, ülkelerin kalkınmasında bir taraftan nitelikli işgücü yaratırken diğer taraftan bilgi üretme ve yayma özelliğiyle ülkelerin gelişen teknolojiyi takip etme ve yeni teknolojiye ayak uydurma sürecini hızlandırmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça uluslararası rekabet gücü de artan ülkeler daha kolay bir şekilde dışa açılmakta ve ekonomik performanslarını artırmaktadır (Çalışkan, Karabacak, Meçik, 2013:30). Hızla küreselleşen yeryüzünde eğitim, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı sağlayan kilit unsurdur. Ekonomik kalkınmanın artması nedeniyle mal ve hizmet üretimi de artmakta toplumsal refah ve kişi başına düşen gelir yükselmektedir. Yaşam kalitesi eğitim aracılığıyla artan bireyler daha az suç işleme eğilimine girmekte, demokratik yönetim anlayışı topluma egemen olmakta ve ekonomik, siyasal istikrar oluşmaktadır.

1980’li yıllarda bilgi ve teknoloji önem kazanmış ve bu yönde üretim gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin önemi dikkate alınmış ve 1990’lı yılların başında içsel büyüme modelleri ile genel anlamda benimsenmiştir. 21. yüzyılda ülkelerin ekonomik büyüme potansiyelini yaratmalarında en etkili ve önemli olgunun artık beşeri sermaye olduğu bilinmektedir. Beşeri sermaye ise eğitim alanındaki gelişmelere bağlı olarak artmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan toplumlarda gelir dağılımında adaletsizlik azalmakta ve yoksulluk oranı düşmektedir. Eğitim harcamaları birçok ülke için savunma hizmetlerinden sonra gelen en önemli harcamaları oluşturmaktadır. Eğitim bireylerin daha fazla gelir elde etmelerine ve işgücü piyasalarında daha çok yer almalarına izin vererek toplumsal değişimlere daha hızlı adapte olabilmelerini sağlamaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça siyasal ve toplumsal katılım da artmakta, risklere ve belirsizliklere karşı korunma seviyesi de yükselmektedir (Ereş, 2005). Eğitim sayesinde bireyler yaşamları boyunca üretken olmaktadır.

Eğitim, bireyleri daha dışa dönük hale getirmekte, sınıfları ve eşitsizlikleri azaltmaktadır. Kaynakların etkin ve verimli kullanımında optimum düzeyi sağlayabilmek için devlet sosyal maliyeti üstlenmelidir. Dolayısıyla değişen yeryüzünde hükümetler eğitime verilmesi gerekli olan önemi daha sık dile getirmekte ve eğitim politikalarına daha fazla önem vermektedir. Böylece yurt içinde ve yurt dışında yapılan eğitim harcamalarına ait araştırmalar hızla artmaktadır (Akın Mart ve Kartal, 2021). Eğitim politikalarına, araştırma geliştirme yatırımlarına ve bilgiye önem veren ülkelerin günümüzde yüksek oranlı ekonomik büyüme ve üretim hacmine sahip oldukları dikkat çekmektedir.

Türkiye’de eğitim sistemi üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Ülkemizde eğitim sisteminin çağın gereklerine uygun bir yapıda olması ve niteliğinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasında ve üretimin artırılmasında belirleyici olan en önemli faktör eğitimidir. Türkiye’de eğitim önceki dönemlerde devlet tarafından finanse edilirken günümüzde öze doğru geçiş yapmış ve kamu finansmanı ile özel finans kaynaklarının birlikte kullanıldığı bir hizmet anlayışı oluşmuştur (Ulusoy, 2013). Ortaya çıkan bu dönüşümün yaratmış olduğu ekonomik ve toplumsal etkilerin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Türkiye’de uygulanacak olan reform düzeyindeki eğitim politikalarıyla bu sorunlar minimum seviyeye indirilmeli ve eğitimde eşitlik sağlanmalıdır.

Çalışma, Türkiye’de günümüzde eğitimin ekonomik büyüme ve refah seviyesi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu temelde, öncelikle eğitimin büyüme üzerinde yarattığı etkilere ilişkin literatür tartışmalarına yer verilmektedir. Ardından Türkiye’de eğitimle ekonomik büyüme arasındaki ilişki farklı kurumların resmi internet sitelerinden elde edilen verilerden yararlanarak tablo ve grafikler aracılığıyla incelenmektedir. Sonuç bölümünde, Türkiye’de eğitim sistemi ve politikalarının geleceğine ait değerlendirme ve öneriler yer almaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler Türkiye’de eğitim harcamaları arttıkça ve eğitimin kalitesi yükseldikçe toplumsal refah seviyesinin ve ekonomik büyümenin de artış göstereceği yönündedir.

2.TÜRKİYE'DE EĞİTİMİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitime yapılan harcamaların artmakta olduğu görülmekte olup yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirilen eğitim harcamalarına ilişkin yapılan araştırmalar her geçen gün artmaktadır. Eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen farklı çok sayıda çalışmada eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi artırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmına aşağıda tarihsel sıralı olarak yer verilmiştir.

Barro (1991), yapmış olduğu çalışmasında 1960-1985 dönemi için 98 ülke ekonomisinde eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada panel regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre eğitim harcamaları arttıkça ekonomik büyüme de artmaktadır.

Levine ve Renelt (1992), çalışmalarında 1960-1989 döneminde 119 ülke için yatay kesit regresyon analizinden yararlanarak eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada eğitimle ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin var olduğu sonucuna varmışlardır.

Ergen (1999), 1980-1990 döneminde Türkiye'nin 67 ili için eğitimle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada yatay kesit verileriyle Cobb- Dauglass üretim fonkiyonunu kullanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre eğitimle ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur.

Self ve Grabowski (2004), 1966-1999 döneminde eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada korelasyon analizi ve Granger nedensellik testinden yararlanmışlardır. İki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcut olup eğitimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu ifade edilmiştir.

Blankenau ve Simpson (2004), çalışmalarında eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre bu ilişkinin yönünü devlet harcamalarının düzeyi, vergi yapısı ve üretim teknolojileri belirlemektedir.

Taban ve Kar (2006), çalışmalarında 1969-2001 döneminde Türkiye'de eğitimle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme analizi ve vektör hata düzeltme modelini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre eğitim ile ekonomik büyüme uzun dönemde eş bütünleşik olup iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Erdoğan ve Yıldırım (2009), çalışmalarında 1980-2010 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme ile yükseköğrenim için ayrılan harcama miktarı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Cobb-Dauglass analizinden yararlanmışlardır. Çalışmada elde edilen bulgular yükseköğretim kayıtlarıyla ekonomik büyüme arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Telatar ve Terzi (2010), çalışmalarında ekonomik büyüme ile eğitim arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve VAR analizi yardımıyla 1968-2006 döneminde Türkiye ekonomisi için incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre ekonomik büyümeden yükseköğretim mezunu öğrenci sayısına doğru pozitif bir nedensellik mevcuttur.

Akçacı (2013), çalışmasında eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1998-2012 dönemi için Toda- Yamamoto nedensellik testiyle analiz etmiştir. Elde edilen bulgular eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Mercan ve Sezer (2014), çalışmalarında 1970-2012 dönemi için eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisini ARDL sınır testi ile incelemişlerdir. Çalışmaya göre, eğitim harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir.

Selim ve diğerleri (2014), çalışmalarında G-20 ülkelerinde eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 2000-2011 dönemi için panel eşbütünleşme ve hata düzeltme modelinden yararlanarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönem ilişkileri pozitif ve anlamlıdır.

Gövdeli (2016), 1923-2014 döneminde Türkiye'de eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme

ilişkisini Johansen eş bütünleşme analizini kullanarak incelemiştir. Elde edilen veriler iki değişken arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Köprücü ve Sarıtaş (2017), çalışmalarında Türkiye’de eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2013 dönemi için incelemiştir. Çalışmada ARDL ve Johansen yaklaşımlarından yararlanılmışlardır. ARDL yönteminin uzun dönem modeline göre eğitim, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Yalçınkaya ve Kaya (2017), çalışmalarında eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1990-2014 dönemi için incelemiştir. Çalışma sonucunda eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli ve pozitif yönlü etkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Karış (2019), çalışmasında Türkiye’de 2003-2018 döneminde eğitimle ekonomik büyüme ilişkisini Engle-Granger eş bütünleşme testiyle incelemiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğu ifade edilmiştir.

Pata (2020), çalışmasında Türkiye’de eğitimle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Fourier-Shin eş bütünleşme ve dinamik en küçük kareler yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Uzun dönemde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi mevcut olup üniversite eğitimiyle ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki vardır.

Dineri ve Gölpek (2021), çalışmalarında 1980-2016 döneminde Türkiye için eğitimle ekonomik büyüme ilişkisini Maki eş bütünleşme testi ve FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yürük ve Acaroğlu (2021), çalışmalarında eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1980-2015 dönemini ele alarak incelemiştir. Çalışmada Nonlinear Autoregressive Distributed Lags (NARDL) modelinden yararlanılmışlardır. Elde edilen sonuçlar eğitimin eğitimin pozitif dışsallığını desteklemiştir.

Demirgil ve Sonkur (2022), çalışmalarında Türkiye’de 1990-2020 döneminde kamu eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi uzun dönemli olarak ele almışlardır. Çalışmada ARDL sınır testinden yararlanılmışlardır. Elde edilen bulgulara göre söz konusu iki değişken arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve kamu eğitim harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Kamu eğitim harcamalarında meydana gelecek %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,74 oranında artırdığı ifade edilmiştir.

Köksel ve Tecirli (2023), çalışmalarında Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1980-2020 dönemi için ampirik olarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Yıldız (2023), çalışmasında 2006-2022 döneminde Türkiye’de eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de kamu eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Odhiambo (2024), çalışmasında 2002-2018 döneminde 28 Afrika ülkesinde eğitimle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada diğer araştırma sonuçlarından farklı olarak orta öğretim hariç olmak üzere eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin oldukça önemsiz olduğu sonucuna varılmıştır.

Yurgiden (2024), çalışmasında Türkiye’de eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2009-2023 yılları için alan yazı incelemesi yaparak araştırmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de eğitim harcamalarının artmasının ekonomik büyümeyi artırdığı tespit edilmiştir.

Şimşek ve diğerleri (2024), çalışmalarında Türkiye’de eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini 1995-2019 dönemi için Phillips-Perron birim kök testi ve ARDL sınır testi yaklaşımlarından faydalanarak incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ilişki söz konusudur.

Mei (2025), çalışmasında yükseköğretimle bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi

Cobb Douglas üretim fonksiyonundan yararlanarak incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre yükseköğretim bölgesel ekonomik kalkınmaya uygun mesleki standartların formülasyonu açısından ekonomik büyümeyi %19 oranında (daha fazla da olabilir) artırmaktadır.

3.TÜRKİYE’DE EĞİTİM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Eğitimin bir ülke ekonomisinde beşeri sermaye üzerinde yarattığı etkiler ve sosyal yapıya sağladığı katkılar o ülke ekonomisinin hızla büyümesine neden olmaktadır. Bu noktada Türkiye’de eğitim harcamalarının gelişimi ekonomik büyüme açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitim sürecinde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için ihtiyaç duyulan sayı ve vasıfta bireyin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin gelişmişlik kriterleri arasındaki en önemli ölçütlerden biri eğitimidir. Eğitim, bireylerin üretici hale getirilmesinde kullanılan araçların en etkili olarak kabul edilmektedir (Çete ve Bozoğlu Çete, 2024). Bir ülke ekonomisinde üretimde artış ve ekonomik gelişme bilgi aracılığıyla daha az maliyetli ve karlı bir biçimde sağlanabilmektedir. Toplumun refah ve mutluluk seviyesini, o ülkede yaşayan bireylerin nitelikli ve sürekli eğitim almaları, kazandıkları bilgiyle ekonomik büyümeye katkı sağlamaları meydana getirmektedir (Sönmez, 2001).

Tablo 1. Türkiye’de Toplam Eğitim Harcamaları (Milyon TL)

Yıllar	Toplam Devlet Harcaması	Ekonomik Büyüme Oranı (%)
2011	73.592	10,7
2012	88.313	4,7
2013	100.340	8,9
2014	113.571	5
2015	135.022	5,9
2016	160.873	3,2
2017	176.452	7,4
2018	214.637	2,9
2019	259.220	0,5
2020	270.921	1,9
2021	347.066	11,4
2022	587.438	5,5
2023	1.130.844	5,1

Kaynak: TÜİK, 2024

Türkiye’de 2011-2023 döneminde yapılan toplam eğitim harcamaları değerlendirildiğinde 2011 yılında 73 milyar TL’lik eğitim harcamasının gerçekleştiği görülmektedir. 2022 yılında 587 milyar TL olan eğitim harcamasının 2023 yılına gelindiğinde %92 oranında artarak 1 trilyon 130 milyar TL düzeyine ulaştığı gözlenmektedir. Türkiye’de 2011-2023 döneminde eğitime yapılan harcama düzeyi her ne kadar artış gösterse de gerçekleştirilen harcamaların yetersiz olduğu bilinmektedir. Toplam eğitim harcamaları, bu harcamaların GSYH içindeki payı ve öğrenci başına

yapılan harcamalar açısından Türkiye'nin OECD ülkelerinin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir (Ömür ve Giray, 2016). Bu sonucun ortaya çıkmasında GSYH içindeki payın eğitim haricindeki farklı dallara ayrılmasının etkili olabileceği düşünülmektedir (Ceğer, 2018). Türkiye'de eğitimin niteliğini ve kalitesini artırmak ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için eğitime yapılan harcamaların çok daha yüksek boyutta olması gerekmektedir. Türkiye'de eğitimde bölgesel eşitsizlik sorunu her geçen gün daha da artmaktadır. Bölgelere göre öğretmen, öğrenci, okul sayıları, okuryazar oranı ve eğitim kalitesi farklılık göstermektedir. Bu durum öğretmenler ve öğrenciler açısından verimliliği ve niteliği azaltmakta, birçok öğretmenin görevini yapamamasına neden olmaktadır. Bu sonucun ortaya çıkmasını engellemek için devlet farklı teşvik politikaları uygulamalıdır. Bu bölgelerde çalışan öğretmenlere maddi anlamda destek verilmeli, eğitimin altyapısı sağlanmalı, beşeri sermayenin artırılması yoluyla ekonomik büyüme hızlandırılmalıdır (Yılmaz, 2001).

Türkiye'de 2011-2023 döneminde ekonomik büyüme oranlarının dalgalı bir seyir izlediği gözlenmektedir. Bu dalgalanmaların ana nedeni ekonomi politikasındaki belirsizlikler ve istikrarsızlık ile sıkça gündeme getirilen politika değişiklikleridir (Eğilmez, 2025). Bu durum eğitimde fırsat eşitsizliğini artırmakta ve sosyoekonomik eşitsizlik altındaki çocukların okuldan ayrılmasını hızlandırmaktadır. Bu süreçte çocuk işçiliği artmakta ve ev içi bakım yükü hızlanmaktadır.

Bir ülkede nitelikli eğitim standartlarının sağlanması, eğitim sistemlerinin sürdürülebilir, kapsayıcı ve nitelikli olması için o ülkede eğitime ayrılan kaynakların %15-20 seviyesine çıkması gerekmektedir. Oysa ülkemizde bütçeden eğitime ayrılan pay son üç yıldır %10 seviyesindedir (Kızılkaya ve Bakiler, 2024). Bu nedenle Türkiye'de sürdürülebilir bir ekonomik büyümeden söz etmek mümkün olamamaktadır.

Tablo 2. Türkiye'de Eğitim Harcamalarının Eğitim Düzeylerine Göre Artış Oranları (%)

Yıllar	Okul Öncesi	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	Yükseköğretim
2019	6,1	18,1	20,0	27,9	27,9
2020	5,3	18,3	19,0	27,9	29,6
2021	5,0	18,2	19,2	25,6	32,0
2022	74,4	61,6	59,2	51,6	67,7
2023	107,2	109,0	102,3	92,1	76,3

Kaynak: TÜİK, 2024

Eğitim, bireylerin hayat koşulları üzerinde belirleyici olan çok güçlü bir olgudur. Daha yüksek eğitim seviyesi, daha fazla kazancı ve daha yüksek istihdamı beraberinde getirmektedir. Eğitim düzeyi daha yüksek olan bireyler daha iyi sağlık şartlarına sahiptir. İçinde bulunduğumuz bilgi çağı toplumların beşeri sermayelerinin artması ve bu şekilde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi üzerine kuruludur (Çevik, 2022).

Tablo 2'de Türkiye'de 2019-2023 döneminde eğitim harcamalarının eğitim düzeylerine göre artış oranları görülmektedir. Buna göre 2019 yılında en yüksek artış oranının (%27,9) orta ve yükseköğretim kademelerinde olduğu, 2020 yılında en yüksek harcama artış oranının %29,6 ile yükseköğretim düzeyinde olduğu dikkat çekmektedir.

2021 yılında yükseköğretim düzeyinde yapılan eğitim harcamalarındaki artış oranının %32, 2022 yılında %67,7 ve 2023 yılında da %76,3 seviyesine kadar yükseldiği gözlenmektedir. 2022 yılında en yüksek eğitim harcaması artış oranı (%74,4) okul öncesi düzeyinde gerçekleşmiştir. 2023 yılında %109 ile ilköğretim ve %107,2 ile de okul öncesi eğitim harcamaları en fazla oranda artış göstermiştir. Yükseköğretim harcamaları açısından Türkiye'nin son yıllarda bir ilerleme kaydettiği

gözlenmektedir. Ancak, Türkiye öğrenci başına gerçekleştirilen eğitim harcamaları konusunda OECD ortalamasına oranla yetersiz kalmıştır (Aykut, 2019).

Tablo 3. Türkiye’de 2022 ve 2023 Yıllarında Eğitim Harcamaları Temel Göstergeleri

Yıllar	Toplam Eğitim Harcaması (Milyon TL)	Öğrenci Başına Eğitim Harcaması (TL)	Eğitim Harcamasının GSYH İçindeki Payı (%)	Devlet Eğitim Harcamasının GSYH İçindeki Payı (%)	Toplam Eğitim Harcaması (Milyon Dolar)	Öğrenci Başına Eğitim Harcaması (Dolar)
2022	587.438	25.143	3,9	3,1	35.401	1.515
2023	1.130.844	49.045	4,3	3,6	47.541	2.062

Kaynak: TÜİK, 2024

Eğitim harcamasının GSYH içindeki payı ülkenin gelişmişlik ve refah seviyesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü eğitim yoluyla elde edilen beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır (Nuta ve diğerleri, 2023). Eğitim, büyük ölçüde ülkelerin ekonomik performanslarını yükselterek uluslararası rekabet gücünü artırmaktadır.

TÜİK’in yayınladığı 2024 yılına ait eğitim harcamaları istatistiklerine göre, 2023 yılında 2022 yılına göre toplam eğitim harcamaları tutarı artmasına rağmen, eğitim harcamalarının GSYH içindeki payındaki artışın oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Devletin eğitime ayırdığı payın yetersiz olması nedeniyle eğitim masrafları ağırlıklı olarak hanehalklarına yüklenmektedir. Artan yoksulluk ve ekonomik koşullar nedeniyle hanehalkı eğitim harcamaları azalmaktadır (TÜİK, 2024). 2022 yılı eğitim harcamaları 2023 yılının enflasyon rakamlarına uyarlandığında aslında eğitim harcama tutarında bir artış yerine azalma olduğu görülmektedir (Kızılkaya ve Bakiler, 2023). Bu nedenle, kaynak dağılımı konusunda toplumsal refah seviyesini artırabilmek için devletin sosyal maliyet kısmını yüklenmesi büyük önem taşımaktadır (Karadeniz ve diğerleri, 2007).

Türkiye’de devlet eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı 2022 yılında %3,1 iken 2023 yılında %3,6 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında yapılan toplam eğitim harcaması 35.401 milyon dolarken 2023 yılında artarak 47.541 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2023 yılında öğrenci başına eğitim harcaması dolar bazında bir önceki yıla göre artarak 2.062 dolara yükselmiştir.

Tablo 4. Türkiye’de Finans Kaynaklarına Göre Eğitim Harcamalarının Dağılımı (%)

Yıllar	Devlet	Özel ve Tüzel Kişilikler	Hanehalkları	Uluslararası Kaynaklar
2019	74,0	10,9	20,8	0,3
2020	74,7	10,2	20,2	0,5
2021	72,5	10,5	22,0	0,4
2022	79,1	10,1	10	0,7
2023	83,5	8,0	7,9	0,6

Kaynak: TÜİK, 2024.

Eğitim harcamaları, eğitim hizmetlerinin gerçekleştirilmesi, nitel ve nicel anlamda geliştirilmesi için kamu ve özel kesimin yaptığı harcamalardan oluşmaktadır (Tuzcu, 2006). Ancak anayasal bir hak olarak kabul edilen eğitim, aynı zamanda sosyal devlet anlayışı içerisinde devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Bu sebeple kamu harcamaları arasında yeri oldukça önemlidir (Köksel ve Tecirli, 2023). Devletin eğitim amaçlı harcamaları sosyal politika disiplini bakımından büyük önem taşımaktadır. Çünkü devletin eğitim için gerçekleştirdiği harcamalar eğitimde fırsat eşitliği sağlayan sosyal harcamalar olarak kabul edilmektedir (Özaydın, 2012).

Türkiye’de finans kaynaklarına göre eğitim harcamalarının dağılımı son 5 yıl açısından değerlendirildiğinde 2019 yılında yapılan eğitim harcamalarının %74’ünün devlet tarafından finanse edildiği görülmektedir. Hanehalklarının yapmış olduğu harcama yüzdesi ise %20,8 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılına gelindiğinde eğitim harcamalarının %83,5’lik kısmını devletin karşıladığı, hanehalklarının gerçekleştirdiği harcamanın %7,9 ve özel ve tüzel kişilikler tarafından finanse edilen kısmın da %8 olduğu gözlenmektedir.

Türkiye’de kamu harcamaları içerisinde en büyük payı eğitim harcamaları almaktadır. Eğitimden yararlanan nüfusun büyük olması, bölgelerarasında eşitsizliklerin fazla olması, eğitim sektöründe yer alan personel sayısının yüksekliği, milli gelir düzeyi gibi birçok farklı unsur nedeniyle eğitim için ayrılan kaynak yetersiz kalmakta ve kaynak dağılımında sorunlara neden olmaktadır (Arabacı, 2011).

Eğitim harcamaları yaratmış olduğu kısa vadeli faydalar sebebiyle tüketim harcaması olarak ya da gelirin yeniden dağılımında bir araç olması, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlaması yönüyle de yatırım harcaması olarak da değerlendirilebilmektedir (Gwartney ve Stroup, 1992). Dolayısıyla eğitim hizmetlerinin kamu sektörü ya da özel sektör tarafından mı gerçekleştirilmesi gerektiği uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Bu sorunun çözümünde özel ve sosyal getiri oranları büyük önem taşımaktadır (Ortaç, 2003). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için özel ve sosyal getiri oranları siyasi otoritenin yatırım kararlarında önemli bir gösterge olmaktadır.

Tablo 5. Türkiye’de Eğitim Seviyelerine Göre Öğrenci Başına Yapılan Harcama Tutarı (TL)

Yıllar	Okul Öncesi	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	Yükseköğretim
2022	19.001	18.859	19.963	21.163	50.236
2023	39.228	38.667	40.639	44.558	84.759

Kaynak: TÜİK, 2024

Eğitim harcamaları küresel çapta değerlendirildiğinde, ilk ve ortaöğretimde yarı kamusal, yükseköğretimdeyse ağırlıklı biçimde özel olarak ele alınan eğitim hizmetlerinin kamusal hizmet şeklinde görülüp, devlet aracılığıyla finanse edildiği görülmektedir (Koçak, 2016). Türkiye’de eğitim hizmeti, önceki dönemlerde devlet tarafından finanse edilmekteyken, zamanla özele kayma görülmüş ve günümüzde de kamu finansmanı ve özel finans kaynakların birlikte kullanıldığı bir hizmet sektörü meydana gelmiştir (Ulusoy, 2013). Dolayısıyla bu harcamalar yarı kamusal olarak kabul edilmekte ve devlet halen destek vermeye devam etmektedir.

Devletin eğitim harcamalarına katkısı da eğitim kademelerine göre değişmektedir. Örneğin; temel eğitimde hane halkının karşılayacağı giderler dışındaki diğer giderlerin tümünü üstlenmekteyken, yükseköğretimde öğrencilerden alınan öğrenim ücretleri hariç diğer maliyetlerin büyük kısmını karşılamaktadır (Özer, 2010).

Türkiye’de 2022 ve 2023 yıllarında eğitim seviyelerine göre öğrenci başına yapılan harcama tutarının en fazla olduğu eğitim seviyesi yükseköğretim olmuştur. Bu oran 2022 yılında 50.236 TL iken 2023 yılında 84.759 TL’ye yükselmiştir. Aynı yıllar için öğrenci başına yapılan harcamanın en düşük olduğu eğitim düzeyi ilkökul olmuştur. İlkokul için öğrenci başına yapılan harcama tutarı 2022 yılında 18.859 TL ve 2023 yılında 38.667 TL’dir.

Tablo 6. Türkiye’de 2016-2023 Döneminde Yükseköğretim Kurum ve Öğrenci Sayıları

Dönem	Yükseköğretim Toplam Öğrenci Sayısı	Yükseköğretim Kurum Sayısı (Kamu)	Yükseköğretim Kurum Sayısı (Vakıf)
2016-2017	7.198.987	112	65
2017-2018	7.560.371	112	69
2018-2019	7.740.502	129	72
2019-2020	7.940.133	129	75
2020-2021	8.240.997	129	74
2021-2022	8.296.959	129	75
2022-2023	6.952.142	129	75

Kaynak: YÖK, 2023

Çalışkan ve diğerleri (2013), çalışmalarında ortaöğretim ve yükseköğretim seviyelerinde öğrenci sayısının yüksek olmasının ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ve ülkelerin ekonomik büyüme gerçekleştirebilmesi için bu kademelere daha fazla eğitim harcaması payı ayırması gerektiğini, bu şekilde ortaöğretim ve yükseköğretim seviyelerinde öğrenci sayısının arttırılabileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle, bu kademelere yapılan eğitim harcamalarının artmasının Türkiye’nin lehine sonuçlar yaratabileceği ve ekonomik büyümeyi hızlandırabileceği düşünülmektedir.

Türkiye’de 2016-2027 döneminde yükseköğretim gören toplam öğrenci sayısı 7 milyon 198 bin 987 iken 2022-2023 döneminde bu rakam 6 milyon 952 bin 142’ye yükselmiştir. 2022-2023 döneminde kamuda yer alan yükseköğretim kurum sayısı 129 ve vakıf üniversitesi sayısı da 75 olup toplamda 204 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır.

Tablo 7. Türkiye’de Kademelere Göre Net Okullaşma Oranları (% , 2016/2017-2022/2023)

Dönem	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	Yükseköğretim
2016-2017	91,16	95,68	82,54	42,43
2017-2018	91,54	94,47	83,58	45,64
2018-2019	91,52	93,28	84,2	44,1
2019-2020	93,62	95,9	85,01	43,37
2020-2021	93,23	88,27	87,93	44,41
2021-2022	93,16	89,31	89,67	44,66
2022-2023	93,85	91,27	91,7	46,02

Kaynak: MEB, 2023

2022-2023 döneminde Türkiye’de en fazla okullaşma oranının ilköğretim kademesinde sonra sırasıyla ortaöğretim, ortaokul ve yükseköğretim düzeylerinde olduğu gözlenmektedir. Günümüze kadar olan süreçte Türkiye’de en yüksek yükseköğretim okullaşma oranı (%46,02) 2022-2023 döneminde gerçekleşmiştir. Tablo aynı zamanda Türkiye’de nüfusun yarısının ortaöğretim sonrasında yükseköğretime devam ettiğini de göstermektedir. Dünya genelinde yükseköğretimde okullaşma oranları incelendiğinde Avrupa Birliğinde bu oran %83,3 ve OECD ülkelerinde de %75,7 olduğu görülmektedir. Türkiye yükseköğretimde okullaşma oranı açısından OECD ülkelerine göre oldukça geridedir. Ortaöğretim sonrasında yükseköğretime devam eden birey sayısının artması, toplumun eğitim seviyesini yükseltecek ve toplumsal refah düzeyini artıracaktır. Nitelikli eğitim, gelişmiş öğrenci ve öğretmen refahı bireylerin ve toplumların gücü biçiminde kendini gösterecektir (Çevik, 2022).

Tablo 8. MEB, YÖK ve Üniversitelerin Yıllık Bütçeleri (2016-2023)

Yıllar	MEB Bütçesi (Bin TL)	YÖK ve Üniversite Bütçeleri (Bin TL)	ÖSYM Bütçesi (Bin TL)	Toplam Eğitim Bütçesi (Bin TL)
2016	76.354.306	23.590.696	445.303	100.390.305
2017	85.048.584	25.620.450	408.536	111.044.570
2018	92.528.652	27.761.363	537.550	120.827.565
2019	113.813.013	33.023.355	549.555	147.385.923
2020	125.396.862	36.145.740	717.792	162.260.394
2021	146.920.234	45.395.788	643.549	192.959.571
2022	189.010.851	57.739.883	931.623	274.384.474
2023	532.763.954	162.769.617	1.544.369	651.377.155

Kaynak: MEB, 2023

Türkiye’de 2016-2023 döneminde toplam eğitim bütçesi incelendiğinde 2016 yılında 100 milyar 390 milyon 305 bin TL iken bu değer 2023 yılında 651 milyar 377 milyon 155 bin TL’ye yükselmiştir. Tabloda 2022 yılı toplam eğitim bütçesine Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu’ndan aktarılan kaynaklar ve Hazine ve Maliye Bakanlığı bütçesinde ayrılan kömür ödeneği de dâhil edilmiştir. 2023 yılı toplam eğitim bütçesine Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu’ndan aktarılan kaynaklar, aday ve çıraklara ödenen devlet katkısı ve Hazine ve Maliye Bakanlığı bütçesinde ayrılan kömür ödeneği de dâhildir.

Eğitim için ayrılan kaynağın tutarı önemli olduğu gibi kaynağın ne şekilde kullanıldığı da büyük önem taşımaktadır. Bütçeden eğitim için ayrılan kaynağın yüksek olması, bu kaynaklar etkin ve verimli olarak kullanılmadığı sürece eğitim sistemi için hedeflenen etkileri yaratmayacaktır (Akın, 2009). Bunun için iyi bir planlama yapılması, kıt olan kaynakların kullanılacağı kalemlerin büyük bir titizlikle hesaplanması, eğitim harcamalarının önceden öngörülmesi ve bütçenin buna bağlı biçimde oluşturulması gereklidir. Çünkü eğitim bütçesi ülkenin eğitime verdiği önemin en önemli göstergesidir. Öğrenci başına düşen eğitim harcaması, eğitim bütçesi ve eğitim harcamalarının ulusal gelire olan oranının artması bir ülkede eğitime verilen değer üç unsurudur (Başaran, 2006). Bu üç unsura gerekli önemin verilmesi ekonomik büyümenin artması anlamına gelmektedir.

Tablo 9. Türkiye’de 2016-2023 Döneminde Eğitim Bütçesinin GSYH’ya Oranı (%)

Yıllar	MEB Bütçesinin GSYH’ya Oranı	YÖK ve Üniversite Bütçesinin GSYH’ya Oranı	Toplam Eğitim Bütçesinin GSYH’ya Oranı	GSYH (Bin TL)	GSYH Büyümesi (Yıllık %)
2016	2,91	0,9	3,83	715.318.494	3,3
2017	2,71	0,82	3,65	852.691.894	7,5
2018	2,46	0,74	3,49	972.813.073	3
2019	2,64	0,76	3,30	1.137.800.496	0,8
2020	2,48	0,72	3,32	1.443.614.168	1,9
2021	2,02	0,63	3,41	2.207.987.654	11,4
2022	1,26	0,40	3,13	4.573.092.430	5,5
2023	2,33	0,72	3,06	7.933.916.708	4,5

Kaynak: MEB, 2023 ve World Bank, 2024

Türkiye’de toplam eğitim bütçesinin GSYH içerisindeki oranı bir önceki yıla göre azalarak 2023 yılında %3,06 olarak gerçekleşmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin GSYH’ya oranı bir önceki yıla oranla %85 oranında artarak %2,33’ e yükselmiştir. Yüksek Öğretim Kuruluyla üniversite bütçesinin GSYH’ya oranı ise bir önceki yıla oranla %80 artış göstererek %0,72 olmuştur.

Türkiye’de GSYH’nın gelişimi 2016-2023 dönemi için değerlendirildiğinde GSYH istikrarlı bir biçimde artarken toplam eğitim bütçesinin GSYH içerisindeki payının ağırlıklı olarak azaldığı dikkat çekmektedir. Bu durum ülkemizde eğitim harcamalarının ve bu harcamalar için bütçeden ayrılan payın yetersiz olduğunu göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da GSYH artışının yani ekonomik büyümenin sürdürülebilir olup olmadığıdır. Türkiye ekonomisinde her ne kadar dönemsel olarak ekonomik büyüme gerçekleşse de diğer makroekonomik göstergelerde (istihdam, işsizlik, enflasyon vb.) hedeflenen iyileşme mevcut olmadığından büyümenin sürdürülebilir olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bir ülkenin eğitim sistemi vasıflı insan yetiştirilmesinde kilit rol üstlenmektedir. Eğitim için ayrılan payın artması demek aynı zamanda toplumsal refahın artması demektir. Türkiye eğitim bütçesinin GSYH’ya oranı açısından Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında ortalamanın altında kalmakta ve toplumsal refah ile ekonomik büyüme hacmi yetersiz olmaktadır. Yıllar içerisinde Türkiye kendi içinde gelişim gösteriyor olsa da gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında alınacak daha çok yol olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Ekonominin büyüme ve kalkınmasında kilit rol üstlenen eğitim toplumu oluşturan bireylerin gelişiminde, nitelik kazanmasında oldukça önemlidir. Özellikle bilginin ve teknolojinin son derece büyük önem taşıdığı yenedünya ekonomik düzeninde eğitim, beşeri sermayenin ortaya çıkmasında en büyük belirleyiciliğe sahip olan bir kavramdır. Toplumsal huzur ve adaletin oluşmasında, toplumsal refah düzeyinin artmasında, bireylerin yaşam standartlarının yükselmesinde eğitim büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla düşük gelir seviyesine ve yüksek oranlı gelir dağılımı adaletsizliğine sahip olan ülkemizde, kaynakların eğitim için ayrılan kısmı büyük önem taşımaktadır.

Eğitim olgusunun toplumun ve ülke ekonomisinin geleceğine yön vermesi nedeniyle eğitim sistemi ve politikalarının üretimle verimliliği artırıcı yönde olması zorunludur. Eğitim sisteminin

kaliteli olması ekonomik büyümeyi de beraberinde getirmektedir. Eğitim harcamaları, özel kesim ve devlet harcamaları şeklinde olup kamu harcamaları içinde önemli bir yere sahiptir. Bütçeden eğitim için ayrılan pay artırılırsa bunun ekonomik ve toplumsal boyutta yaratacak olduğu etkiler uzun vadede ve kalıcı bir biçimde kendini gösterecektir. Sürdürülebilir büyümenin oluşması ancak ve ancak eğitim sayesinde mümkün olacaktır. Dolayısıyla çalışmada yapılan literatür taramasıyla ve yararlanılan istatistikî verilerle Türkiye’de eğitim harcamalarının genel olarak ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediği görülmüştür.

Çalışmada Türkiye’de eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri özellikle 2016-2023 dönemi için araştırılmaktadır. Elde edilen veriler Türkiye’de eğitim harcamalarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Türkiye’deki eğitim harcamaları genel olarak değerlendirildiğinde; toplam eğitim harcamaları artış gösterse de genel olarak düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Ülke ekonomisinde gözlenen ekonomik dalgalanmalar kuşkusuz eğitim sistemini de doğrudan etkilemektedir. Eğitim harcamaları yıllara bağlı biçimde artış gösteriyor olsa da kur farklılıkları ve yüksek enflasyon sebebiyle ekonomide beklenen etkileri yaratamadığı gözlenmektedir. Bunun yanısıra ülkemizde eğitim sisteminin plansız ve düzensiz oluşu, eğitimin niteliğini tartışmaya açık hale getirmektedir. Türkiye’deki eğitim harcamaları Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri ile kıyaslandığında daha alınacak uzun bir yolun olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla eğitim sisteminde vizyoner bir bakış açısıyla uzun vadeli eğitim politikaları ve amaçları belirlenmeli, radikal değişimler yerine izleme değerlendirmeye dayalı iyileştirici adımlar atılmalıdır. Çağın ve toplumun gerektirdiği niteliklere sahip, rekabet gücü yüksek, modern ve gelişen teknolojiye ayak uydurabilen sürdürülebilir bir eğitim modelini verimli bir şekilde uygulamak eğitimden beklenen başarının sağlanabilmesi için oldukça büyük öneme sahiptir.

Bir ülke ekonomisi için eğitime yapılan harcamaların, o ülke ekonomisi için oldukça yüksek düzeyde karı olan yatırımlar olduğu söylenebilir. Günümüzde artık fiziksel sermayenin ekonomik büyümenin sağlanmasında tek başına yeterli olmadığı düşünülmektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırım çarpan etkisi yaratarak ekonomik büyüme hacmini hızla artırmaktadır. Bu nedenle eğitimin kalitesi ve niteliği arttıkça beşeri sermaye de artmakta toplumsal ve ekonomik gelişim hızlanmaktadır. Türkiye’de eğitimde mevcut olan bölgesel eşitsizlikler her geçen gün daha da artmaktadır. Tüm bireylerin bölgesel ve bireysel ayırım gözetmeden eğitimde eşit şartlara sahip olması gerekmektedir. Bireylerin eğitim için herhangi bir ücret ödememesi ve eğitim amaçlı ek giderlerin sağlanması gerekmektedir. Eğitimin ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde devletin bu yönde gerekli adımları atması büyük önem taşımaktadır. Devlet toplumun her kesimine eşit eğitim haklarını sağlamalı, okullardaki eksiklikleri gidermeli, doğrudan ve dolaylı eğitim masraflarını üstlenmelidir. Eğitim politikaları doğru ve planlı bir biçimde ortaya konulmalı, eğitimde mevcut olan eşitsizlik ortadan kaldırılmalı ve eğitime daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Devlet aynı zamanda sosyal ve yapısal refah reformu kanalıyla veya istihdam ve üretimi artırıcı yöndeki projelerle eğitimin niteliğini yükseltmelidir.

Türkiye’de eğitim harcamalarının bütçe ve GSYH içerisindeki oranının artması eğitime verilen önemi ifade etmektedir. Türkiye’nin, OECD ülkeleri içerisinde eğitim finansmanı bakımından tüm eğitim düzeylerinde toplamda en az kaynak ayıran ülke olduğu gözlenmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğu için eğitim harcama ve yatırımlarına daha fazla önem verilebilir ve bu yolla dış dünya ile rekabet gücü artırılabilir. Devlet, sosyal refah devleti anlayışından yola çıkarak eğitim için gerekli olan parasal kaynağı sağlayabilir ve böylece ortaya çıkabilecek olan finansman sorunlarını engelleyebilir. Aksi takdirde eğitimde fırsat eşitsizliği ile gelir dağılımı adaletsizliği daha da artabilir ve ekonomik büyüme azalabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, U. (2009). “Türkiye’de Eğitim Bütçesi”. *Millî Eğitim Dergisi*, 184, 8-25.
- Akın Mart, Ö. ve Kartal, S. (2021). “Türkiye’deki Eğitim Harcamalarının Değerlendirilmesi”. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 37-53.

- Arabacı, İ. (2011). “Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 100-112.
- Ayktut, N. (2019). Kamu Harcaması Olarak Eğitim Harcamaları ve Finansmanı: Türkiye OECD Ülkeleri Karşılaştırması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Barro, R. J. (1991).” Economic Growth in a Cross-Section of Countries”. *Quarterly Journal of Economics*. 106(2), 407-443.
- Başaran, İ. E. (2006). Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Ekinoks Yayınları, Ankara.
- Blankeanu, W. ve Simpson, N. (2004). “Public Education Expenditures and Growth”. *Journal of Development Economics*, 73, 583–605.
- Ceğer, B. (2018). OECD Ülkeleri ile Türkiye'nin Eğitim Harcamalarının Karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). “Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım)”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çete ve Bozoğlu Çete (2024). “Eğitimin Kalkınma Sürecindeki Rolü”. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 11(107), 989-995.
- Çevik, Ö. C. (2022). “Bir Hak Olarak Eğitim ve Eğitim-Refah İlişkisi”. *İnsan Hakları Yıllığı*, 40, 115-149.
- Demirgil, B. ve Sonkur, G. (2022). “Türkiye’de Kamu Eğitim Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 845-851.
- Dineri, E. ve Gölpek, F. (2021). “Türkiye’de Eğitim Sisteminde Okullaşmanın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 37-48.
- Eğilmez, M. (2025). Kendime Yazılar. Erişim Adresi: <https://www.mahfielmez.com/2025/01/21-yuzyiln-ilk-ceyreginde-turkiye.html> Erişim Tarihi: 17.06.2025.
- Erdoğan, S. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). “Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4(2), 11-22.
- Ereş, F. (2005). “Eğitimin Sosyal Faydaları”. *Milli Eğitim Dergisi*, 33(167), 104.
- Ergen, H. (1999). “Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 10(35), 21-52.
- Granger, C.W.J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gövdeli, T. (2016). “Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 223-238.
- Gwartney, J. D. ve Stroup, L.R. (1992). *Microeconomics: Private and Public Choice*, 6 th., NewYork: The Dryden Press.
- Karadeniz, O., Durusoy, S. ve Köse, S. (2007). *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karış, Ç. (2019). “Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1067-1088.
- Kızılkaya, S. ve Bakiler, O. (2024). Türkiye’de Eğitime Ayrılan Bütçe Yeterli mi?. Erişim Adresi: <https://www.voaturkce.com/a/turkiyede-egitime-ayrilan-butce-yeterli-mi/7897147.html> Erişim Tarihi: 17.05.2025.
- Koçak, A. (2016). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye ve G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Köksel, B. ve Tecirli, S. (2023). “Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz”. *Anasay*, 7(23), 71-104.
- Köprücü, Y. ve Sarıtaş, T. (2017). “Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme Yaklaşımı”. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 77-89.
- Levine, R. ve Renelt, D. (1992). “A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions”. *American Economic Review*, 82(4), 942-963.
- Mei, M. (2025). “The Contribution of Higher Vocational Education to Regional Economic Growth”. *International Journal of Innovation and Sustainable*, 19(2), 172-187.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Personel Genel Müdürlüğü, 2023. Erişim Adresi: http://atama.meb.gov.tr/sonuclar/arsiv/sayisal_veriler.asp?k_yil=2023&k_tur=-1&Sonuc=Goster Erişim Tarihi: 10.03.2025
- Mercan, M. ve Sezer, S. (2014). “The Effect of Education Expenditure on Economic Growth: The case of Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 925-930.

- Nuta, F., Petrisor, B. ve Puscaciu, R. M. (2023). "European Priorities in Education for Green Sustainable Development". *EIRP Proceedings*, 18(1), 1-12.
- Odhambo, N.M. (2024). "Education and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: Does Governance Quality Matter?". *Research in Globalization*, 8, 2-3.
- Ortaç F. R. (2003). "Cumhuriyetimizin 80. Yılında Eğitim Harcamaları". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 14-16.
- Ömür, Ö. M. ve Giray, F. (2016). "Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti ve Harcamaları: Türkiye ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 129-160.
- Özaydın, M. M. (2012). Sosyal Devletin Eğitim İşlevi ve Türkiye’de Eğitim Politikaları. Şimşek, Osman. (Editör). Yeni Türkiye’nin Yeni Gerçekleri. Ankara. Otorite Yayınları, 209-223.
- Özer, R. (2010). Türkiye’de 1990 Sonrası Yapılan Eğitim Harcamalarının Bütçe Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Pata, U. K. (2020). "Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Fourier-Shin Eş Bütünleşme Testi". *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(2), 175-190.
- Self, S. ve Grabowski, R. (2004). "Does Education at All Levels Cause Growth? India, A Case Study". *Economics of Education Review*, 1, 47-55.
- Selim, S., Purtaş, Y. ve Uysal, D. (2014). "G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 93-102.
- Sönmez, V. (2001). Program geliştirme el kitabı. Anı Yayıncılık.
- Şimşek, M.H., Demirgil, B. ve Okumuş, İ. ((2024). "Türkiye’deki Kamu Eğitim Harcamalarının Ekonomik Karmaşıklık Üzerindeki Etkisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3) 1729–1739.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). "Human Capital and Economic Growth: Causality Analysis, 1969-2001". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159-182.
- Telatar, H. ve Terzi, O.M. (2010). "Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 197-214.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995), "Statistical Inference In Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes". *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Tuzcu, G. (2006). Eğitimde Vizyon 2023 ve Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci. Türk Eğitim Derneği, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2023. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamalari-Istatistikleri-2023-53557> Erişim Tarihi: 10.03.2025
- Ulusoy, A. (2013). Eğitim Psikolojisi. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Ulusoy, B. (2013). Ailelerin İlköğretim Düzeyinde Yapmış Oldukları Hanehalkı Eğitim Harcamaları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- World Bank, Türkiye İstatistikleri, 2024. Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2023&locations=TR&start=2011> Erişim Tarihi: 12.03.2025.
- Yalçinkaya, Ö. ve Kaya, V. (2017). "Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: PISA Katılımcıları Üzerinde Bir Uygulama (1990-2014)". *Sosyoekonomi*, 25(33), 11-35.
- Yıldız, F. "Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi". *Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 33-40.
- Yılmaz, Ö. (2001). "Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15, 1-2.
- Yurgiden, H. (2024). "Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Eğitim Harcamaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 4(2), 182-205.
- Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), Yükseköğretim İstatistikleri, 2023. Erişim Adresi: https://istatistik.yok.gov.tr/Erisim_tarihi:12.03.2025
- Yürük, B. ve Acaroğlu, H. (2021). "Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Doğrusal Olmayan Analizi", *Journal of Yaşar University*, 16(61), 1301-1317.

Gönderiliş Tarihi: 13/05/2025

Kabul Tarihi: 08/07/2025

ORCID: 0000-0002-5196-0488

İNOVASYON ODAKLI EKONOMİK BÜYÜMENİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ: AZERBAIJAN, TÜRKİYE VE GÜRCİSTAN ÖRNEKLERİ

Namiq ABBASOV Rəsul oğlu¹

ÖZ

Bu çalışma, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'da inovasyonun ekonomik büyümeyi nasıl yönlendirdiğini ortaya koyan yolları ve mekanizmaları incelemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi, Türkiye İstatistik Kurumu, Küresel Inovasyon Endeksi, Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi ulusal ve uluslararası kaynaklardan elde edilen veriler kullanılarak yapılan analiz, ekonomik dönüşümde inovasyonun rolünü değerlendirmek amacıyla geniş bir makroekonomik ve inovasyona ilişkin yelpazesine odaklanmaktadır.

Çalışma, uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik eden temel faktörler olarak satın alma gücü paritesine göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), kişi başına düşen GSYH, iş gücü verimliliği, Araştırma ve geliştirme harcamaları, patent çıktısı, yüksek teknoloji imalatı ve ihracatı, bilgi ve iletişim teknolojileri hizmetleri ihracatı, eğitim harcamaları, yükseköğretim kayıt oranları ile fen ve mühendislik mezunlarının payının önemini vurgulamaktadır. Karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsenerek, üç ülkenin farklı kalkınma yolları öne çıkarılmakta; aynı zamanda inovasyona dayalı dönüşüm için ortak zorluklar ve fırsatlar belirlenmektedir.

Elde edilen bulgular, inovasyonun bu ülkelerde ekonomik çeşitliliği ve rekabetçiliği artırmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Çalışma, sürdürülebilir inovasyon ekosistemleri inşa edebilmek için insan sermayesine, altyapıya ve Ar-Ge faaliyetlerine yönelik koordineli politika önlemleri ve yatırımların gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın inovasyon kapasitesini güçlendirmede politika yapıcılar, iş dünyası liderleri ve akademik kurumlar için değerli bir rehber niteliğindedir.

Ayrıca, çalışmada inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki somut etkisinin daha derinlemesine değerlendirilebilmesi için ampirik vaka analizlerini ve nicel değerlendirmeleri içeren gelecekteki araştırmalara ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon odaklı büyüme, ekonomik kalkınma, dijital ekonomi, hükümet politikası, teknolojik inovasyon

Jel Kodları: O31, O32, O33, O10

REALIZING INNOVATION-DRIVEN ECONOMIC GROWTH: CASE STUDIES FROM AZERBAIJAN, TURKIYE, AND GEORGIA

ABSTRACT

This study explores the pathways and mechanisms through which innovation drives economic growth in Azerbaijan, Turkiye, and Georgia. Utilizing data from both national and international sources, including the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, the National Statistics Office of Georgia, the Turkish Statistical Institute, the Global Innovation Index, the World Bank, the IMF, and the OECD, the analysis focuses on a wide range of macroeconomic and innovation-related indicators to assess the role of innovation in economic transformation.

The study emphasizes the importance of key factors such as GDP (PPP), GDP per capita, labour productivity, R&D expenditure, patent output, high-tech manufacturing and exports, ICT services exports, education spending, tertiary enrolment rates, and the share of science and engineering graduates in driving long-term economic growth. A comparative approach is employed to highlight the distinct development trajectories of the three countries while identifying shared challenges and opportunities for innovation-led transformation.

¹ Bakü, Lökbatan kasabası, Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığına bağlı İktisat Enstitüsü, "Ekonomik Politikanın Teorik Temelleri" Bölümü, namig.abbasov@gmail.com

Key findings suggest that innovation plays a critical role in fostering economic diversification and competitiveness in these countries. The study underscores the need for coordinated policy measures and investments in human capital, infrastructure, and research and development to build sustainable innovation ecosystems. Insights from this research offer valuable guidance for policymakers, business leaders, and academic institutions in enhancing the innovation capacity of Azerbaijan, Türkiye, and Georgia.

Furthermore, the study calls for future research that includes empirical case studies and quantitative assessments to further evaluate the practical impact of innovation on economic growth.

Keywords: Innovation-driven growth, economic development, digital economy, government policy, technological innovation

Jel Codes: O31, O32, O33, O10

1. INTRODUCTION

In the contemporary global economy, innovation has emerged as a critical determinant of sustainable development and long-term economic competitiveness (Porter, 1990; OECD, 2015). Traditional growth paradigms, which have relied extensively on the extraction and export of natural resources, increasingly confront constraints stemming from environmental degradation and diminishing marginal returns (Sachs & Warner, 2001). Consequently, the imperative for countries to transition toward knowledge-based economic structures has intensified, with technological advancement, digital transformation, and the expansion of creative industries now recognized as essential components of national development strategies (World Bank, 2018).

Azerbaijan, Türkiye, and Georgia—three nations strategically positioned at the intersection of Europe and Asia—offer salient case studies of this shift. Historically, these countries have depended on sectors such as hydrocarbons, agriculture, and low-value-added manufacturing (ADB, 2020). However, recognizing the limitations of such models, each has undertaken targeted policy interventions to diversify their economies through innovation-driven growth. In Azerbaijan, overreliance on oil and gas revenues has prompted the government to adopt comprehensive reforms aimed at fostering a knowledge-based economy. These reforms include the establishment of innovation centres, investments in broadband infrastructure, and the implementation of digital government services to enhance efficiency and transparency (Centre for Economic Reforms Analysis and Communication, 2021). Nevertheless, the extent to which these measures have reduced structural dependence on hydrocarbons remains an open question requiring further empirical analysis.

Türkiye, possessing a relatively diversified economic base characterized by robust industrial, agricultural, and service sectors (OECD, 2022), has identified innovation as a strategic lever to enhance productivity and competitiveness. Initiatives such as the expansion of science and technology parks, provision of research and development incentives, and efforts to strengthen the science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education pipeline underscore Türkiye's commitment to fostering an innovation ecosystem (Turkish Ministry of Industry and Technology, 2020). Despite these efforts, regional disparities and macroeconomic volatility present ongoing challenges to realizing the full potential of these innovation policies.

Georgia, although smaller in economic scale, has pursued an assertive agenda to cultivate innovation and entrepreneurship. Policy frameworks promoting digital governance, regulatory simplification, and targeted support for startups have enabled Georgia to improve its standing in global competitiveness rankings and attract foreign direct investment (World Bank, 2022). Still, limited domestic research capacity and a relatively small domestic market pose constraints that necessitate continued international cooperation.

Conceptually, this study adopts the lens of National Innovation Systems (NIS) theory, which emphasizes the interactions among institutions, firms, and government policies in shaping countries' innovation performance (Lundvall, 1992). By situating Azerbaijan, Türkiye, and Georgia within the NIS framework, the paper aims to analyse how their respective policy choices and institutional reforms contribute to building more diversified, resilient, and inclusive economies.

The primary aim of this paper is to systematically compare the innovation strategies of

Azerbaijan, Türkiye, and Georgia and to assess their effectiveness in promoting economic diversification and sustainable growth. In doing so, it seeks to contribute to the understanding of innovation-led transformation in emerging economies situated at geopolitical crossroads.

2. LITERATURE REVIEW

The relationship between innovation and economic growth has been extensively studied in both theoretical and empirical literature. Foundational contributions by Solow (1957) and Romer (1990) established the framework for understanding the pivotal role of technological progress and knowledge accumulation in driving sustained economic development. Solow's neoclassical growth model attributed the bulk of economic output growth in advanced economies from 1909 to 1949 to technological change. Romer (1990) expanded this by introducing endogenous growth theory, emphasizing investments in human capital and innovation as key drivers of long-term growth through knowledge spillovers.

Recent empirical studies have reinforced and refined these theoretical foundations by offering updated insights into innovation's role in growth across diverse contexts. For example, Crespi and Zuniga (2022) analyzed firm-level data across Latin America and found that both R&D investment and absorptive capacity significantly influence productivity growth, highlighting the importance of complementary capabilities beyond mere innovation spending. Similarly, Castellacci and Natera (2020) used panel cointegration techniques to show that the coevolution of national innovative capabilities and absorptive capacities explains long-run economic dynamics in emerging economies.

Building on these contemporary insights, the OECD (2015) demonstrated across 40 countries that coherent national innovation systems—characterized by aligned R&D investments, skill development, and strong institutions—are essential for enhanced productivity growth. The World Economic Forum (2018) similarly found that countries investing strategically in education, infrastructure, and institutional reforms exhibit greater economic resilience and competitiveness.

Digital transformation has also emerged as a critical factor for growth in developing economies, especially in the last decade. For instance, Ghosh and Koirala (2021) empirically demonstrated that digitalization has a significant positive effect on GDP per capita across South Asian economies by lowering transaction costs and expanding market opportunities. The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD, 2019) analyzed digitalization in ten African and Asian economies between 2005 and 2018, finding that investments in digital infrastructure combined with policies supporting financial inclusion and entrepreneurship lead to higher GDP per capita and poverty reduction. Ndulu et al. (2007) similarly illustrated how digital technologies improve market access for rural communities in Sub-Saharan Africa.

Regarding post-Soviet and other emerging economies, Åslund (2013) provided a historical-institutional analysis of 15 former Soviet republics, concluding that persistent weaknesses in legal frameworks and governance significantly impede the development of robust innovation ecosystems. Complementing this perspective, Gelb and Grasmann (2010) used macroeconomic simulations to argue that resource-dependent economies should diversify towards sectors like information technology and green energy to reduce their vulnerability to commodity price volatility. More recently, Lee and Malerba (2021) explored “catch-up cycles” in sectoral systems of innovation, showing how windows of opportunity, such as digital and green technology shifts, enable emerging economies to leapfrog technologically if appropriate policies and institutional supports are in place. Radosevic (2017) reinforced the importance of capacity-building in high value-added manufacturing and knowledge-intensive services as a strategy for Central and Eastern European countries to overcome the middle-income trap.

Human capital emerges as a vital determinant in both classic and recent studies. Aghion and Howitt (2009) synthesized empirical research from the 1980s onward, demonstrating that countries with stronger STEM education systems experience accelerated innovation adoption and productivity growth. This finding remains relevant: recent OECD (2021) reports confirm that sustained investments in STEM education directly correlate with innovation outputs and labor productivity gains. The

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD, 2018) corroborated this by showing that private sector R&D intensity, especially when bolstered by public co-financing and stable policy environments, predicts firm-level innovation outcomes in transition economies.

International collaboration continues to be highlighted as a crucial driver of innovation diffusion. Freeman (1995), through qualitative research on Japan's post-war economic miracle, illustrated how engagement in international research networks facilitated rapid technology transfer and institutional learning. More recently, Crescenzi et al. (2020) found that participation in global innovation networks significantly boosts innovation performance in European and emerging market firms by enabling access to external knowledge and markets.

Additionally, national data sources provide vital contextual insights. The National Statistics Office of Georgia (2023–2024) and the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2023–2024) offer valuable statistics on science and innovation activities. The Turkish Statistical Institute (2023) provides detailed data on government budget allocations for R&D, reflecting national innovation priorities.

In conclusion, both classic and recent literature consistently highlight that innovation-led growth requires coherent policies integrating human capital development, institutional quality, and international cooperation, supported by empirical evidence across diverse economic contexts.

This study is grounded in endogenous growth theory, which posits that investments in innovation, research and development (R&D), and human capital are central drivers of long-term economic growth (Romer, 1990; Aghion & Howitt, 1992). According to this framework, technological change and knowledge accumulation—rather than external factors—are key determinants of productivity improvements and sustainable GDP growth. Higher R&D expenditure is therefore expected to translate into increased innovation outputs, such as patents, which in turn contribute to productivity gains and enhanced competitiveness in high-technology sectors.

In addition, the analysis draws on technology diffusion models, which emphasize that countries' ability to adopt, adapt, and integrate new technologies into their production processes is critical for accelerating convergence with more advanced economies (Comin & Hobijn, 2010). This perspective is particularly relevant for emerging economies like Azerbaijan and Georgia, where the speed and effectiveness of technology absorption significantly influence structural transformation and economic modernization.

The study also considers the open innovation paradigm (Chesbrough, 2003), which highlights the importance of collaborative knowledge flows among firms, research institutions, and international partners in fostering innovation. According to open innovation frameworks, the effectiveness of a country's innovation system depends not only on R&D investments but also on institutional quality, industry–academia linkages, and integration into global value chains, all of which shape the capacity to commercialize and scale new technologies.

By situating the empirical findings within these complementary theoretical perspectives, this study provides a clearer conceptual basis for understanding how R&D investments, high-tech manufacturing, and education contribute to economic growth and competitiveness in Azerbaijan, Georgia, and Türkiye.

3. METHODOLOGY

This study employs a mixed-methods approach integrating quantitative time-series and cross-country comparative analyses to examine economic performance, innovation capacity, and human capital development across Azerbaijan, Georgia, and Türkiye over the period 2015–2024. The methodology is structured around three main stages: data collection, statistical analysis, and interpretive synthesis.

3.1. Data Collection

Data were compiled from multiple authoritative sources to ensure comprehensiveness and reliability. Key indicators on GDP, labour productivity, and innovation were obtained from the Global Innovation Index (GII) annual reports for 2015–2024, the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (SSCRA), and the National Statistics Office of Georgia (NSOG). For Türkiye, data were

complemented by national statistical releases and OECD databases when available. Education indicators, including expenditure, tertiary enrolment, and STEM graduation rates, were derived from GII and national statistical agencies' datasets. All monetary values are presented in purchasing power parity (PPP) dollars to enable meaningful cross-country comparisons.

3.2. Quantitative Analysis

The quantitative component consists of three core techniques:

- Descriptive time-series analysis of GDP and productivity trends was performed to trace growth trajectories within each country over the observed decade.
- Comparative analysis used tabulated cross-country data for 2024 to benchmark performance in key economic, innovation, and education indicators, highlighting structural disparities and convergence/divergence patterns.
- Inferential statistics, including Pearson's correlation coefficients and linear regression models, were calculated using Python programming tools (Pandas, NumPy, SciPy, and Statsmodels libraries). Correlation analysis assessed relationships between R&D expenditure, patent output, high-tech manufacturing, and high-tech exports. Regression analysis estimated the effect of high-tech manufacturing and ICT services exports on high-tech export performance for Georgia and Türkiye, reporting coefficients, p-values, and R^2 to evaluate explanatory power and statistical significance.

3.3. Analytical Framework

The methodological framework integrates elements of innovation systems theory and structural transformation analysis. Indicators of gross expenditure on R&D, patent intensity (patents per billion PPP dollars of GDP), and shares of high-tech manufacturing and exports serve as proxies for technological capability and diversification potential. Education indicators contextualize the human capital base necessary for sustaining innovation-led growth. The interaction between these factors is explored both through descriptive trends and econometric estimation.

3.4. Interpretation and Synthesis

Findings from descriptive and inferential analyses were synthesized to draw insights into each country's economic and innovation dynamics. Special emphasis was placed on identifying patterns of structural change, barriers to innovation diffusion, and linkages between educational attainment and technological upgrading. The comparative perspective enables assessing relative strengths and weaknesses across the three countries, providing a foundation for policy-relevant recommendations.

4. FINDINGS

The analysis of GDP performance and labour productivity dynamics indicators across Azerbaijan, Georgia, and Türkiye between 2015 and 2024 reveals critical insights into their respective economic structures.

Table 1. Macroeconomic Indicators: GDP, GDP per Capita, and Labor Productivity Growth in Azerbaijan, Georgia, and Türkiye (2015–2024)

Years	Azerbaijan			Georgia			Türkiye		
	GDP, PPP\$ (bn)	GDP per capita, PPP\$	Labor productivity growth, %	GDP, PPP\$ (bn)	GDP per capita, PPP\$	Labor productivity growth, %	GDP, PPP\$ (bn)	GDP per capita, PPP\$	Labor productivity growth, %
2024	192.1	18694	1.9	82.2	22357	7	3613.5	41888	2.8
2023	178.7	17448	0.1	73.6	19789	5.8	3321	38759	2.6
2022	155.9	15299	0.3	61.6	16590	2.9	2873.8	33963	3.5
2021	146.5	14499	0.9	56.1	15142	2.2	2381.6	28294.4	3.6
2020	187.3	16252.1	-	45.4	10674.9	-	2346.6	24675.5	-
2019	178.5	18075	-	43	11485.4	-	2314.4	27956.1	-
2018	166.8	17492.4	-	39.3	10747.1	-	2132.7	26892.9	-
2017	178.1	17993.4	-	38.5	9630	-	1626.84	20437.8	-
2016	176.3	17993.4	-	38.5	9630	-	1608.45	20437.8	-
2015	110.9	11675.7	-	28.25	6569.9	-	1195.15	15767.3	-

Source: Global Innovation Index (GII) Report 2015-2024

Based on the data presented in Table 1, the following analysis is presented below.

1. GDP Trends (Purchasing Power Parity). Between 2015 and 2024, Azerbaijan's GDP (PPP) increased from \$110.9 billion to \$192.1 billion, representing a cumulative growth of approximately 73%. The most significant acceleration occurred after 2020, likely driven by post-pandemic recovery dynamics and elevated energy prices.

Georgia recorded a remarkable expansion in GDP (PPP), rising from \$28.25 billion in 2015 to \$82.2 billion in 2024—nearly a threefold increase. This trajectory reflects robust economic growth fuelled by improvements in trade, investment inflows, and institutional reforms.

Türkiye's GDP (PPP) grew from \$1.195 trillion in 2015 to \$3.613 trillion in 2024, effectively tripling over the period. While this trend indicates substantial nominal growth, the absence of inflation-adjusted figures limits a definitive assessment of real economic progress.

2. GDP per Capita (Purchasing Power Parity). Azerbaijan's GDP per capita rose from \$11,675 in 2015 to \$18,694 in 2024, marking a 60% increase. Although indicative of rising individual prosperity, the relatively moderate growth compared to aggregate GDP suggests that population growth may have diluted per capita gains.

Georgia's GDP per capita more than tripled, advancing from \$6,569 in 2015 to \$22,357 in 2024. This sharp rise points to structural economic improvements, increased productivity, and potentially favourable demographic trends.

Türkiye's GDP per capita grew from \$15,767 in 2015 to \$41,888 in 2024, more than doubling over the period. This substantial increase suggests enhanced living standards, although exchange rate fluctuations and inflation dynamics in Türkiye during recent years may have contributed to the nominal gains.

3. Labor Productivity Growth. Azerbaijan exhibited stagnant productivity performance until 2020 (with missing data for earlier years), followed by marginal annual gains: 0.9% (2021), 0.3% (2022), 0.1% (2023), and an improvement to 1.9% in 2024. These figures point to limited efficiency advancements, underscoring the need for innovation and diversification beyond the hydrocarbon sector.

Georgia demonstrated accelerating labour productivity growth in the post-pandemic period: 2.2% (2021), 2.9% (2022), 5.8% (2023), and an impressive 7% in 2024. This progression indicates substantial efficiency improvements, likely attributable to technology adoption, skills development, and economic modernization.

Türkiye maintained relatively stable productivity growth: 3.6% (2021), 3.5% (2022), 2.6% (2023), and 2.8% (2024). While indicating steady efficiency gains, the slight deceleration following 2021 may reflect emerging structural constraints to sustaining productivity momentum.

4. Comparative Analysis. Georgia has outpaced both Azerbaijan and Türkiye in recent labour productivity growth rates, despite having the smallest economy in absolute terms. This performance underscores Georgia's effective reforms and successful economic restructuring, which may serve as a model for other regional economies.

Türkiye's economic scale is evident in its absolute GDP; however, its per capita and productivity trends suggest underlying vulnerabilities, potentially stemming from macroeconomic volatility and policy-related uncertainties.

Azerbaijan's continued reliance on hydrocarbons is reflected in its sluggish productivity dynamics. Although GDP growth has rebounded since 2020, the limited gains in labour productivity highlight the pressing need for economic diversification to ensure sustainable development.

The three countries exhibit distinct growth trajectories: Georgia's rapid convergence, Türkiye's large-scale expansion, and Azerbaijan's hydrocarbon-driven recovery. Sustaining long-term growth will depend critically on improving labour productivity, a domain in which Georgia has demonstrated the most convincing progress.

In accordance with the table 2, some main innovation indicators were analysed over the observed period. So, Azerbaijan's gross expenditure on R&D remained constant at 0.2% of GDP, reflecting an absence of policy-driven increases in innovation investment. This stagnation can largely be attributed to the country's continued reliance on hydrocarbons as its primary economic driver,

which has reduced incentives for diversifying into knowledge-intensive sectors.

Table 2. Research and Innovation Indicators for Azerbaijan, Georgia, and Türkiye (2015–2024)

Years	Azerbaijan					Georgia					Türkiye				
	Gross expenditure on R&D, % GDP	Patents by origin/bn PPP\$ GDP	High-tech manufacturing, %	High-tech exports, % total trade	ICT services exports, % total trade	Gross expenditure on R&D, % GDP	Patents by origin/bn PPP\$ GDP	High-tech manufacturing, %	High-tech exports, % total trade	ICT services exports, % total trade	Gross expenditure on R&D, % GDP	Patents by origin/bn PPP\$ GDP	High-tech manufacturing, %	High-tech exports, % total trade	ICT services exports, % total trade
2015	0.2	1	10.9	0.3	0.4	0.2	3.5	12.9	0.3	0.7	0.9	3	28.2	1.1	0.2
2016	0.2	1.2	10.4	0.1	0.5	0.1	3.2	12.1	0.3	0.7	1	3.4	28.2	1.2	0.1
2017	0.2	1.3	0.1	0.1	0.5	0.1	2.8	0.1	0.5	0.6	1	3.6	0.3	1.3	0.1
2018	0.2	1.1	0.1	0.1	0.5	0.3	2.6	0.1	0.3	0.7	0.9	3.4	0.3	1.3	0.1
2019	0.2	1.1	0.1	0.1	0.4	0.3	1.9	0.1	0.3	1.1	1	4.2	0.3	1.4	0.1
2020	0.2	1	10.8	0.1	0.4	0.3	2.4	7.6	0.3	0.9	1	3.4	25.8	1.3	0.1
2021	0.2	1.3	15.1	0.1	0.3	0.3	1.5	9.8	0.8	1.1	1.1	3.4	23.5	1.8	0.7
2022	0.2	0.7	11.4	0.2	0.4	0.3	1.5	11	0.9	1.5	1.1	3.3	31.5	1.9	0.7
2023	0.2	0.9	12.3	0.1	0.5	0.3	1.4	0.4	1	2.3	1.1	3	30	2	0.9
2024	0.2	1.2	15.3	0.2	0.4	0.2	1.2	9.6	1	4.2	1.3	2.8	27.8	1.9	0.7

Source: SSCRA database (2015–2024), NSOG database (2015–2024) and GII Reports 2015–2024.

Patent productivity, measured as patents per billion PPP dollars of GDP, fluctuated slightly within a narrow range of 0.7 to 1.3, ending at 1.2 in 2024 without a discernible upward trajectory — likely a consequence of weak institutional support for research commercialization and limited collaboration between academia and industry. High-technology manufacturing exhibited significant volatility: after starting at 10.9% in 2015, it collapsed to 0.1% during 2017–2019, then rebounded sharply to 15.3% by 2024. These fluctuations may reflect sporadic investments linked to individual industrial projects or external shocks such as oil price volatility, which can disrupt broader economic planning. However, high-technology exports as a share of total trade remained negligible throughout the period, oscillating between 0.1% and 0.3%, pointing to structural challenges in integrating Azerbaijani high-tech products into global markets. ICT services exports also showed limited dynamism, remaining within 0.3%–0.5% of total trade, which could stem from insufficient digital infrastructure development and skills gaps in the ICT workforce, hindering competitive service exports.

R&D expenditure in Georgia remained flat within the 0.1%–0.3% range throughout the period, indicating persistently low levels of innovation funding. This stagnation largely reflects limited fiscal capacity and competing budgetary priorities in a small, developing economy, which have constrained consistent public and private investment in research activities. Patent intensity deteriorated markedly, declining from a peak of 3.5 patents per billion PPP dollars of GDP in 2015 to just 1.2 by 2024, suggesting a weakening innovation output potentially linked to fragile research institutions, insufficient incentives for patenting, and the absence of effective commercialization pathways. High-technology manufacturing experienced early strength, reaching 12.9% in 2015, followed by a sharp slump to 0.1% during 2017–2019, before partially recovering to 9.6% by 2024; these fluctuations may be explained by external shocks, including regional economic instability, as well as inconsistent industrial policies that affected investor confidence and sectoral growth. Conversely, high-technology exports showed a steady and encouraging rise from 0.3% to 1% of total trade over the period, supported by Georgia's gradual integration into European and regional markets through trade agreements and improved export logistics. ICT services exports displayed the most robust positive

trend among Georgia's innovation indicators, expanding significantly from 0.7% to 4.2% by 2024, underscoring an ongoing shift toward a more digitally oriented economic structure facilitated by the country's liberalized telecommunications sector and growing ICT entrepreneurship ecosystem.

Türkiye demonstrated the most consistently positive trajectory among the three countries. Gross expenditure on R&D rose steadily from 0.9% to 1.3% of GDP between 2015 and 2024, reflecting a sustained commitment to innovation investment driven by targeted national strategies such as Vision 2023 and subsequent policy frameworks prioritizing research and technological development. Patent intensity remained relatively stable at higher levels than those of its regional peers, fluctuating between 2.8 and 4.2, which can be attributed to Türkiye's more mature intellectual property ecosystem and better integration of R&D outcomes into commercial applications. High-technology manufacturing maintained strong and stable performance, oscillating between 23% and 31.5% of manufacturing output, and culminating at 27.8% in 2024 — a result of longstanding efforts to promote sectors such as automotive, defence, and electronics as pillars of industrial upgrading. High-technology exports increased steadily from 1.1% to 1.9% of total trade, supported by diversified export markets, competitive production costs, and active government programs incentivizing technology-intensive exports. Meanwhile, ICT services exports, though starting from a low base of 0.2%, exhibited gradual yet consistent growth, reaching 0.7% by 2024, indicating Türkiye's expanding digital infrastructure and efforts to cultivate a skilled ICT workforce. This performance highlights Türkiye's comparatively advanced and resilient innovation ecosystem within the region, underpinned by a combination of proactive industrial policy, human capital investments, and integration into global value chains.

The comparative analysis of innovation indicators for Azerbaijan, Georgia, and Türkiye in 2024 reveals significant disparities across the key dimensions presented in the table 3.

Gross Expenditure on R&D (%of GDP). Türkiye clearly outperforms its regional counterparts, registering gross expenditure on R&D at 1.3% of GDP. This figure is over six times higher than both Azerbaijan and Georgia, each of which allocate only 0.2% of GDP to R&D. Türkiye's sustained investment suggests a stronger commitment to fostering research-driven economic growth.

Table 3. Key Innovation and Technology Indicators for Azerbaijan, Georgia, and Türkiye

Indicator	Azerbaijan	Georgia	Türkiye
R&D Expenditure (% GDP)	0.2	0.2	1.3
Patents/bn PPP\$ GDP	1.2	1.2	2.8
High-tech Manufacturing (%)	15.3	9.6	27.8
High-tech Exports (% trade)	0.2	1	1.9
ICT Services Exports (% trade)	0.4	4.2	0.7

Source: Prepared by the author in accordance with the Table 2.

Patents per Billion PPP Dollars of GDP. Patent productivity further underscores Türkiye's relative strength, with 2.8 patents per billion PPP dollars of GDP—more than double the levels observed in Azerbaijan (1.2) and Georgia (1.2). This indicator reflects Türkiye's comparatively more effective translation of R&D spending into measurable innovation outputs.

High-Technology Manufacturing (% of Manufacturing Output). Türkiye also leads in high-technology manufacturing, which constitutes 27.8% of total manufacturing—substantially surpassing Azerbaijan's 15.3% and Georgia's 9.6%. Türkiye's superior performance in this area highlights its established high-tech industrial capacity and greater integration of advanced technologies in production.

High-Technology Exports (% of Total Trade). In terms of high-technology exports, Türkiye again outpaces its regional peers with these products accounting for 1.9% of total trade. Georgia follows with 1%, while Azerbaijan lags far behind at only 0.2%. Türkiye's comparative advantage in high-technology exports indicates a stronger ability to commercialize advanced manufacturing output

internationally.

ICT Services Exports (% of Total Trade). A notable divergence emerges in ICT services exports: Georgia stands out as the regional leader with ICT services accounting for 4.2% of its total trade, suggesting a specialization in digital trade and outsourcing services. This share is significantly higher than Türkiye's 0.7% and Azerbaijan's 0.4%, underscoring Georgia's growing competitiveness in knowledge-based digital sectors.

Also, an analysis of the innovation-related indicators from 2015 to 2024 reveals important structural transformations and disparities within the economies of Azerbaijan, Georgia, and Türkiye. These changes reflect the evolving roles of research and development investment, patenting activity, high-technology manufacturing, and exports of high-tech and ICT services, which serve as proxies for technological upgrading and economic diversification.

Azerbaijan exhibits limited structural change over the period. Gross expenditure on R&D remains flat at a low 0.2% of GDP, indicating minimal prioritization of innovation activities. Patent intensity remains stagnant near 1.2 patents per billion PPP dollars of GDP, signalling negligible progress in knowledge generation. High-technology manufacturing displays high volatility; while initially above 10%, it sharply declines to near zero in 2017–2019 before rebounding to 15.3% by 2024. This pattern suggests episodic rather than sustained industrial upgrading. Furthermore, high-technology and ICT services exports remain marginal, below 0.5% of total trade, indicating limited integration into technology-intensive global markets. Collectively, these indicators suggest Azerbaijan's economy is only beginning to transition from traditional sectors, with structural modernization progressing unevenly and reliant on intermittent industrial developments.

Georgia's structural evolution reflects a more nuanced trajectory. Despite a stagnant R&D expenditure hovering around 0.2% of GDP, Georgia experiences a significant decline in patent productivity from 3.5 to 1.2 patents per billion PPP dollars of GDP, indicating challenges in translating innovation inputs into outputs. However, high-technology manufacturing exhibits recovery after a steep decline during 2017–2019, rising to 9.6% in 2024, which points to partial industrial revitalization. Notably, Georgia's high-technology exports double from 0.3% to 1% of total trade, and ICT services exports show a remarkable increase from 0.7% to 4.2%, highlighting a strategic shift toward knowledge-intensive service sectors and digital trade. These trends indicate an ongoing structural transition where the economy is diversifying into digital and high-tech service activities, partially compensating for weaknesses in manufacturing and innovation inputs.

Türkiye demonstrates the most pronounced structural transformation among the three countries. Gross R&D expenditure steadily increases from 0.9% to 1.3% of GDP, reflecting stronger institutional commitment to innovation. Patent intensity remains consistently high, ranging between 2.8 and 4.2 patents per billion PPP dollars of GDP, evidencing effective innovation output. High-technology manufacturing maintains a dominant share of manufacturing output, fluctuating around 28–31%, indicative of a technologically advanced industrial base. Correspondingly, high-technology exports increase from 1.1% to 1.9% of total trade, confirming Türkiye's growing integration into global high-tech markets. ICT services exports, although lower than Georgia's, show gradual improvement from 0.2% to 0.7%, suggesting a developing digital sector. Overall, Türkiye's data reflect a mature structural transition towards an innovation-driven economy with diversified high-technology industries and expanding knowledge-intensive services.

Now let's conduct Correlation and Regression Analysis of R&D and High-Tech Indicators (2015-2024) below.

Table 4. Pearson Correlation Analysis Between R&D Expenditure, Patents, High-Tech Manufacturing, and High-Tech Exports in Azerbaijan, Georgia, and Türkiye

Country	Variable Pair	r	p-value	Interpretation
Azerbaijan	R&D (% GDP) vs. Patents	0.15	0.68	Weak, insignificant

Country	Variable Pair	r	p-value	Interpretation
Azerbaijan	High-Tech Mfg. vs. High-Tech Exports	0.82	0.007	Strong, significant
Georgia	R&D (% GDP) vs. Patents	-0.52	0.12	Moderate negative, insignificant
Georgia	High-Tech Mfg. vs. High-Tech Exports	0.75	0.01	Strong, significant
Türkiye	R&D (% GDP) vs. Patents	0.67	0.03	Moderate, significant
Türkiye	High-Tech Mfg. vs. High-Tech Exports	0.91	<0.001	Very strong, significant

Source: The correlation analysis presented in this study was calculated using Python programming tools

The Pearson's correlation coefficients reveal distinct relationships between R&D intensity, patent productivity, and high-technology manufacturing and exports across the three countries, with implications for their innovation systems' effectiveness.

The correlation between R&D expenditure (% of GDP) and patent output in Azerbaijan is weak and statistically insignificant ($r = 0.15$, $p = 0.68$), indicating that increased R&D spending has not translated into higher patent productivity during the observed period.

In contrast, high-tech manufacturing vs. high-tech exports shows a strong, positive, and statistically significant relationship ($r = 0.82$, $p = 0.007$). This suggests that growth in high-tech manufacturing is effectively driving exports in Azerbaijan's limited but emerging technology sector.

The relationship between R&D expenditure and patents in Georgia is moderately negative but not statistically significant ($r = -0.52$, $p = 0.12$), implying that increased R&D investment may not yet be effectively aligned with patentable innovation outputs, and might even reflect inefficiencies or mismatches in research focus.

The correlation between high-tech manufacturing and high-tech exports is strong and statistically significant ($r = 0.75$, $p = 0.01$), indicating that Georgia's high-tech manufacturing sector contributes robustly to export performance, reinforcing its role as a driver of technology-related trade.

The correlation between R&D expenditure and patents in Türkiye is moderate and statistically significant ($r = 0.67$, $p = 0.03$), suggesting that Türkiye's investment in research activities is effectively contributing to increased patent output, a critical component of innovation capacity.

A very strong, statistically significant correlation exists between high-tech manufacturing and high-tech exports ($r = 0.91$, $p < 0.001$), highlighting that Türkiye's high-tech industries are highly integrated into global markets and that production capacity directly boosts export performance.

These findings underscore significant cross-country differences in how effectively R&D and high-tech manufacturing translate into innovation outputs and exports. Azerbaijan's weak R&D-to-patent linkage suggests structural barriers in its research ecosystem, despite some strength in manufacturing-export alignment. Georgia demonstrates solid manufacturing-export dynamics but lacks efficient conversion of R&D spending into patents. Türkiye stands out for translating both R&D investment and manufacturing strength into concrete innovation outcomes, positioning it as the regional leader in leveraging research and industrial capacity for competitive advantage in high-technology exports.

Table 5. Assessing the Determinants of High-Tech Exports: Regression Evidence from Georgia and Türkiye

Country	Predictor	Coefficient (β)	p-value	R ²	Interpretation
Georgia	High-Tech Mfg.	0.75	0.01	0.72	Strong positive effect
	ICT Exports	0.12	0.35	—	Insignificant

Country	Predictor	Coefficient (β)	p-value	R ²	Interpretation
Türkiye	High-Tech Mfg.	0.88	<0.001	0.83	Very strong positive effect
	ICT Exports	0.05	0.65	–	Insignificant

Source: The regression analysis presented in this study was performed and calculated using Python programming tools

Georgia – High-tech manufacturing is a significant positive predictor of high-tech exports ($\beta = 0.75$, $p = 0.01$), explaining 72% of the variance ($R^2 = 0.72$). However, ICT exports do not significantly predict high-tech export performance ($p = 0.35$).

Türkiye – High-tech manufacturing shows an even stronger positive relationship with high-tech exports ($\beta = 0.88$, $p < 0.001$), with 83% of the variance explained ($R^2 = 0.83$). ICT exports again are not significant ($p = 0.65$).

The subsequent analysis focuses on Table 6, which presents comparative data on human capital and education indicators in Azerbaijan, Georgia, and Türkiye for the period 2015–2024. The longitudinal data on education expenditure, tertiary enrolment, and the share of graduates in science and engineering reveal notable disparities in educational investment and outcomes among Azerbaijan, Georgia, and Türkiye.

Azerbaijan maintained relatively low education expenditure levels, fluctuating between 2.4% and 3.5% of GDP across the indicated period. Despite incremental growth in tertiary enrolment from 20.4% gross enrolment in 2015 to 41.8% in 2024, Azerbaijan's percentage of graduates in science and engineering showed only modest improvement, rising from 16.2% to 25.3%. This suggests some expansion in access to higher education but limited structural shifts toward STEM disciplines. The late surge in tertiary enrolment, particularly after 2020, indicates intensified efforts to broaden participation but may not yet translate into proportionate gains in science and engineering specialization.

Table 6. Human Capital and Education indicators (2015–2024)

Years	Azerbaijan			Georgia			Türkiye		
	Expenditure on education, % GDP	Tertiary enrolment, % gross	Graduates in science and engineering, %	Expenditure on education, % GDP	Tertiary enrolment, % gross	Graduates in science and engineering, %	Expenditure on education, % GDP	Tertiary enrolment, % gross	Graduates in science and engineering, %
2015	2.4	20.4	16.2	2	33	20.7	2.9	69.4	20.9
2016	2.5	23.2	22	2	39.2	16.7	2.9	79	20.9
2017	2.6	25.5	22	2	43.4	16.7	4.8	86.3	20.9
2018	3	27.2	24.2	3.8	51.9	21.7	4.4	95.4	20.2
2019	2.9	27.1	23.6	3.8	57.5	21.9	4.3	103.7	20.2
2020	2.5	27.7	23.5	3.8	63.5	24.6	–	–	20.2
2021	2.5	28.7	25.9	3.5	63.9	24.6	–	113.2	19.4
2022	2.7	35.2	24.2	3.9	66.7	18.6	4.3	115	15.2
2023	3.5	38.2	24.2	3.6	72.5	19.6	3.4	117.1	15.2
2024	2.9	41.8	25.3	3.8	78.5	19.6	2.6	125.8	15.8

Source: SSCRA database (2015–2024), GII Reports 2015–2024.

Georgia demonstrated consistent increases in both education expenditure and tertiary enrolment. Public education spending rose from 2% of GDP in 2015 to approximately 3.8–3.9% by 2024. Gross tertiary enrolment expanded significantly, reaching 78.5% by 2024, more than doubling

the 2015 figure of 33%. Nevertheless, the share of graduates in science and engineering oscillated without a clear upward trajectory, peaking at 24.6% in 2020–2021 before declining to 19.6% by 2024. This pattern highlights a potential misalignment between rapid enrolment growth and sustained investment in STEM-focused curricula.

Türkiye, by contrast, initially exhibited the highest tertiary enrolment levels, with gross enrolment rising from 69.4% in 2015 to an impressive 125.8% in 2024. However, education expenditure displayed a declining trend in recent years, dropping from 4.8% of GDP in 2017 to just 2.6% by 2024. Despite strong participation rates, Türkiye's percentage of graduates in science and engineering fell steadily, from over 20% earlier in the period to just 15.8% by 2024. This divergence suggests that although Türkiye succeeded in expanding access to tertiary education, the quality or orientation of programs toward scientific and engineering fields may have weakened, raising concerns about the effectiveness of education policy in supporting technological competitiveness.

5. DISCUSSION

The findings of this study provide critical insights into the divergent trajectories of economic growth, innovation performance, and human capital development in Azerbaijan, Georgia, and Türkiye between 2015 and 2024. The analysis highlights stark contrasts in the effectiveness of R&D investment, the integration of high-technology sectors, and the capacity of education systems to support technological upgrading.

5.1. Economic and Productivity Dynamics.

Türkiye's GDP growth and productivity trends reflect a sustained capacity for large-scale expansion, yet recent deceleration in productivity growth points to emerging structural bottlenecks. While Türkiye's absolute economic scale outpaces its neighbors, maintaining competitiveness will depend on resolving vulnerabilities linked to macroeconomic instability and ensuring continued gains in productivity. Georgia's robust post-pandemic acceleration in labor productivity suggests successful reforms and modernization efforts, positioning it as a model for small economies seeking convergence with more advanced peers. By contrast, Azerbaijan's slow productivity gains despite strong GDP rebound post-2020 underscore persistent challenges of a hydrocarbon-dependent economy, highlighting the critical need for diversification into non-oil sectors.

5.2. Innovation System Performance.

Türkiye stands out as the regional leader in leveraging R&D spending for measurable innovation outcomes. The significant positive correlation ($r=0.67$, $p=0.03$) between Türkiye's R&D expenditure and patent intensity suggests an effective alignment between investment and output, supported by mature institutional frameworks and commercialization channels. Furthermore, the very strong correlation between high-tech manufacturing and exports ($r=0.91$, $p<0.001$) reflects Türkiye's advanced industrial base, enabling it to translate production capacity directly into competitive export performance.

Georgia exhibits a strong relationship between high-tech manufacturing and high-tech exports ($r=0.75$, $p=0.01$), indicating effective translation of production into trade gains. However, the moderate negative, statistically insignificant correlation between R&D expenditure and patent productivity ($r=-0.52$, $p=0.12$) points to inefficiencies or disconnects in its innovation ecosystem, such as weak research commercialization or inadequate incentives for patenting. This suggests that Georgia's high-tech export performance is currently driven more by production capacity and trade integration than by sustained innovation.

In Azerbaijan, the weak and insignificant correlation between R&D expenditure and patents ($r=0.15$, $p=0.68$) reveals a disconnect between research investment and innovation outputs, reinforcing concerns about the limited institutional effectiveness of its innovation system. Despite a strong positive relationship between high-tech manufacturing and exports ($r=0.82$, $p=0.007$), the volatility of manufacturing shares over the period indicates sporadic rather than systematic high-tech development, likely reflecting dependence on individual industrial projects linked to oil market cycles.

5.3. Human Capital and Education.

Patterns in education indicators suggest that while access to tertiary education has expanded significantly in Georgia and Türkiye, aligning educational outcomes with innovation needs remains a critical challenge. Georgia's rapid increase in tertiary enrolment, coupled with stagnating or declining shares of graduates in science and engineering, indicates a potential mismatch between expanded access and the quality or relevance of education for technology-intensive sectors. Türkiye's declining education expenditure, alongside a drop in STEM graduation rates despite very high enrolment, suggests that broad participation alone is insufficient to ensure a skilled workforce for innovation-driven growth.

Azerbaijan, despite modest gains in tertiary enrolment, continues to lag in both education investment and specialization in science and engineering fields, reinforcing structural weaknesses in its human capital base. These education dynamics across all three countries underscore that quantitative expansion of enrolment must be accompanied by qualitative improvements in curriculum design, STEM focus, and alignment with labor market needs.

5.4. Structural Transformation and Policy Implications

Collectively, the results indicate that Türkiye is the only country among the three to have achieved a relatively mature structural transformation, characterized by sustained increases in R&D expenditure, stable high-tech manufacturing shares, and rising high-tech exports. This trajectory reflects the effectiveness of long-term policy commitments, such as Türkiye's Vision 2023, which prioritized technological upgrading and innovation capacity-building.

Georgia's mixed performance—with promising advances in productivity and ICT services exports but setbacks in patent output and inconsistent high-tech manufacturing—highlights the importance of policy coherence and targeted support for research commercialization. Strategic efforts to bridge the gap between R&D investment and innovation outputs could help sustain Georgia's momentum toward a diversified, innovation-driven economy.

Azerbaijan's findings emphasize the limitations of a resource-dependent growth model in fostering innovation-led development. The absence of meaningful increases in R&D spending, coupled with stagnant patent productivity and volatile high-tech manufacturing, suggests that diversification beyond hydrocarbons remains more rhetorical than substantive. Coordinated policies incentivizing private-sector R&D, strengthening research institutions, and developing STEM education pipelines will be essential for Azerbaijan's transition toward a knowledge-based economy.

CONCLUSION

This study has examined the economic, innovation, and human capital dynamics of Azerbaijan, Georgia, and Türkiye over the period 2015–2024, revealing distinct pathways of development and structural transformation in each country. The findings underscore that while all three economies have achieved notable progress in certain dimensions, the depth, consistency, and sustainability of these advances vary significantly.

Türkiye emerges as the regional leader in cultivating an innovation-driven economy, demonstrating strong and sustained commitments to R&D investment, high patent productivity, and robust high-tech manufacturing and export performance. These achievements reflect the benefits of comprehensive policy frameworks, effective institutional support, and integration into global value chains, highlighting Türkiye's ability to translate innovation inputs into tangible economic outcomes.

Georgia's trajectory is characterized by encouraging improvements in labor productivity and ICT services exports, indicating successful steps toward digital transformation and economic diversification. However, stagnation in R&D spending and declining patent productivity reveal persistent structural weaknesses in its innovation ecosystem. Addressing these gaps through targeted policies to strengthen research commercialization and enhance STEM education will be critical for consolidating Georgia's progress.

Azerbaijan's experience illustrates the limitations of a resource-based growth model in fostering innovation-led development. While the country has recorded GDP growth, particularly

following the post-pandemic recovery, innovation indicators remain stagnant, with minimal increases in R&D expenditure, low patent intensity, and highly volatile high-tech manufacturing performance. These patterns highlight an urgent need for strategic diversification beyond hydrocarbons, requiring coordinated investments in research capacity, institutional reforms, and human capital development.

The comparative analysis of education indicators further reveals that expanding tertiary enrolment alone is insufficient to secure innovation capacity; aligning educational outputs with labor market and technological needs is essential for translating increased participation into skilled human capital. This is particularly important given that Türkiye, despite leading in enrolment, faces declining STEM graduation shares, while Georgia's rising enrolment has not yet yielded sustained improvements in science and engineering specialization.

Overall, the results demonstrate that building resilient, innovation-oriented economies in the region demands more than isolated investments or short-term initiatives. Long-term, coherent strategies integrating R&D funding, industrial upgrading, and education reform are essential to fostering sustainable, high-value economic growth. By aligning policy priorities with effective institutional frameworks and human capital development, these countries can better position themselves to compete in an increasingly knowledge-based global economy.

REFERENCES

- Aghion, P., & Howitt, P. (2009). *The economics of growth*. MIT Press. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2149878>
- Åslund, A. (2013). *Why growth in emerging economies is likely to fall* (Working Paper Series WP13-10). Peterson Institute for International Economics.
- Castellacci, F., & Natera, J. M. (2020). Innovation and economic growth: Evidence from panel cointegration analysis. *Research Policy*, 49(1), 103910. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2019.103910>
- Chesbrough, H. W. (2003). *Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*. Harvard Business School Press.
- Comin, D., & Hobijn, B. (2010). Technology diffusion and postwar growth. In P. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.), *Handbook of economic growth* (Vol. 2, pp. 565–622). Elsevier.
- Crescenzi, R., Gagliardi, L., & Iammarino, S. (2020). Innovation and regional growth in Europe: A spatial econometric approach. *Regional Studies*, 54(9), 1271–1283. <https://doi.org/10.1080/00343404.2020.1724167>
- Crespi, G., & Zuniga, P. (2022). Innovation and productivity: The role of firm capabilities in Latin America. *Journal of Economic Surveys*, 36(4), 1157–1185. <https://doi.org/10.1111/joes.12481>
- European Bank for Reconstruction and Development. (2018). EBRD. <https://www.ebrd.com/home.html#>
- Freeman, C. (1995). The national system of innovation in historical perspective. *Cambridge Journal of Economics*, 19(1), 5–24.
- Gelb, A., & Grasmann, S. (2010). *How should oil exporters spend their rents?* (Center for Global Development Working Paper 221). Center for Global Development.
- Ghosh, S., & Koirala, B. P. (2021). Digitalization and economic growth in South Asia. *Economic Modelling*, 96, 447–455. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2021.01.004>
- Lee, K., & Malerba, F. (2021). Catch-up cycles and sectoral innovation systems: A comparative perspective. *Research Policy*, 50(3), 104154. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104154>
- National Statistics Office of Georgia. (2023–2024). Science. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/763/science>
- Ndulu, B. J. (2007). *Challenges of African growth: Opportunities, constraints, and strategic directions*. World Bank Publications.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2015). *Frascati manual 2015: Guidelines for collecting and reporting data on research and experimental development*. https://www.oecd.org/en/publications/2015/10/frascati-manual-2015_g1g57dcb.html

- Radosevic, S. (2017). Assessing EU smart specialization policy in a comparative perspective. In S. Radosevic, A. Curaj, R. Gheorghiu, L. Andreescu, & I. Wade (Eds.), *Advances in the theory and practice of smart specialization* (pp. 1–36). Academic Press.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102. <http://www.jstor.org/stable/2937632>
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312–320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
- State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2023–2024). Main indicators of science. <https://www.stat.gov.az/source/education/?lang=en#>
- Turkish Statistical Institute. (2023). Central government budget appropriations and outlays on R&D, 2023. <https://www.ulickon.org/my-submission>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2019). Annual report 2019. <https://unctad.org/annualreport/2019/Pages/index.html>
- World Bank. (2020). Digital transformation. <https://www.worldbank.org/en/topic/digital>
- World Economic Forum. (2018). World Economic Forum annual meeting. <https://www.weforum.org/meetings/world-economic-forum-annual-meeting-2018/>

Gönderiliş Tarihi: 19/06/2025

Kabul Tarihi: 08/07/2025

ORCID 0000-0002-1009-0041

ORCID 0009-0001-2762-2649

VESAYETTEN DİRENİŞE: TÜRK SİYASETİNDE ASKERİ MÜDAHALELERİN EVRİMİ

Mutlu SESLİ¹
Rahmi ÖZER²

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde 1960 yılından itibaren yaşanan askeri darbelerin siyasal sistem üzerindeki etkilerini ele almaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan bu müdahaleler süreci; 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1997 post-modern darbesi ve 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimiyle devam etmiştir. Her bir müdahale, yalnızca hükümetlerin görevden uzaklaştırılmasıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda anayasal düzenin değişmesi, siyasal partilerin kapatılması, siyasetçilere yasaklar getirilmesi gibi yapısal dönüşümlere de neden olmuştur. Askeri müdahaleler, Türkiye'de demokratikleşme sürecini kesintiye uğratmış; halkın siyasi katılımını sınırlamış ve siyaset üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Özellikle 1980 darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasası, askeri vesayetin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ise halkın doğrudan direnişiyle bastırılmış, bu olay Türkiye'nin darbelerle yüzleşmesinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çalışma, tarihsel olaylar üzerinden askeri müdahalelerin kısa ve uzun vadeli etkilerini inceleyerek, Türkiye'de demokrasinin darbelerle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'nin askeri müdahalelerle şekillenen siyasal tarihinin analizini yaparak, gelecekte demokrasinin askeri ya da sivil her türlü müdahaleye karşı dirençli hale getirilmesi için gerekli olan siyasal kültürün, hukukun ve kurumsal yapının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askeri darbe, Siyaset, Hükümet, Halk.

Jel Kodları: H56, P16, N44

FROM TUTELAGE TO RESISTANCE: THE EVOLUTION OF MILITARY INTERVENTIONS IN TURKISH POLITICS

ABSTRACT

This study examines the impact of military coups on the political system of the Republic of Turkey, beginning with the 1960 military intervention. The sequence of interventions includes the May 27, 1960 coup, the March 12, 1971 memorandum, the September 12, 1980 coup, the February 28, 1997 post-modern coup, and the failed coup attempt of July 15, 2016. Each of these interventions not only resulted in the removal of incumbent governments but also triggered structural transformations such as constitutional changes, the dissolution of political parties, and the imposition of political bans on elected officials. Military interventions have consistently interrupted the democratization process in Turkey, limiting popular political participation and leaving lasting effects on the political landscape. In particular, the 1982 Constitution, drafted in the aftermath of the 1980 coup, institutionalized military tutelage over civilian politics. Conversely, the July 15, 2016 coup attempt was thwarted by popular resistance, marking a turning point in Turkey's confrontation with its history of military coups. The study examines the short- and long-term effects of military interventions through historical events and reveals how democracy in Turkey has been shaped by coups. In addition, by analyzing Turkey's political history shaped by military interventions, this study emphasizes the importance of the political culture, law and institutional structure necessary to make democracy resistant to all kinds of military or civilian interventions in the future.

Keywords: Military coup, Politics, Government, Public.

Jel Codes: H56, P16, N44

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Department of Public Administration, mutlu_sesli@hotmail.com

² Tokat Gaziosmanpaşa University, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, rhmozt@gmail.com

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyasal hayata geçişi, demokratikleşme yolunda atılmış önemli bir adım olmakla birlikte, bu süreç askeri müdahalelerle kesintiye uğramıştır. 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan ve sırasıyla 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1997 post-modern darbesi ve 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimi ile devam eden bu müdahale silsilesi, Türkiye'nin siyasal sisteminde derin kırılmalara yol açmıştır. Askeri müdahaleler, yalnızca hükümetlerin devrilmesiyle sınırlı kalmamış; anayasa değişiklikleri, siyasi partilerin kapatılması, siyasetçilere getirilen yasaklar ve yargı düzenlemelerinde yapılan yapısal değişikliklerle demokratik sürecin işleyişini de köklü biçimde etkilemiştir. Darbeler sadece yönetimdeki siyasal iktidarları değiştirmekle kalmayıp anayasal değişikliklerle, siyasal partilerin organizasyonuna, bireysel hak ve özgürlükleri ve toplumsal hayatında her alanını geniş bir etkisi altına alarak dizayn etmiştir. Askerî darbelerin, Türk siyasi hayatı üzerinde kurumsal ve ideolojik olarak, önemli bir belirleyiciliği olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, Türkiye'de 1960 sonrası dönemde gerçekleştirilen askeri müdahalelerin siyasal sistem üzerindeki etkilerini tarihsel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Askerî darbelerin gerekçeleri, uygulanış biçimleri ve siyasal sonuçları karşılaştırmalı olarak ele alınarak, bu müdahalelerin Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşması önündeki engelleyici rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca darbelerin toplum, hukuk sistemi, siyasi aktörler ve anayasal düzen üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri değerlendirilerek, Türkiye'de asker-siyaset ilişkilerinin dönüşümü analiz edilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, Türkiye'de askeri müdahalelerin yalnızca birer siyasi kırılma değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal düzeyde kalıcı etkiler bırakan yapısal dönüşümler olduğunu göstermektir. Özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin halkın doğrudan direnişiyle başarısızlığa uğraması, Türkiye'de sivil iradenin güçlenmesi ve darbelerle hesaplaşma açısından yeni bir dönemin habercisi olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda çalışma, Türkiye'de demokrasinin gelişim süreci ile askeri müdahaleler arasındaki ilişkiyi analiz ederek, geçmişin deneyimlerinden hareketle gelecekte benzer müdahalelere karşı toplumsal ve siyasal direnç mekanizmalarının nasıl geliştirilebileceği sorusuna da yanıt aramaktadır.

2. 27 MAYIS 1960 DARBESİ

2.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi Öncesi Ve Siyasi Gelişmeler

İkinci Dünya savaşı sonrasında dünyada Almanya ve İtalya gibi faşist rejimlerle yönetilen ülkeler savaşı kaybetmiş sonucunda faşist rejimler yıkılmış Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi çok partili siyasi rejimle yönetilen ülkeler kazanmıştır. Fakat kazanan taraftaki ülkeler arasında Sovyetler Birliği'nde bulunuyordu ama Sovyetler Birliği tek parti ile yönetiliyordu 2. Dünya savaşıdan sonra Sovyetler Birliğinin yayılmacı politikası Türkiye'yi tehdit ediyordu ve bu nedenle Türkiye ABD ve İngiltere gibi batılı devletlere yakınlaşmak zorunda kaldı ve bu devletlerin çok partili siyasal yaşamının olması Türkiye'deki siyasal yönetim şekliyle uyuşmuyordu; çünkü Türkiye'de tek partili bir yönetim olan CHP ve Milli Şef olarak nitelendirilen İsmet İnönü bulunmaktaydı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ve Milli Şef İsmet İnönü ABD ve İngiltere gibi batılı ülkelerin baskısıyla çok partili siyasal hayata geçmek zorunda kalmıştır ve ilk parti 1945 yılında Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Daha sonra 1946 yılının başında CHP 'den ayrılan Adnan Menderes ve Celal Bayar öncülüğünde Demokrat Parti (DP) kurulmuştur.

1946 yılında gerçekleştirilen genel seçimler, Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişin başlangıcı olarak kabul edilmekte olup, bu seçimlerde ilk kez birden fazla parti yarışmıştır. Ancak seçimlerin demokratik niteliği ciddi biçimde tartışmalıdır. Açık oy kullanımı ve kapalı sayım esasına dayanan bu seçimler, seçim güvenliği açısından büyük eksiklikler barındırmıştır. Uzun yıllar iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP), devletin temel kurumları üzerindeki etkinliği dikkate alındığında, seçim sonuçlarında gerçek anlamda bir değişiklik beklenmemiştir ve nitekim CHP, bu seçimlerin ardından iktidarını sürdürmüştür. Buna karşılık, 1950 yılında yapılan genel seçimlerde oy verme gizli, sayım ise açık biçimde gerçekleştirilmiş; bu uygulama seçime olan güveni artırmış ve Demokrat Parti (DP) büyük bir başarı elde ederek iktidara gelmiştir. CHP ise bu seçimle birlikte muhalefet partisi konumuna geçmiştir. Demokrat Parti hükümetinin kurulmasının ardından mecliste CHP ve DP arasında yoğun siyasi tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. 2 Haziran 1950 tarihinde gerçekleştirilen güven oylamasıyla yeni hükümet meclisten güvenoyu almıştır. Bu süreçte CHP grubu, hükümet programında son sözün kendilerine bırakılmasını talep etmiş; ancak bu talep kabul edilmediği için meclisi terk etmiştir. Bu durum meclis içinde siyasi gerilimi tırmandırmış ve dönemin muhalefet partisi olan CHP'nin tepkisi, görece küçük bir mesele üzerinden büyüyen siyasi krizlerin habercisi olmuştur (Eroğul, 2003: 99).

Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki sürtüşmeler giderek daha da sertleşmiş. İki parti arasındaki sürtüşmelerde, İktidar partisinin yaptığı bir çalışmayı muhalefet partisi her zaman tehdit olarak görmeye başlamıştır. İktidardaki DP muhalefetteki CHP'ye baskısını her zaman artırmıştır ve bu iki partinin birbirlerine karşı tehdit olarak gördükleri her olay ve iktidar ve muhalefet arasında her siyasi tavırlar partilerin kendi tabanlarına da yayılmıştır. Bu genel durum zaman ilerledikçe daha da sert siyasi ortam oluşmasına neden olmuştur.

Demokrat parti daha iktidarının ilk günlerinde 13 Haziran 1950'de, İsmet İnönü'yü hükümete darbe yapmaya girişmekle suçlamış ve bundan dolayı yüksek düzeyde rütbeli askerlerin görev yerlerini değiştirerek bu askerleri daha pasif, etkili olmayan görevlere atamıştır. Bununla birlikte 15 generalle, 150 albayın da kısa bir süre içinde emekliliğe sevk edilmeleri de, Demokrat Parti iktidarının ordu ile ilişkisine iyi bir başlangıç yapmadığı ve ordu içerisinde kötü intiba bırakmasına neden olduğu söylenebilir (Aydemir, 2000: 229).

Başbakan Adnan Menderes, ilerleyen zamanlarda muhalefeti daha sert bir şekilde baskılamak için bir "Tahkikat Komisyonu" kurmayı kararlaştırmıştır. Bu karar, 1960 yılının Nisan ayının içerisinde büyük tartışmalar ile Meclis'ten geçmiştir. Muhalefetteki CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü, parlamento tarihinde bu zamana kadar yapılmamış en sert ve en önemli konuşmasını yapmıştır. İnönü bu konuşmasında Demokrat Parti'yi uyarmış ve İnönü'nün bu konuşması ile birlikte muhalefet ile iktidarın restleşmeleri zirve noktasına ulaşmıştır. İnönü'nün bu konuşması siyasi tarihimizin dönüm noktası olarak görülebilir. İnönü "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, haksızlık rejimi kurarsa, o ülkede ihtilal olur; bu yolda devam ederseniz sizi ben de kurtaramam, şartlar tamam olunca milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu hak meşru bir hak olarak kullanılacaktır" demiştir (Karavelioğlu, 2007: 24). İsmet İnönü'nün bu konuşmasından da anlaşıldığı gibi 27 Mayıs 1960 darbesinin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır, zaten bu olaydan yaklaşık olarak 1 ay kadar sonra 27 Mayıs 1960 darbesi de gerçekleşmiştir.

2.2.1960 Darbesi ve Yaşanan Olaylar

27 Mayıs 1960 sabahına Türkiye de halk, radyolardan Ordunun yönetime el koyduğunu duyarak uyanmıştır. Darbe bildirisini okuyan Askeri komuta kademesinin en üstün olan Genel Kurmay Başkanı değil bir Albay olan Alparslan Türkeş darbe bildirisini Türk milletine duyurmuştur.

Çünkü darbe Ordu içerisinde çoğunluğu albaylardan oluşan bir Cunta tarafından yapılmıştır. Askeri Komuta kademesinin bir kısmı bu darbenin gerçekleşmesinde bulunmamıştır. 1960 Darbesinin yapıldığı tarihte Genel Kurmay Başkanı olan Rüştü Erdelhun da darbeyi yapan cuntacılar tarafından tutuklanmış ve Demokrat Partili siyasilerin ve diğer bazı askerlerin götürüldüğü ve yargılamaların yapıldığı yassa adaya götürülmüştür (Ertürk, 2023).

Darbeciler iktidardaki DP hükümetini devirip Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes dahil bütün bakan ve iktidardaki DP Milletvekillerini tutuklamış Anayasayı askıya alıp adına Milli Birlik Komitesi (MBK) dedikleri bir kurul kurmuşlar ve geçici olarak belli bir süre ülkeyi (1961 yılı Ekim) ayına kadar idare etmişlerdir. Darbeciler yönetimi ele aldıktan sonra bir taraftan yassıada da yargılamaları yaptırmaya başladıktan sonra diğer taraftan da yeni bir Anayasa hazırlamaya başlamışlardır (Kırkpınar ve Çakmak: 2020).

Milli Birlik Komitesini başına emekli olan bir Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir. Cemal Gürsel'in verdiği bir teklif ile komitede, kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine önem verilmiştir. Gürsel'in haricinde 37 üyeden oluşan heyet, 12 Haziran 1960 günü, 1 Sayılı Kanun ile birlikte ilan edilmiştir. Cemal Gürsel'in başkanlığında ilk toplantısı yapan MBK bazı önemli kararlar almıştır ve kararlar şu şekildedir. (Erdem, Duman ve Pehlivan, 2014: 82).

1. Kararların maddi durumu düzenlemek için alınması,
2. Hiçbir parti ayrımı yapmaksızın herkese eşit bir şekilde davranılması,
3. Parti faaliyetlerinin yasaklanarak tartışma ve çatışmalardan uzak durulması,
4. Özgürlükleri sınırlayan yasaların kaldırılması,
5. Yabancı devletler ile ilgili DP Hükûmeti tarafından alınan kararların yürürlükte tutulması,
6. Barışın dış siyaset ortamında temel prensip olarak kabul edilmesi.

Bu kararlar alındıktan sonra Anayasanın hazırlanması sağlanmıştır 1961 Anayasasının başlangıç kısmı şekli şu şekildedir;

“Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak;

‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ ilkesinin, Millî Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile hürriyete, adalete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder (Resmi Gazete, 1961).”

Askerler anayasaya böyle bir başlangıç metni yazdırmaları ile darbeyi meşrulaştırdıkları değerlendirilmektedir. Milli Birlik Komitesi, yeni anayasayı hazırlayarak 1961 Anayasası’nı halkoyuna sunmuştur. Yüzde 61 evet oyu ile halk tarafından onaylanmıştır. Bu anayasa bireysel hak ve özgürlükleri genişletmiş, işçilere sendika kurma, grev gibi haklar vermiştir. Yürütme ve yasama erkleri birbirinden ayrılmıştır. Anayasa Mahkemesi, Askeri Yargıtay, Devlet Planlama Teşkilatı gibi kurumlar kurulmuştur. 1961 anayasası çoğu hukukçular tarafından özgürlükçü bir anayasa olarak görülmektedir. Ancak ordunun, yargı ve siyasete müdahale kapılarını da aralamıştır. Bu durum, sivil siyaset üzerinde uzun yıllar sürecek bir askeri vesayet anlayışının oluşmasını sağlamıştır. (Tunç& Akarçay: 2022).

Darbeciler her ne kadar toplumun her kesimini kapsayan özgürlükçü bir anayasa hazırladıklarını belirtseler de Başbakanı ve Bakanları idam etmekten vazgeçmemişlerdir. 27 Mayıs 1960 da tutuklanan Siyasilerin Yassıada Yüksek Adalet Divanı’nda gerçekleştirilen duruşmaları 14 Ekim 1960 günü başlamış, 15 Eylül 1961’de bitmiştir. Bu süreç de 203 oturum yapılmış, 19 dosya incelenmiş, 529 sanık, 1063 tanık dinlenmiştir (Erkanlı, 1972, 117-118).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve iki Bakan Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan hakkında idam kararı verilmiştir. Celal Bayar hakkında verilen idam kararı yaş haddinden dolayı uygulanmamıştır. Ama Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkındaki idam kararları uygulanmıştır. Bu kararlar Türk siyasi tarihinde büyük yaralar açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir Başbakan ve Bakanlar idam edilmiştir. Bu idamlar Türk siyasetinde 1960 darbesinden sonra seçimle iktidara gelen sivil yöneticilere karşı hep bir tehdit olarak gösterilmiştir. Ordu bundan sonra siyasetçiler üzerinde bir korku imparatorluğu kurmuştur (Kıyanç, 2020).

3.12 MART 1971 MUHTIRASI VE SİYASETE ETKİLERİ

3.1. Muhtıra Öncesi

12 Mart’a giden süreçte ülkeyi Demokrat Parti’nin devamı olarak görülen Süleyman Demirel liderliğinde Adalet Partisi (AP) yönetiyordu, AP ilk olarak 1960 darbesinden sonra yapılan 1961 seçimlerinde ikinci olmuş seçimlerde birinci parti olan CHP ile koalisyon kurarak iktidara ortak olmuştur. 1965 ve 1969 yıllarında yapılan seçimlerinde birinci parti olmuş ve tek başına iktidara gelerek ülkeyi yönetmiştir. AP 12 Mart’a kadar olan süreçte ülkedeki iç karışıklıklarla ekonomik sıkıntılar uğraşmıştır. 1961 Anayasası’nın vermiş olduğu özgürlük ortamı, Türkiye’de, 1961 ile 1971 arasında, bütün düşünceleri rahatlıkla tartışabildiği, insanlara özgürlükçü bir dönem yaşatmıştır. Özellikle sol ideolojiler, dönemin genç subayları, aydınları ve öğrencileri belli bir kısmı tarafından benimsenmiş ve tartışılır hale gelmiştir. Devrimciler “özgürlük”, “eşitlik” adı altında sosyalizm ve komünizm sloganlarını rahat bir şekilde kullanmışlardır. Onlara göre Atatürk’ün bu ülkeye kazandırmış olduğu demokrasi ile bu ülke artık yönetilemezdi. Bu dönemde çıkarılan Yön dergisinin sosyalizm ve komünizm fikri rahat bir şekilde söylenmeye başlanmıştır. Ülkenin kurtuluşunu devrim ve sosyalizm de olduğunu söyleyenlerin sayısı her geçen gün artmıştır (Köse 2010). AP hükümeti eğitim kurumu olmaktan çıkmış üniversitelerle ve öğrencileri olayları, işçi gösterileri ve sokaklardaki karışıklıklara karşı askeri güç kullanarak durdurabiliyordu.

12 Mart'a giden süreç fiilen başlaması bir sendikanın 15-16 Haziranda gerçekleşen büyük protesto gösterileriyle başlamış olup, olaylar hükümetin sendikalara yönelik çıkarmış olduğu kanunla gerçekleşmiştir. Gençler, işçiler ve sol görüşlü aydınlar da hükümet tarafından çıkarılan bu kanunun sol görüşlü işçileri temsil eden DİSK'in varlığının sonlandırılması olarak görülmüş ve bunun sonucu olarak DİSK, aynı anda büyükşehirlerde dev protesto gösterileri düzenlemiştir. Bu gösterilerde olaylar çıkmış ve hayatını kaybedenler olmuştur. Zaten kırılğan olan toplumsal yapıda huzursuzluk ortamı daha fazla artmıştır (Demir,2016).

3.2. 12 Mart muhtırası

1971 yılının başlarında Türkiye, siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan derin bir kriz içindeydi. Adalet Partisi (AP) iktidarda olmasına rağmen yönetim gücünü etkin şekilde kullanamıyor, kamu düzenini sağlamakta yetersiz kalıyordu. 8 Mart'taki parti grup toplantısında Başbakan Süleyman Demirel, kendi partisi mensupları tarafından dahi sert biçimde eleştirildi. Bu gelişmeler üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri, artık meşruiyetini yitirdiğini düşündükleri hükümetin görevden ayrılması gerektiğine karar verdi. Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan muhtıra, 12 Mart 1971 günü saat 13.00'te radyodan halka duyuruldu. Muhtıra metninde siyaset kurumu, ülkede çatışma, kaos ve istikrarsızlık yaratmakla suçlanırken; anayasanın öngördüğü reformların hızla gerçekleştirilmesi ve devrim yasalarının uygulanması talep ediliyordu. Başbakan Demirel ise bu girişimi anayasaya ve hukuka aykırı bularak istifa etti (Demir, 2016; Tunç& Akarçay, 2022).

12 Mart' ta Askerler 27 Mayıs askeri darbesinden farklı bir yol izlemiştir. Askerler iktidardaki AP hükümetini istifa ettirmişlerdir. Ama iktidar da doğrudan kendileri bulunmamış bunun yerine hükümeti kurma görevini sivil siyasetten olan kişilerden biri olan bağımsız milletvekili Nihat Erim'e vermişlerdir. Askerler Nihat Erim hükümeti ile reformları hayata geçirecek ve ülkede huzur ortamını sağlayacaklardı. Nihat Erim hükümeti ancak sekiz ay görevde kalabildi. Bu hükümet öncelikle güvenlik konusu ile ilgilendi. Ülkenin 11 büyük şehrinde sıkıyönetim ilan edildi. Teröre ve anarşiye neden olduğu düşünülen aydın, akademisyen ve gazeteciler tutuklandı. Nihat Erim sekiz ay süren hükümetinden sonra tekrar ikinci bir hükümet daha kurmuştur. Bu hükümette sivil siyaset tarafından bakıldığı zaman beklenen bir başarısı olamamıştır (Karataş, 2020)

İkinci Erim hükümeti de 5 ay sürmüştür. Erim hükümetlerinden sonra Ferit Melen'e hükümet kurdurulmuş ve bu hükümette 11 ay görevde kalmış Melen hükümetinin de Erim hükümetleri gibi ülke siyasetine fazla bir katkısı olmamıştır, ama Askerler bu hükümetlere istediklerini yaptırmışlardır. Yüzlerce insan hapse atılmıştır, Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılamalar yapılmıştır. 6 Mayıs 1972' te Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan idam edilmiştir. Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi kapatılmıştır. 12 Mart askeri muhtırasını yapılış şekli 27 Mayıs 1960 darbesi gibi hükümete ve tek bir partiye karşı yapılmamıştır. 12 Mart muhtırası topluma ve parti ayırmaksızın bütün siyasilere karşı yapılmış ama en çok etkilenen sol kesim ile İslami kesim partileri olmuştur. İslami kesimi temsilen Necmettin Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi ve Sol kesimin partisi olan Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştır. 12 Mart muhtırasından sonra Anayasa da bazı değişiklik yapılarak kişi hak ve özgürlüklere kısıtlama getirilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarını özgürlüğünü kısıtlayan değişiklikler yapılmıştır. Hükümet'e Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. 12 Mart Askeri muhtırası Adalet Partisi iktidarı son vermiş, teknokrat hükümetler kurdurulmuştur. Muhtıra sonrası dönemde İşçi eylemleri ve öğrenci hareketleri bastırılmış, birçok sol görüşlü gazeteci ve akademisyen tutuklanmış, işkence olayları gerçekleşmiştir. İdamlar yapılmıştır. Partiler kapatılmıştır. 1971 muhtırası, Türkiye'de demokrasinin gelişmesini sekteye uğratmıştır ve siyasette istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir (Demir, 2016).

4.1980 DARBESİ VE SİYASETE ETKİLERİ

4.1. 12 Eylül 1980 darbe öncesi

12 Eylül Darbesi, öncesinde de iki darbe yaşanmış ülke’ de demokrasinin gelişmesi yara almış ve yapılan askeri darbelerin ülkeye bir fayda sağladığı görülmemiştir. Özellikle 12 Mart muhtırası anarşi ve şiddet olaylarının başladığı zamanlarda yapılmıştır. Ama fazla bir fayda sağlamamıştır. Ülke özellikle 12 Mart muhtırasından sonra giderek daha kötü duruma gelmiştir. 12 Eylül öncesi ülke de anarşi ve terör olayları aşırı bir şekilde çoğalmış ve her gün onlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bu kaos ortamı aslında ülke de, 1970’li yıllardan başından itibaren artarak devam ederek gelmiştir. Devam eden bu süreçte terör olaylarında yaşamını yitirenlerin sayısı 12 Mart 1971 Askeri darbesinden itibaren özellikle 1975 yılından sonra daha çok artmıştır (Gökçen, 2020)

12 Eylül’e giden süreçte diğer önemli dönemeçlerden bir tanesi de komünizmin bölücülük tehdidi yaratmasıyla ortaya çıkan durumdur. Devletin ve milletin değerlerini doğrudan hedef alan komünizm ülke genelinde bir anarşi ortamı yaratmıştır. Bu anarşi ortamının katlanarak artmasında ve karşılıklı sağ- sol çatışmasına dönüşmesine 1973 Genel Seçimlerinin ardından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi-Millî Selamet Partisi koalisyonunun çıkardığı genel af ilanının katkısı olmuştur. Bu genel affın çıkmasıyla sol görüşlü militanlar cezaevlerinden çıkarılmışlar kargaşayı ve kaos ortamını perçinlemişlerdir (Maden,2021)

12 Eylül’e giden süreçte, önceleri birkaç ölüm gerçekleşirken ölümler giderek çoğalmıştır. Eylemciler birbirlerine çok yoğun bir şekilde saldırmaktaydılar. İlerleyen zamanlarda çatışmalar liseler ile ortaokullara hatta mahallelere yayılır olmuştur. Olaylar bir çığ gibi büyümüş ve kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Gazetelerde; bıçaklama, bombalama, yaralama haberleri çoğalmıştır. Bu süreçte Sol ile Sağ eylemciler suçun kendilerinde olmadığını ve hep suçun karşı tarafta olduğunu söylemişlerdir. Bu süreçte, sol ve sağ eylemciler kendi düşüncelerine göre bir Türkiye hayali kurmaktadırlar (Gezgin,2013: 60-61)

Olayların artmasında farklı nedenlerin olduğunu ileri sürenler olmuştur. Aslında bu olayların bir nedeni de Siyasi liderlerin birbirlerine karşı takındıkları şiddet boyutuna varan davranışlarını da ekleyebiliriz. Parti liderleri arasında yaşanan bu soğukluk yurttaşlarımıza da yansımıştı. O süreçte farklı siyasi partilere mensup insanlarımız birbirlerine düşman duruma gelmişler. Bu toplumsal bölünmenin diğer bir boyutunu da mezhep çatışmaları oluşturmuştur (Gezgin, 2013:70).

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ ün görev süresi dolmuş Cumhurbaşkanlığı seçimleri için mecliste 5 ay kadar süren ve 100 ten fazla tur oylama yapılmış 12 Eylül darbesine kadar devam etmiş olan Cumhurbaşkanı seçimleri ve darbeden sonra meclisin kapatılmasıyla da sonuçsuz kalarak meclis Cumhurbaşkanını seçememiştir (Keskin, 2022: 248).

12 Eylül darbesine giden süreçte, siyasi atmosfer giderek daha da gerilmişti. Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan’ın 6 Eylül’de Konya’da düzenlediği miting, dönemin askeri çevreleri tarafından "irticai tehdit" olarak değerlendirilmiş ve darbe sonrasında alınacak önlemler için gerekçe olarak kullanılmıştır. Aynı dönemde siyasi söylemler sertleşmiş, taraflar arasındaki gerilim tırmanmıştır. Erbakan’ın, Adalet Partisi’ne yönelik sunduğu gensorularda Cumhuriyet Halk Partisi lideri Bülent Ecevit’le açık bir iş birliği sergilediği gözlemlenmiştir. Ecevit ise 6 Eylül’de gerçekleştirdiği bir konuşmada, petrol işçileriyle yaptığı görüşme sırasında siyaset mücadelesini bir futbol maçına benzetmiş ve işçileri tribünlerde yer almaya davet etmiştir. Bu gidişatın devam etmesi halinde birilerinin düdüğü çalıp maçı bitireceğini, bunun da demokrasinin sonu olacağını vurgulamıştır

(Milliyet, 7 Eylül 1980). Siyasilerin bu son çekişmeleri ve yaptığı açıklamalar ordunun yapacağı darbeye daha iyi bir zemin hazırlamıştır.

12 Eylül 1980 darbesinin aslında 1970’li yıllarda yaşanan olaylar ve biriken rejim krizinin ve zıt görüşlü tarafların mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu darbenin öncesi, 1960’lı yılların sonuna kadar gitmekte olup ve genel olarak düşünüldüğünde, 1971 darbesi de, bu bağlamda, 12 Eylül’ün başarısız bir provası olarak değerlendirilmektedir (Özçelik, 2011: 75)

4.2.12 Eylül 1980 darbesi

Türkiye 12 Eylül 1980 günün sabahına radyo ve televizyonlarda yine bir askeri darbe yapıldığının haberi ile uyanmıştı. Darbe bildirisini bir TRT spikeri duyurmuştu, daha sonra Genelkurmay Başkanı Kenan Evren 12 Eylül’ün gündüz saatlerinde radyo ve televizyondan darbe hakkında açıklamalarda bulunmuştur (Çalışkan, 2020).

Darbe gerçekleşikten sonra Milli Güvenlik Konseyi(MGK) kurulmuştur. MGK bildirisinde Türk Silahlı Kuvvetleri, darbeyi İç Hizmet Kanunu’nun kendilerine verdiği yetkiye dayanarak yaptığını belirtmiştir. Parlamento feshedilip, anayasa askıya alınmış, siyasi parti liderleri tutuklanmış, partiler kapatılmıştır. 1980 darbesi daha önce ki 1960 darbesinde olduğu gibi sadece iktidarı yöneten tek bir partiye karşı yapılmamış bütün siyasi partilere ve toplum düzenini sağlamak için yapıldığı görülmüştür. Askerler ülkeyi yönetmek için geçici olarak Milli Güvenlik Konseyi’ni kurmuştur. MGK’nın başkanı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren olmuştur. MGK daha sonra Kenan Evren’e devlet başkanlığı görevi vermiştir. Evren devlet başkanlığı görevini 1983 yılına kadar yapmış olup daha sonra 1983 yılında yapılan seçimlerle birlikte Cumhurbaşkanı olmuştur (Kırkpınar, ve Çakmak. 2020; Akın ve Keskin, 2020)

Darbe askerin emir komuta zincirinde askeri hiyerarşiyi bozmadan yapılmış olup, askerin kendi içinde iktidarın bir an evvel sivillere bırakılmasını isteyen bir grup ile eski siyasileri uzaklaştırıp askerin kendi kontrollerinde kuracakları partiler ile yeni bir sistemin taraftarı olan bir grup arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu görüş ayrılığı fazla büyümemiş olup askerler kendi aralarında çözmüşler (Ahmad, 1995: 256). Ama 1960 darbesinde asker kendi arasında çok fazla görüş ayrılıklarına düşmüştü, bu darbede 1960 darbesinde yaşananlar olmamıştı.

Yasama ile yürütme yetkilerini kullanmaya başlayan MGK’nın bildirileri Resmi Gazete’ de yayımlanmaya başlanmıştır. MGK’nın oluşmasıyla ülke genelinde yönetici kadrolarında değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Belediye başkanları tek tek görevlerinden alınmıştır. Devlet kurumlarında yeniden yapılandırma süreci devam ederken, 16 Eylül 1980 günü Devlet Başkanı Kenan Evren ilk basın toplantısını yapmıştır. Evren toplantıda, kamuoyuna 12 Eylül Darbesinin gerekçelerini anlatmıştır. Türkiye’nin NATO ittifakı ile içinde yer aldığı antlaşmalara bağlı kalarak uluslararası ilişkilerini sürdüreceğini açıklamıştır (Gezgin, 2013).

Asker kurucu bir meclis kurup yeni bir anayasa hazırlanması için Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olarak iki yapıyı olarak planlanan “Kurucu Meclis” hakkındaki kanunu 29 Haziran 1981’de Milli Güvenlik Konseyi’nde kabul etmiştir. 160 üyeli Danışma Meclisi’nin 40 üyesini doğrudan seçen Milli Güvenlik Konseyi, kalan 120 üyesini de valilerin teklif ettiği adaylar arasından seçmeyi yine kendisi yapmıştır (Kurtbaş ve Soysüren, 2017).

Kurucu meclisin anayasayı hazırlayacak olan kanadı Danışma Meclisinin üyelerinin belirlenmesinde en dikkat edilen konu üyelerin siyasetle bir bağlarının olmamasıydı. Bu konuya çok dikkat eden Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi’ne seçtiği isimleri belirledikten sonra, siyasi

partilerin feshine dair yasayı açıklamıştır. Danışma Meclisi'nde anayasa hakkında, düşüncelerini belirtecek olanlar meslek kuruluşlarından, sendikalardan, akademik alandan ve hakkında daha önce dava açılmamış eski siyasetçilerden seçilmiştir. Ayrıca daha önceki anayasalar incelenerek o zaman kadar uygulanan tüm anayasa metinleri de incelenerek, yeni anayasanın yani 1982 anayasasının hazırlanması sağlanmıştır (Karatepe, 1997). 1982 Anayasası 1961 anayasasına göre özgürlükçü yumuşak bir anayasa olmamıştır. Daha çok devletçi ve sert bir anayasa olarak görülür, hazırlanışı itibarıyla özgürlükleri kısıtlayan bir Anayasa olmuştur.

1982 Anayasası hazırlandıktan sonra aynen 1961 Anayasası gibi halk oylamasına sunulmuştur. Bu Anayasanın en önemli yanı eğer halk tarafından kabul edilmezse Anayasanın reddi halinde nasıl bir uygulamanın yapılacağı bildirilmemiş olup belirsizlik hakim olmuştur. Bundan dolayı halk bu belirsizlikten kurtulmak için anayasayı yüksek bir oranla onaylanıp kabul ettiği söylenebilir. Ayrıca bu anayasa oylamasına halk zorunlu olarak katılması sağlanmıştır. Bu halk oylamasına katılmayanlara para cezasının yanı sıra oy kullanmayanların bir sonraki seçimde oy kullanma hakkı verilmeyeceği kuralı getirilmiştir. 7 Kasım 1982 günü yapılan halk oylamasıyla yeni anayasa % 92 oranında evet oyu almıştır. Bu seçimle Kenan Evren doğrudan Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Toprak, 2020: 181-182).

Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçildikten sonra sivil siyasete dönüşün çalışmaları başlamış ve yeni siyasi partiler kurulmuştur. 12 Eylül 1980 yılında yapılan darbeden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülkeyi seçimsiz olarak kurdurdukları hükümetle yaklaşık olarak 3 yıl idare ettikten sonra genel seçimler 6 Kasım 1983 günü yapılmıştır. Bu seçimlerde askerin istediği sonuçlar çıkmamıştır; çünkü askerler Turgut Sunalp'ın liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni destekliyordu. Bu parti'nin seçimlerde aldığı oy oranı % 23, milletvekili sayısı 71 olmuştur. Birinci parti Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi olmuştur ve bu partinin aldığı oy oranı %45, milletvekili sayısı 211'dir. Halkçı Parti'nin oy oranı % 30, milletvekili sayısı 117 olarak belirlenmiştir (Kurtbaş ve Soysüren, 2017). Toplam milletvekili sayısı 400 olduğu için Anavatan Partisi tek başına hükümet kurmayı elde etmişti. Bu seçimlerde 1980 darbesi öncesi parti liderleri siyasi yasaklı oldukları için bu seçime katılamamışlardı. Askerler bu darbe ile Türk siyasetinde yeni liderlerin çıkmasını sağlamışlar ve Türk siyasetini yeniden şekillendirmişlerdir.

12 Eylül 1980 darbesinin ardından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin devletin diğer kurumları üzerindeki belirleyici etkisi artmış ve 1980–1983 dönemi birçok araştırmacı tarafından “askerî diktatörlük dönemi” olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte ordu, siyasal iktidarı devralır almaz parlamentoyu feshetmiş, hükümetin yetkilerine son vermiş, tüm siyasi partileri kapatmış ve parti liderlerine siyasi yasaklar getirmiştir. Ayrıca bazı sendikalar faaliyetlerine son verilerek etkisizleştirilmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra, devletin yasal ve siyasal üst yapısını yeniden şekillendirmek amacıyla yeni bir anayasa hazırlanmıştır. 1982 Anayasası, demokratik ilkelerden uzak, kapalı ve denetime kapalı bir ortamda oluşturulmuş; hazırlık süreci ile uygulama aşamasında toplumsal katılım ve eleştiriye imkân tanımayan bir sistem benimsenmiştir. Anayasayı hazırlayan ve uygulayan kurumlar, süreci her türlü muhalefetten izole edecek hukuki önlemleri alarak kamuoyunun denetimini büyük ölçüde devre dışı bırakmıştır (Özçelik, 2011). Askeri rejimin iktidarı sivillere devretmesi diğer bir ifadeyle iktidardan çekilme, herhangi bir sosyal baskı gibi sınırlandırıcı faktörlerle karşılaşmadığından iktidardan çekilseler de önemli güçleri elinde tutmaya devam etmişlerdir (Avcı, 2019: 1028).

5.28 ŞUBAT 1997 VE SİYASETE ETKİLERİ

5.1. 28 Şubat 1997 Öncesi

Türk siyasi tarihinde, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte birçok kez, askeri darbe ve muhtıralarla sivil siyasi yönetimlere ve demokrasinin işleyişine müdahaleler edilmiştir. Bu darbeler ve müdahaleler 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1982 darbeleri olarak bilinmektedir. Bu, askeri darbelerle Türk siyasi hayatı bütün yönleri ile etkilenmiştir. Bundan dolayı ülkemizde ordu-politika ilişkisinin ayrıntılı biçimde incelenmesi, darbecilik fikrinin ve zihinsel süreçlerinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Türk siyasi tarihinde ordunun siyasete müdahalesinin 27 Mayıs 1960 darbesiyle başladığı, ilk cuntanın kurulması da bu dönemde başladığı ifade edilmektedir. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse Türkiye Cumhuriyeti tarihinde askeri darbe geleneğinin 75 yıllık tarihi bulunduğu söylenebilir (Çapar ve Koca, 2024).

28 Şubat' a giden süreçte iktidar da Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığını yaptığı Refah-yol hükümeti bulunuyordu. Refah-yol hükümeti Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin ortak koalisyon hükümeti olarak kurulmuştu. Büyük Birlik Partisi de bu hükümete destek vermişti. 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi birinci parti olmuştu; ama tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamıştı. Bu hükümet çok tartışmalı bir şekilde kurulmuştu. Askerler Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi'nin iktidar olmasını istemiyordu. Hükümet kurma görevini ilk önce seçimlerde birinci olan Refah Partisi Lideri olan Erbakan'a verilmişti; ama Erbakan ilk denemesinde hükümeti kuramamıştı. Cumhurbaşkanı Demirel Hükümet kurma görevi daha sonra ikinci parti olan Anavatan Partisi'nin lideri olan Mesut Yılmaz'a verdi. Mesut Yılmaz Doğru Yol Partisi lideri Tansu Çillerle görüşerek Anayol koalisyon hükümetini kurdu. 24 Nisan 1996 tarihinde Refah Partisi'nin Meclis Genel Kurulu'na sunduğu TEDAŞ Soruşturma Önergesi ile ilgili oylamada, otuz civarı ANAP milletvekilinin muhalefetten yana tavır alması, DYP ve ANAP koalisyonunun sona ermesini sağladı. 14 Mayıs 1996 da Anayasa Mahkemesi'nin kararı sonrasında çaresi kalmayan Mesut Yılmaz, istifa etmek zorunda kalmıştır (Gülmez, 2014, s. 81). Bu yaşanan olaylar sonrasında Anayol hükümeti yıkılmış, Demirel tekrar Erbakan'a hükümet kurma görevi vermişti ve Erbakan meclisteki partilerle görüşmeler gerçekleştirdi. Ancak meclisteki partilerin çoğunluğu Erbakan ile hükümet kurmaya yaklaşmadı. Sadece DYP lideri Çiller Erbakan ile hükümet kurmaya sıcak baktı. Erbakan ancak DYP lideri Tansu Çiller anlaşma sağlayabildi. Aslında Erbakan ANAP ile hükümet kurmak istiyordu. Refah yol hükümetini destekleyen BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu da Erbakan'ın ANAP ile hükümet kurulmasını istiyordu.

Erbakan ile DYP lideri Tansu Çiller ile hükümet kurma olasılığı düşük bir ihtimaldi. ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın anlaşmaya yanaşmaması sonrasında 28 Haziran 1996 tarihinde Tansu Çiller'in Erbakan ile hükümet kurma konusunda anlaşmasıyla Refah yol koalisyonu kuruldu ve Refah Partisi Genel başkanı Necmettin Erbakan Başbakan olmuş Tansu Çiller Başbakan yardımcısı olmuştur. Erbakan Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa Başbakan olmuştu. Refahyol hükümeti kurulduktan sonra Türkiye de standart uygulanan ekonomi politikalarında büyük bir değişikliğe gidilmiştir.

Hükümet, önceki yönetimlerin ekonomi politikalarını eleştirerek, iş dünyasındaki gelir dağılımının büyük oranda dengesiz olduğunu ifade etmiştir. Özellikle, iş insanlarının gelirlerinin %87'sinin faiz kazançlarından, yalnızca %13'ünün ise üretim faaliyetlerinden elde edilmesi, ülke ekonomisinde kaynakların verimli kullanılmadığını ve zenginliğin faiz ödemeleri yoluyla eridiğini ortaya koymuştur. Bu duruma çözüm olarak hükümet, "havuz sistemi" adı verilen bir modeli uygulamaya koymuştur. Bu sistemde, kamu kurumları ihtiyaç duydukları finansmanı piyasalardan yüksek faizle borçlanmak yerine, kamu kaynakları arasında doğrudan aktarım yaparak kendi iç

gelirlerini kullanma yoluna gitmiştir. Böylece hem borçlanma maliyetleri düşürülmüş hem de kamu içindeki nakit akışı rasyonelleştirilmiştir. Ancak bu uygulama, yüksek faiz geliri elde eden finans çevrelerinin çıkarlarına ters düştüğü için söz konusu gruplar hükümete karşı olumsuz bir tutum geliştirmiştir (Özcan, 2008). Hükümet bu sistemle devlet üzerinden rant sağlayan kesimlerin ve gelirlerinin çoğunluğunu faizden sağlayan çevrelerin önüne set çekti. Bu rantçılar ve faizden beslenen çevreler askerlerle birlikte hareket ederek hükümete karşı baskı gruplarını harekete geçirerek özellikle medya üzerinden baskı kurarak hükümeti yıpratmaya başladılar. Bu ekonomi politikaları çerçevesinde hükümet, memur ve işçi maaşlarına yüzde 50 civarı zam yapmış ve çiftçinin yetiştirdiği devlet destekli ürünlere büyük zamlar yapılmıştı. Esnaf ve sanayici tarafında da ekonomik durumlar düzelmeye başlamıştı; ama bunların yaşanması ülke'deki devlet üzerinden büyük rant sağlayan çevreleri memnun etmiyordu; çünkü onların rahat para kazanmaları duraklamıştı.

Refahiyol hükümetinin göreve başlaması ile uygulamaya başladığı politikalar çerçevesinde dış politikada da değişiklikler olmaya başlamıştı. Erbakan Amerika ve Nato kontrolünde dış politika izlemiyordu, çoğunlukla Müslüman devletlerle ilişkileri geliştirmeyi amaçlamış ve bu doğrultu da D-8'i yani Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı kurulmuştu. Türkiye, Pakistan, İran, Nijerya, Malezya, Bangladeş ve Mısır oluşan bu teşkilatın en özelliği Müslüman devletler olmasıdır. Bu durum Amerika, İsrail ve batılı ülkeleri rahatsız etmişti ve Refahiyol hükümetine ülke dışından yıpratmak için de müdahaleler olmuştu. Refahiyol hükümetinin uyguladığı politikalar ülke içerisinde bazı kesimler tarafından siyasal İslam'ın yükselişi şeklinde algılanmış ve laikliğin tehlikeye girdiği ve ülkeye şeriat gelecek algısı oluşturulmaya başlanmıştır. 1996 yılının Ağustos ayın da gerçekleştirilen Refahiyol hükümetinin katıldığı ilk Yüksek Askeri Şura (YAS) toplantısında iktidarın bu toplantıda alınan ihraç kararları ile alakalı Erbakan'ın askerlere karşı tavrı, asker ile hükümet arasındaki ilk önemli anlaşmazlık olmuştur. Yüksek Askeri Şura toplantısında ihraç edilen askeri personeller irticai mücadele kapsamında ihraç edildiği belirtilmiştir. Böylelikle 28 Şubat kararlarının alındığı zamana kadar askerin siyasete etkin bir şekilde müdahalesi de başlamıştır.

Bu dönemde Ordu'nun siyasetin içerisinde olmasına zemin hazırlayan bazı olaylarda meydana gelmiştir. Erbakan'ın Başbakanlık konutunda dini liderlere iftar yemeği vermesi, Erbakan'ın İran ziyareti ve ayrıca başka kişisel açıklamalar ve bazı gruplar tarafından çeşitli eylemleri bu kapsamda değerlendirilmektedir. Aczimendiler olarak bilinen grubun Ankara'da Kocatepe Camii'nde zikir çekmesi ve "şeriat isteriz" ifadeleri medyada uzun süre gündem olmuştur. Kayseri Belediye başkanı Şükrü Karatepe 10 Kasım törenindeki konuşmasında; "Süslü püslü görüldüğüme bakıp laik olduğumu sakın sanmayın..... bu düzen değişmelidir. Müslümanlar, sakın içinizdeki bu hırsı, kini, nefreti ve bu inancı eksik etmeyin" şeklinde açıklama yapmıştır. 30 Ocak 1997'de Sincan'da gerçekleştirilen Kudüs Gecesi etkinliği bu dönemde rejim tartışmalarını gündeme getiren olay gerçekleşmiştir. Filistin'de yaşanan saldırı ve katliamlara dikkat çekmek amacıyla dönemin Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından düzenlenen ve İran Büyükelçisinin de katıldığı Kudüs Gecesi etkinliği düzenlenmiş, İsrail'in Filistin'e uyguladığı baskı bir tiyatro oyunu ile sahnelenmiştir. Asker tarafında farklı olaylar meydana gelmiştir. Hükümeti tehdit amaçlı Ankara Etimesgut Zırhlı Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığı 4 Şubat 1997 tarihinde Ankara'nın Sincan ilçesinde sokaklardan Tanklar geçirilmiştir. "Sincan'dan Ordu Geçti" başlığı ile gazete manşetlerine yansımıştır. Bu yaşanan gerginlikler sonrasında 28 Şubat 1997 tarihinde MGK, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında toplanmıştır (Güven ve Han, 2022).

5.2. 28 Şubat 1997 Post Modern Darbe

28 Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısı yaklaşık dokuz saat sürmüş ve bu toplantıda alınan kararlar, hükümetin direncine rağmen nihayetinde imzalanmıştır.

Ancak bu süreçte esas belirleyici olan, yalnızca kararların alınması değil, bu kararların nasıl ve ne ölçüde hayata geçirileceğidir. "28 Şubat" ifadesi, yalnızca MGK'nın toplandığı günü değil; öncesindeki gelişmeleri ve sonrasında yaşanan siyasi, toplumsal ve kurumsal dönüşümleri de kapsayan geniş bir sürecin adıdır. Bu nedenle, 28 Şubat süreci tek bir güne değil, o günün hem öncesine hem de sonrasına yayılan müdahale biçimlerinin bütünü tanımlar (Avcıbay, 2018).

Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararlarının uygulanmasını izlemek amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından "Batı Çalışma Grubu" adıyla özel bir izleme ve yönlendirme birimi oluşturulmuştur. Bu grubun yanı sıra, valiliklerin olağanüstü durumlarda ordu desteği talep etmelerine olanak tanıyan uygulamalar yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca MGK toplantısında, ülkede sözde bir irtica tehdidinin bulunduğu ileri sürülmüş ve bu tehlikenin ulusal güvenlik açısından ciddi bir tehdit oluşturduğuna dikkat çeken Milli Güvenlik Siyaset Belgesi onaylanarak yürürlüğe konmuştur (Topal, 2020).

Bu dönemde birçok bakan istifa etmiş, bakanlıklar arasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yapılan bu değişiklikler, yeni bir hükümet kurma girişimlerine zemin hazırlamış; ancak Tansu Çiller'in başbakanlığında bir hükümet oluşturulması fikrine, başlangıçta Necmettin Erbakan mesafeli yaklaşmıştır. İlerleyen süreçte ise, Erbakan'ın Tansu Çiller'in başbakanlığı şartıyla görevi bırakmayı kabul etmesi üzerine, 28 Şubat sürecinden yaklaşık dört ay sonra, 1997 yılının Haziran ayında başbakanlık görevinden istifa etmesi, kamuoyunda çeşitli tartışmalara ve soru işaretlerine yol açmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, askerin doğrudan müdahalesine gerek kalmaksızın mevcut hükümet değişmiş ve siyasi istikrarsızlık derinleşmiştir (Güven ve Han, 2022; Işık, 2023).

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, bu süreçte hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz'a vermiştir. Bu çabanın sonucunda, Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) arasında bir koalisyon oluşturularak ANASOL-D Hükümeti kurulmuştur. 28 Şubat süreci, Refahyol Hükümeti'nin istifasıyla biçimsel olarak sona ermiş; ancak sürecin nihai tamamlanması, Refah Partisi'nin 16 Ocak 1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılması ve Necmettin Erbakan ile beş partiliye beş yıl süreyle siyaset yasağı getirilmesiyle gerçekleşmiştir (Özcan, 2008).

Bu müdahale, Türkiye siyasi tarihinde yaşanan klasik askeri darbelerden farklı bir biçimde gerçekleşmiş; ordu doğrudan yönetime el koymak yerine, farklı bir yöntem izlemiştir. Özellikle ordu ve bürokrasi kaynaklı yapıların yanı sıra, toplumun bazı kesimleri de sürece doğrudan dahil olmuştur. Bu nedenle, 28 Şubat süreci, hem kapsamı hem de yarattığı mağduriyet açısından en derin etkiler bırakan askeri müdahalelerden biri olarak değerlendirilmektedir. "İrticayla mücadele" adı altında yürütülen sistematik uygulamalar, özellikle dini inançları veya kıyafet tercihleri nedeniyle çok sayıda bireyin, başta kamu görevlileri ve üniversite öğrencileri olmak üzere, ciddi mağduriyetler yaşamasına neden olmuştur (Güven ve Han, 2022).

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatında gerçekleştirilmiş olan darbelere bakıldığında, 28 Şubat'ın diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir. En önemli farkı ise kansız ve tek bir kurşun dahi atılmadan bir darbe gerçekleştirilmiş olmasıdır. İrtica adı altında İslami kesimi çok derinden etkilemiştir. Bu süreçte ülkede gerçekleşen kamu da çalışanların görevden alınmaları, soruşturmalar, kışkırtmalar, hukukun yok sayılması, toplumsal ve ekonomik açıdan düşünüldüğünde ülkeye büyük zararlar verdiği görülmektedir (Işık, 2019). Önceki darbelerle kıyaslandığında, 28 Şubat müdahalesinde şiddet unsurlarının görece az olması, bu sürecin olumsuz sonuçlar doğurduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu şiddet eksikliği, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünya genelinde değişen siyasi atmosfer bağlamında açıklanabilir. (Yılmaz, 2012, s. 237).

Başörtüsü yasağı ve İmam hatiplerin kapatılması hükümete yönelik yoğun baskılar, bu süreçte başörtüsü yasağı üniversitelerde genişletilmiş, İmam Hatip Liseleri'nin orta bölümleri kapatılmış ve başörtülü kadınların kamu kurumlarında çalışması engellenmiştir. 28 Şubat, askeri müdahalesi "post modern darbe" olarak anılmış ve her askeri darbeye olduğu gibi sivil siyaset yine baskı altına alınıp zayıflatılmış, dindar kesimlerin siyasal ve toplumsal alanda ayrıştırılmasına neden olmuş ve asker bir müdahale ile daha siyasal hayatı ve toplumsal hayatı dizayn etmeye çalışmıştır.

6.15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ VE SİYASETE ETKİLERİ

6.1. 15 Temmuz Öncesi

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde 2000 yılların başından itibaren büyük değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle de yıllarca ülkenin yönetilmesinde pay sahibi olan partilerin devri bitmiş olup 2001 yılında yeni kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi bir yıl gibi kısa bir süre sonra 2002 yılında yapılan genel seçimlerde 1. Parti olmuş CHP 2. Parti olarak ana muhalefet olmuştur. Mecliste sadece iki parti bulunuyordu. Uzun yıllar koalisyon hükümetleri ile yönetilen ülke artık tek başına yeni bir partinin iktidarıyla yönetilmeye başlanmıştır. Ak Parti iktidar olduktan sonra hızlı bir şekilde ekonomiyi düzeltmek için yeni düzenlemeler yaparak 2001 ekonomik krizinin etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Ak Parti iktidarının ilk yıllarında Avrupa uyum yasaları çerçevesinde çıkarılan yeni yasalarla ülke de uygulanan yasaklar yavaş yavaş kaldırılmaya başlanmış özgür bir ortam oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde diğer tarafından Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresi dolmaktaydı. Yeni bir Cumhurbaşkanı seçilmesi için Ak Parti Mecliste çoğunluğu sağlıyordu. Ama CHP ve laiklik yanlısı taraflar Ak Parti’ye baskılar yapıyor ve Cumhuriyet mitingleri düzenliyor ve bu mitinglerde orduyu göreve çağırıyorlardı. Yeni seçilecek Cumhurbaşkanı’nın eşinin başı kapalı olmayan dindar olmayan bir Cumhurbaşkanı seçilmesini istiyorlardı. Bu yaşanan olayların gerçekleştiği zaman da Askerler yine siyasete ayar vermeye kalkmışlar ve 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesinden e-muhtıra olarak değerlendirilen bir bildiri yayınlamışlar ve iktidardaki Ak Parti hükümetine uyarı da bulunmuşlardı. Bu bildiriye karşılık hükümet tarafı da karşı bir açıklama yaparak askerlerin iktidarı yönetmekte olan hükümete bağlı olduklarını bildirmişlerdir. İlk defa bir hükümet Türk siyasi tarihinde Askerlerin yaptığı bu müdahaleye direnç gösteriyordu (Sesli, 2019: 244-246). Bu yaşananlar sonrası iktidardaki Ak Parti hükümeti Cumhurbaşkanı seçiminde tarihe 367 krizi olarak geçen olay sonrası Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilememesinde dolayı seçim kararı alarak ikinci kez milletin kararına başvurmuştur. Yapılan seçimlerde Ak parti oyunu artırarak tekrar tek başına iktidar olmuş ve artık Mecliste de 3. Parti olarak MHP de bulunuyordu. Seçimlerden önce çıkmaza giren Cumhurbaşkanlığı seçimi MHP desteğiyle yapılmıştır. Ak Parti’nin istediği şekilde bir Cumhurbaşkanı adayı olan Ak Parti’nin kurucularından ve Başbakanlık ve Dış İşleri bakanlığı yapmış olan Kayseri Milletvekili Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Ak Parti girdiği ikinci seçimden sonra iktidarını daha da güçlendirmiş ve askerlerin siyasete karışmasını püskürtmüş ve halk nezdinde de bir karşılık bulmuştu. 2008 yılında artık sivil siyasetin etkileri görülmeye başlanmış. Askerlere operasyonlar düzenleniyor bazı emekli ve görevdeki ordu mensubu üst düzey subaylar gözaltına alınıp tutuklanıyordu. Yapılan gözaltılar her geçen gün giderek genişliyor sadece askerlerle sınırlı kalmıyordu bazı eski Emniyet mensupları, gazeteciler ve sivil kişilerde gözaltına alınıp tutuklanıyordu. 2010 yılında farklı bir aşamaya geçilmiş Balyoz adı altında Askerlere yeni operasyonlar yapılmaya başlanmış yeni gözaltılar ve tutuklamalar yapılmıştır. Artık bu operasyonların devlet içerisinde bir yapı tarafından yapıldığı dillendirilmeye başlanmış o zamanlar

cemaat ya da hizmet harekâtı olarak bilinen sonradan Fetullahcı terör örgütü olarak anılmaya başlanacak olan yapı tarafından organize edildiği ortaya çıkmaya başlamıştır. 2011 yılında eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ tutuklanmış cezaevine konmuştur. Bu yaşananlardan sonra hükümetin devamlı desteğini alan bu yapıya Başbakan Tayyip Erdoğan yavaş yavaş tepki vermeye başlamış, İlker Başbuğ'un tutuklanmasını da desteklemediğini belirtmiştir.

Başbakan Erdoğan cemaat olarak bilinen yapının devlet içerisindeki gücünden rahatsız olduğunu belli etmeye başlamıştır. Daha sonra 2012 yılında MİT krizi olarak bilinen MİT başkanının gözüaltına alınmaya kalkışılmasıyla Devlet'in en ince kılcal damarlarına kadar yerleşmiş olan bu yapıyla iktidardaki hükümet artık karşı karşıya kalmıştır. Devlet içerisindeki bu yapı tarafından 17-25 Aralık 2013 tarihlerinde iktidar çevresine yakın iş adamlarına, bakanlara ve bakanların çocuklarına yolsuzluk iddiasıyla operasyonlar yapılmış, gözaltılar olmuş ve sonrasında bu operasyonlar hükümet tarafından zor bir şekilde engellenmiştir. Bu operasyonların yapılması emrini veren savcılar ve emniyet mensupları görevden uzaklaştırılmıştır. Artık devlet içerisinde rüzgâr tersine dönmüştür. Bu paralel yapının artık devlet içerisinde rahat hareket etme şansı kalmamıştır. Son şansını denemekten başka çaresi olmayan paralel yapı olarak adlandırılan bu örgüt daha önce Türk Silahlı Kuvveti (TSK)'ya yaptığı Ergenekon ve Balyoz operasyonları ile TSK'da boşalan önemli yönetim kademelerine kendi mensuplarının gelmesini sağladığından askeri kanatta etkinliğini korumaktaydı.

6.2. 15 Temmuz 2016 Darbesi

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe kalkışması, 27 Mayıs 1960 darbesiyle benzerlik gösteriyordu. Bu darbeyi yapmaya kalkışanlarda 27 Mayıs darbesinde olduğu gibi ordu içerisindeki üst komuta kademesinin katılmadığı çoğunluğunu Tuğgeneraller tarafından oluşturulan cunta tarafından yapılmak istenmiştir. Ordunun üst düzey komutanlarının çoğu bu darbeye karşı çıkmışlardı. Bu üst rütbeli subaylar devletin içerisinde yapılanan Fethullahçı Terör Örgütü (Fetö) olarak adlandırılan bir gurubun mensubuydular. Bu tarihe kadar gerçekleşen diğer darbe gerekçelerinden farklı, doğrudan rejimin kendisine ve iktidara yönelen bir görünüm arz etmekteydi. Türkiye 15 Temmuzda küresel bir meydan okuyuşla karşı karşıya kalmıştır. 40 yıldır devlet içerisinde çöreklenen yapı olan Fetö bir ihanet içerisine girerek artık ülkeye tamamen hakim olmak istemiştir(Tathlıoğlu,2016; Erarslan, 2023: 638-641).

15 Temmuz 2016 'da darbeciler devlet kurumlarının önemli noktalarını ve TRT binasını basıp darbe bildirisini yayınlamışlardır. Özel televizyon kanallarını basmışlar ve buralarda da yayın yapılmasını engellemeye kalkmışlardır. Ama buralarda halkın direnişi ile karşılaşıyorlardı. O saatlerde Marmaris'te bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN TÜRK kanalının Ankara Temsilcisi Hande Fırat'ın cep telefonundan FaceTime üzerinden canlı yayına bağlanarak ve gecenin seyrini değiştiren açıklamayı 16.07.2016 tarihinde 00.38'de CNNTÜRK te yapmıştır. "FaceTime üzerinden canlı yayına bağlanan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı o konuşma ve verdiği mesajın kamuoyuna duyurulması gecenin ve darbenin seyrini değiştirmiştir. Cumhurbaşkanı yaptığı kısa ve öz konuşmada bir kısım hainin darbe girişiminde bulunduğunu dile getirerek bunlara engel olmak için halkın meydanlara ve havaalanlarına inmeleri çağrısında bulunmuş, ben de meydanlara ineceğim" diyerek ve şunları söylemiştir. "Bugünkü bu gelişme gerçekten Silahlı Kuvvetlerimizin içerisindeki bir azınlığın ne yazık ki kalkışma hareketidir ve bu malum yapıya ait, paralel yapılanmanın teşvik ettiği, üst akıl olarak onların kullandığı bir harekettir. Ülkemizin birliği, beraberliği, bütünlüğüne yönelik bu harekete karşı inanıyorum ki milletçe vereceğimiz güzel bir cevapla bunlar gerekli olan cezayı alacaklardır. Bu arada milletime de bir çağrı yapıyorum, oda şudur, milletimizi illerimizin meydanlarına davet ediyorum. Havalimanlarına davet ediyorum ve milletçe meydanlarda, havalimanında toplanalım ve bunların o azınlık grubu, tanklarıyla, toplarıyla gelsinler ne yapacaklarsa

halka orada yapsınlar. Meydanlardan bunlara gereken cevabı hep beraber verelim. Halkın gücünün üstünde bir güç ben tanımadım bugüne kadar. Ben de Cumhurbaşkanı olarak meydana geliyorum" demiştir (CNNTÜRK, 2016).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa halkoyuyla seçilmiş siyasi bir lider darbeye karşı çıkıyor ve halktan da darbeye karşı çıkmasını istiyordu. Cumhurbaşkanı'nın çıkıp açıklama yapmasından sonra insanlar canları pahasına bu darbeye karşı sokaklar meydanları doldurmuş ve ordunun içerisinde de darbeyi gerçekleştirmek isteyenlere karşı duran askerler olmuştur. O gece darbe başarısız olmuş ama darbeyi gerçekleştirmek isteyenler TBMM'ye, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nin önünde bulunan insanların üzerine bomba atmışlar ve Ankara da Polis Özel Hareket Dairesi Başkanlığını bombalamışlar 43 Özel Hareket Polisi şehit olmuştur. Ankara ve İstanbul da halkın üzerine mermiler sıkılmış İstanbul'da Boğaz köprüsünde halkın üzerine Tanklardan da atış yapılmış ve bazı askeri birliklerde darbecilere karşı çıkan vatansever askerlerimizde şehit olmuştur toplamda 251 insanımız hayatını kaybetmiştir. Darbe bastırıldıktan sonra darbecilerden bir kısmı o gece yurtdışına kaçmış bir grup darbeci kullandıkları helikopterlerle Yunanistan'a sığınmış, bir kısmı da yurtdışında farklı ülkelere kaçmıştır. Yakalananlar ise yargıya teslim edilmiştir. Marmaris'te Cumhurbaşkanı öldürmeye giden bir grup askerlerin kısmı Muğla'nı Ula ilçesinde farklı tarihlerde yakalanarak Türkiye Cumhuriyetinin mahkemelerine teslim edilmiştir. Daha sonra devlet içerisindeki bu Fetö ile bağlantılı olanlar tespit edilerek özellikle Asker ve Polis içerisinde görevlerinden alınanlar ve tutuklananlar olmuştur (Erarslan, 2021: 223-226; Erarslan, 2023: 638-642).

15 Temmuz gecesi başlayan halkın sokaklara ve meydanlara çıkarak gösterdiği direnç, sonraki günlerde "Demokrasi Nöbetleri" adı altında süreklilik kazanmıştır. Darbe girişiminin bastırılmasının ardından Türkiye genelinde milyonlarca vatandaş, gece boyunca meydanlarda kalmaya devam etmiş; bu duruşlarıyla Cumhurbaşkanı, hükümet ve devlete olan desteklerini açıkça ortaya koyarak yeni bir darbe girişimine geçit vermemiştir. Devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşlarının organizasyonları çerçevesinde gerçekleştirilen bu nöbetler, 27 gün boyunca kesintisiz sürmüş ve halkın katılımı tamamen gönüllülük esasına dayanmıştır. Kadın, erkek, genç, yaşlı demeden toplumun her kesiminden insanın yer aldığı bu toplumsal dayanışma süreci, hem milli iradeye sahip çıkma hem de birlik ve beraberliğin güçlü bir sembolü olmuştur. Neticede 27 gün süren bu demokrasi nöbetleri, kamuoyunda güçlü bir iz bırakarak sona ermiştir (Muş vd. 2017: 7).

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu başarısız bu darbe girişiminden sonra ordu'nun artık siyaseti etkilemesi ve askerlerin kendi istedikleri doğrultusunda bir siyasi konjonktür oluşturmaları yok olmuştur. Askerler 15 Temmuz 2016 tarihinden sonra artık tamamen siyasi iktidarın kontrolü denetimi altına girmiştir. Yıllarca Türk siyasetine yön veren askerler bundan sonra tam manasıyla gerçek görevleri olan askerlik görevinde bulunmaya başlamışlardır. 15 Temmuz 2016 tan sonra Türkiye'yi tehdit eden terör örgütlerine karşı Suriye de büyük başarılarla imza atmışlardır.

Darbe girişimi sonrası ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) süreci, geniş çaplı görevden almalar, kapatılan medya kuruluşları ve üniversitelerle birlikte demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti ilkeleri açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, ordu üzerindeki sivil denetim güçlendirilmiş ve Türkiye'de "askeri darbe kültürü" ile ciddi bir hesaplaşma başlatılmıştır (Tatlıhoğlu, 2016).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi, demokrasi ile askerî müdahaleler arasında gelgitlerle şekillenmiş, siyasal istikrar sık sık darbeler ve muhtıralarla kesintiye uğramıştır. 1960’tan itibaren yaklaşık her on yılda bir yaşanan askerî müdahaleler, yalnızca yönetimlerin değişmesine değil, Türkiye’nin anayasal düzenine, hukuk sistemine, siyasal partiler sistemine ve hatta toplumsal dokusuna kadar derin etkiler bırakmıştır. Bu bağlamda, askerî darbeler Türk demokrasi tarihinin dönüm noktaları olmuş; demokrasinin kırılgan yapısını ve kurumlarının yetersizliğini gözler önüne sermiştir.

1960 darbesiyle başlayan süreçte, ordunun kendisini rejimin koruyucusu ve siyasal aktörler üzerinde denetleyici bir güç olarak görmesi, demokratikleşme sürecinin önünde sürekli bir engel oluşturmuştur. 1961 Anayasası özgürlükçü yönleriyle öne çıksa da, orduya ve yargıya tanınan olağanüstü yetkiler sivil siyaseti denetim altına almıştır. 12 Mart 1971 muhtırası, doğrudan bir askeri yönetim getirmese de, teknokrat hükümetler aracılığıyla ordu-siyaset ilişkisini pekiştirmiştir. 1980 darbesi ise bu sürecin zirvesi olmuş; 1982 Anayasası ile askeri vesayetin kurumsallaştığı, bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlandığı otoriter bir dönemin önünü açmıştır.

28 Şubat 1997 süreci ise klasik darbe kalıplarının dışına çıkarak “post-modern darbe” olarak adlandırılmış, ordu doğrudan yönetime el koymadan medya, sivil bürokrasi ve yargı üzerinden siyasal iktidarı etkisizleştirmiştir. Bu süreçte dini kimliklerinden dolayı birçok vatandaşın kamu alanından dışlanması, başörtüsü yasağı gibi uygulamalar toplumda kutuplaşmayı artırmış ve mağduriyetleri derinleştirmiştir. Askerî müdahalenin bu yeni biçimi, demokrasiyi yalnızca anayasal düzenin korunması olarak değil, sivil iradenin yönetme hakkının sınırlandırılması olarak da yeniden tanımlamıştır.

1990’lı yılların başından itibaren Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri çerçevesinde askeri vesayetin sorgulanmaya başladığı ve özellikle 2000’li yıllardan itibaren koalisyon hükümetlerinin sona ermesiyle birlikte, günümüze kadar iktidar da devamlı tek parti hükümetleri kurulması ile siyasi iradenin güç kazandığı bir dönemin süreci yaşanmaktadır. 15 Temmuz 2016’daki başarısız darbe girişimi ise, bu sürecin önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu darbeye siyasilerin ve halkın karşı çıkmasıyla birlikte, askeri müdahalelerin ve askerin sivil siyaset üzerindeki etkisinin bittiği bir süreç olmuştur.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi darbe tarihinin seyrinde bir kırılma noktasıdır. Bu girişim, Türkiye’de askerin doğrudan siyasete müdahale etme kapasitesinin artık halk nezdinde meşruiyetini yitirdiğini göstermiştir. Daha da önemlisi, halkın sokaklara çıkarak darbeye karşı direniş göstermesi, siyasal liderlerin ortak tavır alması ve medyanın sürece aktif biçimde dahil olması, demokratik refleksin güçlendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, darbe sonrası ilan edilen OHAL rejimi ve yürürlüğe konan uygulamalar, bazı kesimlerce demokratik değerlerin zarar gördüğü bir dönem olarak da eleştirilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’deki askerî darbelerin her biri sadece o dönemin siyasal yapısını değil, uzun vadede toplumsal hafızayı, hukuk düzenini ve siyasal kültürü de derinden etkilemiştir. Her darbe sonrası, toplumda bir kutuplaşma, güven bunalımı ve siyasal travma oluşmuş; demokrasinin kurumsallaşması gecikmiştir. Buna karşın, özellikle 2000’li yıllardan itibaren askerî vesayetle mücadeleye yönelik adımlar, sivil siyasetin güçlenmesi, halk iradesinin siyasal sürece daha etkin katılımı ve anayasal reform talepleri gibi gelişmeler, Türkiye’de demokratikleşme yönünde önemli umutlar da doğurmuştur. Ancak sivil iradenin güçlenmesi, yalnızca askeri vesayetin ortadan kaldırılmasıyla değil, aynı zamanda hukuk devleti ilkelerine tam bağlılık, kuvvetler ayrılığı, ifade

özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve katılımcı siyaset anlayışının kurumsallaşması ile mümkündür. Türkiye’de geçmiş darbelerden ve askeri müdahalelerden çıkarılacak en temel ders, demokratik düzenin kalıcı biçimde tesis edilmesinin, yalnızca anayasal metinlerle değil, toplumsal uzlaş, siyasal etik ve güçlü kurumlar aracılığıyla sağlanabileceğidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1995). Modern Türkiye’nin oluşumu. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Avcı, M. (2019). Askeri rejimlerin türü ve sonlanma şekilleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(4), 1015-1029. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1013697> adresinden 18 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Avcıbay, Y. (2018). II. Meşrutiyet’ten Günümüze Türk Siyasal Hayatında Darbeler Ve Darbe Girişimleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Çalışkan, S. (2020). 12 Eylül darbesi’nde televizyon yayınlarında propaganda faaliyetleri üzerine inceleme. Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 10(1), 85-116.
- Çapar, S. ve ,Koca, M. (2024). Darbeler, bürokrasi ve siyasi elitler, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(3), 193-212, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1491861> adresinden 18 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Erarslan, F. (2021) "15 Temmuz Darbe Girişimine Karşı Gazi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Demokrasi Mücadelesi", Kitap: TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Türk Demokrasi Tarihi Yazıları, Türkiye : Berikan Yayınevi, Bölüm Sayfaları: 219 / 240.
- Erarslan, F. (2023) "15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye Siyasal Kültürüne Etkileri", Kitap: Cumhuriyet’in Yüzüncü Yılında Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı Üzerine İncelemeler, Ankara/Türkiye : Nobel Akademik Yayıncılık, Bölüm Sayfaları: 619 / 648,
- Demir,Ş.(2016). 12 Mart Askeri Muhtırası Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1871992>, 17 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Erdem, B., Duman, S. ve Pehlivan, P. (2014). 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, (https://www.academia.edu/5403733/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_RAPORU 13.12.2023, 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Erkanlı, O. (1972). Anılar.. Sorunlar... Sorumlular... İstanbul: Baha.
- Eroğul, C. (2003). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 4.Baskı, Ankara: İmge
- Ertürk, Y. (2023) “27 Mayıs 1960 askeri darbesi, darbe sürecinde silahlı kuvvetler içindeki bölünme ve rekabet”. Türk Dünyası Araştırmaları 134, sy. 264, 1-42. <https://doi.org/10.55773/tda.1121453> adresinden 18 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Gülmez, İ. (2014). 28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydemir, Ş. S. (2000). İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, 7.Baskı, İstanbul: Remzi.
- Gezgin, E. (2013), ‘Öncesi ve sonrasıyla 12 Eylül 1980 darbesinin Türk basınındaki yansımaları’ Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edibe Gezgin. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.
- Gökçen, Salim. “İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)”. Atatürk Yolu Dergisi -, sy. 67 (Aralık 2020): 241-64. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.850488> adresinden 18 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

- Güven, A. ve Han, E. (2022). 28 Şubat, Bir darbeden çok fazlası, Türkiye siyasetinde Muhafazakârlığın Dönüşümü ve Ak parti, Nobel, Ankara.
- Işık, M. (2019). 28 Şubat süreci hakkındaki iddialar ve Ak Parti'nin sürecin hukuki düzenlemelerini dönüştürme çabası. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 122-135.
- Işık, M. (2023). *Türk Siyasal Hayatında 28 Şubat Süreci Kavramlar, Olaylar, Aktörler*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub205> adresinden 05 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Karataş, İ. (2020). “12 Mart muhtırası ve Nihat Erim hükümeti’nin balyoz harekâtı’nın medyaya yansımaları”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6, sy. 4, 1574-94. <https://doi.org/10.21551/jhf.832334> adresinden 05 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, 1.Baskı, İstanbul
- Karatepe, Ş. (1997). *Darbeler, anayasalar ve modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul.
- Keskin, H. (2022), “Adalet partisi ve cumhurbaşkanlığı seçimleri”, *Belgi Dergisi*, S.23, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2022/I, ss. 227-251.
- Keskin, Y. Z. ve Akin, G. (2020). 12 Eylül ara rejimi döneminde Türkiye’de siyasi gelişmeler (1980-1983), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences* Sonbahar Autumn 2020, Sayı Number 26, 703-724 DOI:10.9775/kausbed.2020.037 adresinden 05 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Kıyanç, S. (2020). Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’a İadeitibar Süreci. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 140-162. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.707778> adresinden 05 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Kırkpınar, N. ve Çakmak, F. (2020). “27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi’nden 15 Temmuz darbe girişimi’ne Türkiye’de siyasî yasak ve mahkûmiyetler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20, sy. 15 Temmuz (Temmuz 2020): 243-80.
- Köse, S. (2010). *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Kurtbaş, İ. ve Soysüren, A. H. (2017). Meflûc devlet idaresinden kudretli devlete: 12 Eylül yönetiminin siyasi kültürü bağlamında anayasa yapım politikası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Cilt:27, 63-84.
- Maden, O (2021). “12 Eylül’e Dair Bir Mütalaa” *Devlet Fikir ve Kültür Dergisi*, 5(497):11.
- Milliyet, (1980), *Milliyet Gazetesi*, 7 Eylül 1980.
- Sesli, M. (2019) İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Laiklik Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, İstanbul/Türkiye: Hiperyayın,
- Özcan, A. (2008). 28 Şubat sürecinin siyasal açıdan neden ve sonuçları, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Muğla.
- Özçelik, P. K. (2011). “12 Eylül’ü Anlamak”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66-1.
- CNNTÜRK, (2016), *CNNTÜRK Televizyonu*, 16 Temmuz 2016.
- Topal, N. (2020), 28 Şubat Süreci Öncesi Ve Sonrası Sosyal Bilgiler Programında Yaşanılan Değişimlerin Eğitim Ve Siyaset İlişkisi Bağlamında İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Bursa.
- Toprak, E. (2020). 1982 Anayasası’nın Hazırlanma Süreci. *Türkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 177-185.
- Tatlıoğlu, K.(2016). “15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Toplumundaki Post-Travmatik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme” 15-16 Aralık 2016 Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Darbeler ve Tepkiler.

- Tunç, B. ve Akarçay, E. (2022). 12 Mart muhtırası sonrası 1961 anayasası'nda yapılan değişiklikler üzerine bir değerlendirme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11(3), 1543-1571. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1113973> adresinden 11 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Yılmaz, N. (2012). Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat. Bin Yılın Sonu: 28 Şubat Süreklilik ve Kopuş. (Ed. A. Babacan). (s. 211-237). Pınar Yayınları.
- Yılmaz, L. (2020). Türk siyasal hayatında askeri darbelerin siyasal ve anayasal işlevi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, ss. 203-231. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1209892> adresinden 11 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Gönderiliş Tarihi: 23/06/2025
Kabul Tarihi: 08/07/2025
ORCID: 0009-0008-0488-441X

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİK YANSIMALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İrem DOĞAN¹

ÖZ

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ekonomik yapıları dönüştüren temel dinamiklerden biri hâline gelmektedir. Dijital teknolojilerin üretimden kamu yönetimine, hizmet sektöründen bireysel tüketim alışkanlıklarına kadar pek çok alana nüfuz etmesi, dijital dönüşümün öncelikli kalkınma stratejilerinde merkezi bir rol üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye, bu dönüşüm sürecine uyum sağlama yönünde önemli adımlar atmaktadır. Dijital bankacılık sistemleri, e-Devlet uygulamaları ve akıllı altyapı projeleri ile dijitalleşmenin çeşitli boyutlarında ilerleme kaydedilmektedir. Bu çalışmada, dijitalleşme endeksine göre Türkiye ekonomisi özelindeki gelişmeler analiz edilmektedir. Dijitalleşmenin ekonomik büyüme, toplam faktör verimliliği, istihdam yapısı, sektörel dönüşüm, eğitim ve kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Bulgular, dijitalleşmenin üretim süreçlerini daha verimli hâle getirdiğini; e-ticaret ve dijital ödeme sistemleri aracılığıyla KOBİ'lerin rekabet gücünü artırdığını; dijital beceri ihtiyacının toplumda giderek arttığını ve iş gücü piyasasında dönüşüme yol açtığını göstermektedir. Öte yandan, kırsal bölgelerde dijital altyapı eksiklikleri, dijital okuryazarlık yetersizliği ve siber güvenlik riskleri gibi yapısal sorunlar, dijital dönüşümün tüm topluma eşit şekilde yansımaları engellemektedir. Türkiye'nin dijitalleşmeden azami faydayı sağlayabilmesi için altyapı yatırımlarının güçlendirilmesi, eğitim politikalarının dijital becerilerle uyumlu hâle getirilmesi ve kapsayıcı dijital politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, dijitalleşme, istihdam.

Jel Kodları: I20, I25, I28

ECONOMIC REFLECTIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION: THE CASE OF TÜRKİYE

ABSTRACT

In recent years, rapid developments in information and communication technologies have become one of the fundamental dynamics that transform economic structures. The penetration of digital technologies into many areas, from production to public administration, from the service sector to individual consumption habits, necessitates that digital transformation assume a central role in priority development strategies. Turkey is taking important steps towards adapting to this transformation process. Progress is being made in various dimensions of digitalization with digital banking systems, e-Government applications and smart infrastructure projects. In this study, developments specific to the Turkish economy are analyzed according to the digitalization index. The effects of digitalization on economic growth, total factor productivity, employment structure, sectoral transformation, education and digitalization of public services are evaluated. The findings show that digitalization makes production processes more efficient; increases the competitiveness of SMEs through e-commerce and digital payment systems; and the need for digital skills is increasing in society and leads to transformation in the labor market. On the other hand, structural problems such as digital infrastructure deficiencies in rural areas, lack of digital literacy and cybersecurity risks prevent digital transformation from being reflected equally in the entire society. In order for Turkey to benefit maximum from digitalization, infrastructure investments need to be strengthened, education policies need to be aligned with digital skills, and inclusive digital policies need to be developed.

Keywords: Technology, digitalization, employment.

Jel Codes: I20-I25-I28

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, doganire44@gmail.com

1.GİRİŞ

Dijitalleşme, bilgi ve verilerin sayısallaştırılması; elde edilen dijital verilerin çeşitli platformlarda yer edinmesiyle iş, üretim ve hizmet yapma biçimlerindeki değişimleri ve dönüşümü ifade eder (Üzmez ve Büyükbeşe, 2021). Bu dönüşüm, 20. yüzyılın sonlarına doğru başlamış ve özellikle internetin yaygınlaşması, mobil teknolojilerin gelişmesi ile bilişim alanındaki büyük ilerlemeler sayesinde hız kazanmıştır. Dijitalleşme, yalnızca bir teknolojik yenilik olmaktan öte; ekonomik yapıyı, toplumsal ilişkileri ve bireylerin yaşam biçimlerini temelden dönüştüren bir sürece dönüşmüştür (Özçelik Baloglu, 2023). Teknolojinin hızlı gelişimi, dijital araçların ekonomik hayatın her alanında daha fazla yer edinmesine olanak tanımış; bu durum, dijitalleşmenin etkilerinin daha belirgin biçimde hissedilmesine neden olmuştur. Bu süreç, ekonomik ve toplumsal alanlarda köklü değişimlere yol açmakta; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde benzer dönüşüm dinamiklerini tetiklemektedir. Dijitalleşme, 20. yüzyılın sonlarından itibaren ivme kazanmış; özellikle 2000’li yıllardan itibaren tüm dünyada ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamda kapsamlı değişimlere neden olmuştur. Bu dönüşüm, teknolojik altyapıların yaygınlaşması, internetin küresel ölçekte erişilebilir hâle gelmesi ve dijital araçların her alanda kullanımının artmasıyla daha da hız kazanmıştır. Söz konusu değişim, bireylerin gündelik yaşamından iş gücü piyasasına, eğitimden kamu yönetimine kadar pek çok alanda etkisini hissettirmektedir. Bu çalışmanın amacı, dijitalleşme olgusunun ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda yarattığı dönüşümü analiz etmek ve bu dönüşümün özellikle gelişmekte olan ülkeler, özelde ise Türkiye üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırma, dijital dönüşüm sürecine uyum sağlamak isteyen politika yapımcılar, araştırmacılar ve uygulayıcılar için yol gösterici bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Dijitalleşme sürecine ilişkin mevcut literatür, genellikle kavramsal çerçeveye ve genel ekonomik etkilere odaklanmaktadır. Ancak bu dönüşümün farklı sektörler üzerindeki özgün etkilerine dair analizler sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, çalışma Türkiye özelinde dijitalleşmenin sektör bazlı etkilerini inceleyerek literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

2.DİJİTALLEŞME VE EKONOMİK PERFORMANS İLİŞKİSİ

Dijital teknolojilerin üretim süreçlerine entegrasyonu; maliyetlerin azaltılması, zaman ve kaynak kullanımının daha etkin hâle getirilmesi ve süreçlerin esnekliğinin artırılması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, dijital araçların ve sistemlerin farklı sektörlerde entegre edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, bireylerden kurumlara kadar çeşitli düzeylerde yeni iş yapma modellerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ekonomik performans, yalnızca üretim miktarıyla değil üretim süreçlerinin verimliliği ve dijital olanaklardan faydalanma düzeyiyle de ölçülmektedir. Bu çerçevede dijitalleşme, modern ekonomik yapılar içerisinde işleyişi ve gelişmeyi etkileyen yapısal bir unsur niteliği taşımaktadır.

Dijitalleşmenin etkileri sadece üretim süreçleriyle sınırlı değildir. Günümüzde e-ticaretin yaygınlaşması, geleneksel ticaret modellerini önemli ölçüde dönüştürmüş durumdadır. Artık işletmeler, ürün ve hizmetlerini dijital platformlar üzerinden daha geniş kitlelere sunabilmekte, pazarlama stratejilerini sosyal medya ve dijital reklam araçlarıyla daha etkili bir şekilde yürütebilmektedir. Ayrıca dijital ödeme sistemlerinin gelişmesi, alışveriş süreçlerini hızlandırmakta ve hem alıcılar hem de satıcılar için işlemleri kolaylaştırmaktadır.

Veri temelli karar alma mekanizmaları da dijitalleşmenin ekonomik katkılarından biridir. Yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi teknolojiler sayesinde firmalar müşteri davranışlarını, pazar eğilimlerini ve ürün performansını daha detaylı bir şekilde analiz edebilmektedir. Bu sayede stratejik kararlar daha bilinçli alınmakta, kaynaklar daha doğru kullanılmakta ve işletmelerin genel performansı yükselmektedir. Dijitalleşmenin sadece mikro düzeydeki işletme faaliyetlerini değil, aynı zamanda makroekonomik göstergeleri de olumlu etkilediği görülmektedir. Örneğin dijitalleşme sayesinde ortaya çıkan yeni sektörler ve iş modelleri, ülkelerde ekonomik büyümeyi desteklemekte ve istihdam olanaklarını genişletmektedir. Yazılım geliştirme, siber güvenlik, dijital pazarlama, veri analizi gibi alanlar, günümüzün en hızlı büyüyen meslek gruplarını oluşturmaktadır. Bu durum, iş gücü piyasasında yeni becerilere olan ihtiyacı artırmakta ve eğitim politikalarının da dijital yetkinlikler doğrultusunda yeniden şekillenmesini gerektirmektedir. Dijitalleşme, sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından da stratejik bir role sahiptir. Akıllı şehir uygulamaları, dijital enerji yönetimi, çevre dostu

üretim teknikleri, çevrim içi eğitim platformları ve sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi gibi alanlar, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğe de katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle dijitalleşme, modern kalkınma anlayışının çok boyutlu yapısını desteklemektedir.

Ancak dijitalleşmenin tüm bu olumlu etkilerine rağmen, bazı yapısal zorlukların da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde dijital altyapının yetersizliği, internet erişiminin sınırlı olması, dijital okuryazarlık düzeyinin düşük olması ve siber güvenlik tehditleri, dijitalleşmenin toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde ulaşmasını engelleyebilmektedir. Bu nedenle dijital dönüşüm politikalarının yalnızca teknolojik yatırımlarla sınırlı kalmaması; eğitimi, hukuku, sosyal eşitliği ve etik standartları da kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınması büyük önem taşımaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde dijitalleşmenin ekonomi, kamu yönetimi, üretim, eğitim ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerine dair kapsamlı değerlendirmeler bulunmaktadır. Dijitalleşmenin kamu yöneticileri ve politika yapıcılar üzerinde karar alma süreçlerini hızlandırma yönünde baskı oluşturduğu; yanıt verilemediği takdirde ise sistemsel krizlere yol açabileceği belirtilmektedir. Sanayi devrimleri sürecinde teknolojik ilerlemenin üretim sistemlerini dönüştürdüğü, günümüzde ise dijital teknolojiler aracılığıyla işletmelerin üretim süreçlerine yapay zekâ, siber-fiziksel sistemler ve otomasyon entegrasyonu sağladığı ifade edilmektedir. Dijitalleşmenin ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, dış ticaret ve finansal entegrasyon gibi alanlarda olumlu etkiler yarattığı; sağlık ve eğitim gibi sosyal politika araçları üzerinden refahın artırılmasına katkı sunduğu görülmektedir. Pandemi süreci ile birlikte dijital araçların eğitime entegrasyonu hız kazanmış ve mekândan bağımsız bir öğrenme ortamı oluşmuştur. İşletme verimliliği, yeni iş modellerinin gelişimi, e-ticaret, sosyal medya kullanımı ve Ar-Ge faaliyetleri bağlamında dijitalleşmenin ekonomik performans katkıları da çeşitli araştırmalarda ortaya konulmuştur. Ayrıca dijitalleşmenin kamu politikalarının oluşum süreçlerini değiştirdiği ve kamusal hizmetlerin sunumunda yeni bir paradigma oluşturduğu görülmektedir. Tüm bu çalışmalar, dijitalleşmenin çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktadır. Ancak sektörel düzeyde etkilerine dair analizlerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma bu duruma katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Cakir ve Ergul (2019), Türkiye'de ekonomik büyüme, beşeri sermaye yatırımları ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkileri analiz ettikleri çalışmalarında, dijitalleşmenin eğitim ve sağlık harcamaları aracılığıyla gelir dağılımını iyileştirebileceğini ve ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini belirtmişlerdir.

Apaydın (2019), ekonomik küreselleşmenin Türkiye'nin büyüme dinamikleri üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında, dijitalleşmenin dış ticaret ve finansal entegrasyon süreçlerini hızlandırarak ekonomik büyümeyi desteklediğini ifade etmektedir.

Sürer (2020), Eğitimin artık sadece okul, üniversite gibi ortamlarda değil, buralardan otonom hale gelerek evden veya ihtiyaç duyulan her yerden eğitime devam edilebileceği açıklanmıştır. Yaşanan pandemi (covid-19) döneminde tüm dünya evlere kapanmış ve dijital ortamlar ile dış dünya ile bağlantı sağlanmıştır. Eğitim ve öğretime internet aracılığıyla EBA üzerinden derslere devam edilmiştir.

Kurt (2020), dijital dönüşümün Türkiye ekonomisine etkilerini incelediği araştırmasında, dijital teknolojilerin işletmelerin verimliliğini artırdığını ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını ifade etmektedir.

Yüksel ve Artar (2022), Türkiye'deki dijitalleşme sürecini analiz ettikleri çalışmalarında, e-ticaret, elektronik veri alışverişi, sosyal medya kullanımı ve Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Özellikle genç nüfusun teknolojiye adaptasyonunun, dijital ekonominin gelişiminde önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Mıynat ve arkadaşları (2023), Kamu politikalarını ve kamusal mallar teorisini etkileyen en önemli etkenlerden biri de dijitalleşmedir. Dijitalleşme kamu politikalarının oluşumunda bir paradigma değişikliğine yol açarak, hükümetlerin toplumsal zorlukları ele alma ve vatandaşların beklentilerini karşılama şeklini değiştirmiştir. Devletin egemenliğinden eğitime, sağlıktan güvenlik ve adalet hizmetlerine kadar neredeyse her alanda köklü değişiklikler getirmiştir.

Gülay, Attila ve Kabataş (2024), sigortacılık sektöründe dijitalleşmenin etkilerini SWOT analizi ile değerlendirdikleri çalışmalarında, dijital teknolojilerin müşteri ilişkileri yönetimi, risk analizi ve hizmet sunum süreçlerinde önemli iyileştirmeler sağladığını ortaya koymuşlardır.

Mesci ve Biçer (2024), İstanbul'daki seyahat acentalarında dijitalleşmenin etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, dijital teknolojilerin pazarlama stratejileri, müşteri hizmetleri ve operasyonel süreçlerde verimlilik artışı sağladığını belirtmişlerdir. Bu dönüşümün, turizm sektöründe sürdürülebilirliği desteklediği ifade edilmektedir.

Akseki, Akdeniz ve Gök (2024), Türkiye ekonomisindeki yapısal değişimleri girdi-çıkı modelleri ile analiz ettikleri çalışmalarında, dijitalleşmenin sektörel bağlantıları güçlendirdiğini ve ekonomik yapının daha entegre hale gelmesine katkı sağladığını belirtmişlerdir.

4.TÜRKİYE'DE DİJİTALLEŞMENİN AVANTAJLARI

İnternet kullanım oranlarının artması, akıllı telefonların yaygınlaşması ve e-ticaret hizmetlerinin toplum genelinde benimsenmesi, dijitalleşme sürecinin hem hızını hem de kapsamını önemli ölçüde genişletmektedir. İnternet erişimi, bireylerin bilgiye ulaşımını kolaylaştırmakta ve kamu ile özel sektöre ait dijital hizmetlerin erişilebilirliğini artırmaktadır. Bu gelişmeler, dijital okuryazarlık düzeyinin yükselmesine ve dijital sistemlere katılımın artmasına neden olmaktadır. Akıllı telefon kullanım oranlarındaki artış, dijital hizmetlerin mekân ve zamandan bağımsız şekilde kullanılmasını mümkün kılmakta ve bireylerin dijital platformlarla etkileşim düzeyini artırmaktadır. Bu etkileşim, dijital teknolojilerin bireylerin günlük yaşamında daha fazla yer almasını sağlamaktadır. E-ticaret kullanım oranlarının yükselmesi ise ekonomik faaliyetlerin dijital ortama taşınma sürecini yansıtmaktadır. Tüketicilerin çevrim içi alışverişe yönelmesi, işletmelerin dijital altyapıya yatırım yapma eğilimini artırmakta ve bu durum üretim, dağıtım ve pazarlama süreçlerinde yapısal değişimlere yol açmaktadır. Ayrıca dijital ödeme sistemlerinin kullanımının yaygınlaşması ve lojistik teknolojilerdeki gelişmeler, dijital ticaretin operasyonel verimliliğini artırmakta ve rekabet gücünü küresel ölçekte etkilemektedir. Bu göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, bireylerin dijital araç kullanım düzeyleri ile işletmelerin dijital iş modellerine yönelimi arasında yapısal bir ilişki olduğu görülmektedir. Dijitalleşme süreci, yalnızca teknolojik değişimle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kurumsal düzeyde kapsamlı bir dönüşüm dinamiği oluşturmaktadır.

Tablo 1. Türkiye 'de Dijitalleşmeye Yönelik Göstergeler

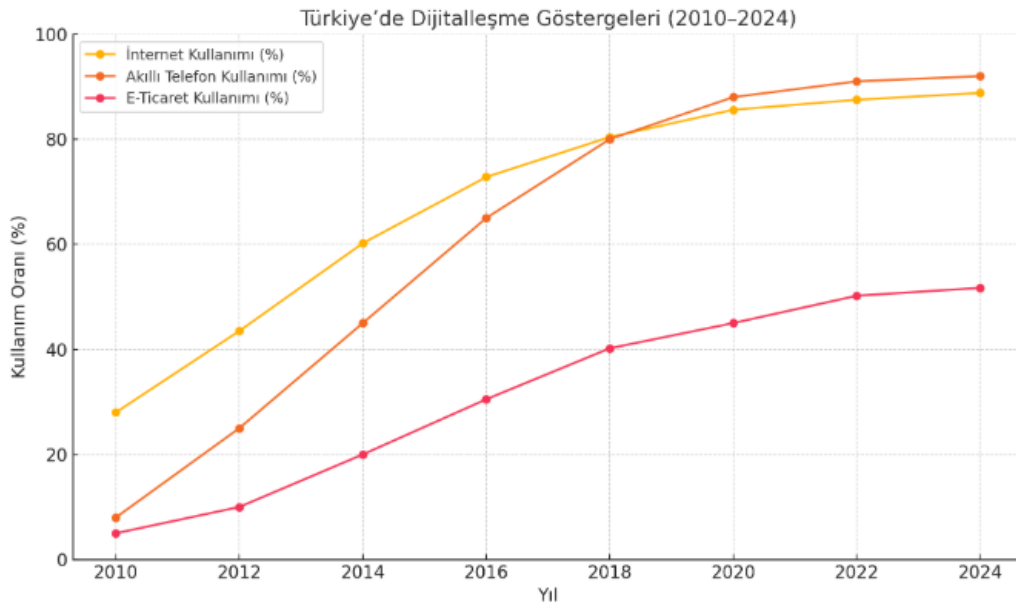
Yıl	İnternet kullanımı(%)	Akıllı Telefon kullanımı(%)	E-Ticaret Kullanımı (%)
2010	28,0	8,0	5,0
2012	43,5	25,0	10,0
2014	60,2	45,0	20,0
2016	72,8	65,0	30,5
2018	80,4	80,0	40,2
2020	85,6	88,0	45,0
2022	87,5	91,0	50,2
2024	88,8	92,0	51,7

Kaynak: TÜİK.

2010 yılında yalnızca %28 olan bireysel internet kullanımı, aradan geçen 14 yıl içerisinde önemli bir artış göstererek 2024 yılında %88,8'e ulaşmaktadır. Bu artış, internet altyapısının yaygınlaşması, hizmet kalitesinin iyileşmesi ve bireylerin dijital okuryazarlık düzeyinin artmasıyla

ilişkili gelişmelere işaret etmektedir. Benzer şekilde, akıllı telefon kullanım oranı 2010 yılında %8 gibi düşük bir seviyedeysen, 2024 yılına gelindiğinde %92 gibi yüksek bir düzeye çıkmaktadır. Mobil cihazların teknolojik gelişimi ve uygun fiyatlı modellerin yaygınlaşması, bu artışta belirleyici rol oynamaktadır. Öte yandan, e-ticaret kullanım oranları da aynı dönemde dikkat çekici bir gelişme sergilemektedir. 2010 yılında yalnızca %5 oranında olan çevrim içi alışveriş kullanımı, 2024 yılına gelindiğinde %51,7'ye yükselmektedir. Bu durum, hem bireysel tüketici alışkanlıklarının değişmekte olduğunu hem de dijital ticaret altyapısının gelişmekte olduğunu göstermektedir. E-ticaret kullanımındaki bu artış, aynı zamanda dijital ödeme sistemlerinin yaygınlaşması güvenli internet işlemlerine yönelik toplumsal farkındalığın artmasıyla da desteklenmektedir. Bu üç gösterge birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de dijitalleşmenin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal boyutlarda da dönüşüm yaratmakta olduğu söylenebilmektedir. Bireylerin dijital teknolojileri gündelik yaşamlarına entegre etme düzeyinin artması hem kamu hizmetlerine erişimi kolaylaştırmakta hem de özel sektör faaliyetlerinin dijital ortama taşınmasını hızlandırmaktadır. Böylece dijitalleşme, Türkiye ekonomisinin yapısal dönüşümünde önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır.

Grafik 1: Türkiye'de Dijitalleşme Göstergeleri

Kaynak: TÜİK.

Türkiye'de dijitalleşme süreci, özellikle 2010 yılından 2025 yılına kadar geçen sürede, birçok temel gösterge bakımından dikkat çekici bir artış eğrisi sergilemiştir. Grafiksel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, 2010 yılında internet kullanım oranı %28 seviyesindeysen, yıllar içinde sürekli artış göstermiş ve 2024 yılında %88,8'e ulaşmıştır. Bu artış, özellikle bilgiye erişim, kamu hizmetlerine ulaşım ve dijital içerik tüketimi gibi alanlarda bireylerin dijital araçlara olan bağımlılığının arttığını göstermektedir. İnternetin daha hızlı ve erişilebilir hâle gelmesi, bu süreci hızlandıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Akıllı telefon kullanım oranları da benzer şekilde dikkat çekici bir yükseliş sergilemiştir. 2010 yılında yalnızca %8 olan bu oran, 2014'te %45'e, 2018'de %80'e ve 2024 yılına gelindiğinde ise %92'ye yükselmiştir. Bu artış, bireylerin internet erişimini mobil cihazlar üzerinden gerçekleştirme eğiliminin arttığını ve dijital platformlarla etkileşimlerinin zamandan ve mekândan bağımsız bir hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Akıllı telefonların sahip olduğu çok işlevli özellikler sayesinde, yalnızca iletişim değil; alışveriş, eğitim, bankacılık ve kamu hizmetleri gibi çok sayıda işlemin dijital ortamda gerçekleştirilmesi mümkün hâle gelmiştir. E-ticaret kullanım oranları da dijitalleşmenin ekonomik boyutunu yansıtan önemli bir gösterge olarak öne çıkmaktadır. 2010 yılında e-ticaret hizmetlerinden yararlanan bireylerin oranı %5 seviyesindeysen, bu oran 2024 yılında %51,7'ye ulaşmıştır. Özellikle 2020 yılı sonrasında pandemi

koşulları ile birlikte çevrim içi alışveriş eğiliminde gözle görülür bir artış yaşanmış, bu durum hem tüketicilerin dijital platformları tercih etmesini hem de işletmelerin dijital altyapılarını güçlendirmesini zorunlu hâle getirmiştir. Dijital ödeme sistemlerinin yaygınlaşması ve lojistik altyapıların gelişmesi de bu süreci destekleyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Bu göstergelerin yıllar içerisindeki eğilimlerine bakıldığında, Türkiye’de dijitalleşme sürecinin yalnızca teknolojik araçların yaygınlaşmasından ibaret olmadığı, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel düzeyde dönüşümlere zemin hazırlayan bir yapı kazandığı anlaşılmaktadır. Dijital hizmetlere erişimin artması, bireylerin yaşam biçimlerinde ve tüketim alışkanlıklarında değişime yol açmaktadır.

5. DİJİTALLEŞMENİN SEKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, ekonomik faaliyetlerin yapısal temelini yeniden şekillendirmekte ve sektörlerin organizasyonel yapılarından işleyiş biçimlerine kadar pek çok boyutta dönüşüme neden olmaktadır. Veri temelli karar alma mekanizmalarının yaygınlaşması, otomasyon teknolojilerinin üretim süreçlerine entegrasyonu ve dijital hizmet kanallarının çeşitlenmesi, sektörlerin rekabet koşullarını yeniden tanımlamaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca üretim ve hizmet kapasitesini değil, aynı zamanda iş gücü yapısını, müşteri ilişkilerini ve tedarik zincirlerini de derinlemesine etkilemektedir. Dijitalleşmenin etkisi sektörler arasında homojen dağılmamakta; her sektör kendi yapısal özellikleri ve dijital adaptasyon kapasitesine göre farklı biçimlerde bu süreçten etkilenmektedir. Bu bölümde, dijitalleşmenin çeşitli sektörlerde nasıl bir etki yarattığı analiz edilerek, sektörel düzeyde ortaya çıkan değişim dinamikleri değerlendirilmektedir. Böylece, dijital dönüşümün Türkiye ekonomisi içerisindeki yansımaları sektörler açısından incelenmektedir.

5.1. Dijitalleşmenin Eğitim Sektörü Üzerindeki Etkileri

Eğitim sektörü, dijitalleşmeden önemli derecede faydalanmakta ve bu süreç, eğitim sistemini köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Dijitalleşmenin etkisiyle, eğitim materyallerinin dijital platformlarda sunulması, çevrimiçi eğitim platformlarının hızla yaygınlaşması ve internet üzerinden derslerin verilmeye başlanması, öğrencilere daha erişilebilir ve esnek bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. Sürer (2020), dijitalleşmenin eğitim sisteminde yarattığı dönüşümü inceleyerek, dijital araçların öğrenci başarısını artırmakta olduğunu ve bireyselleştirilmiş öğrenme fırsatları sunduğunu ifade etmektedir. Özellikle coğrafi sınırların ortadan kalkması, eğitimin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamakta; yerel sınırlamaların ötesinde, tüm dünyadan bilgiye ve öğrenme fırsatlarına kolay erişim imkânı tanımaktadır. Bu dönüşüm hem gelişmiş ülkelerde hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde eğitim sistemlerine katkı sağlamakta ve eğitimde fırsat eşitsizliklerini azaltan bir ortam yaratmaktadır. Günümüzde eğitim-öğretim alanında dijitalleşmenin getirdiği yenilikler ile geleneksel eğitim anlayışı geride bırakılarak eğitimde yeni bir döneme geçilmektedir. Eğitim sadece okul ortamında değil evlere taşınıp evden de eğitime devam edilebileceği duruma gelmektedir. Sürer (2020), Çevrimiçi eğitim, öğrenme sürecini daha esnek hâle getirerek öğrencilere kendi hızlarında ilerleme fırsatı sunmaktadır. Bu durum, özellikle geleneksel sınıf ortamlarında zorluk yaşayan öğrenciler için önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Dijital platformlar sayesinde öğrenciler, derslere istedikleri zaman ve istedikleri yerden katılabilmekte, ders içeriklerine tekrar erişebilmekte ve bireysel ihtiyaçlarına göre öğrenme hızlarını ayarlayabilmektedir. Bu esneklik, eğitim sürecinde başarıyı artırmakla birlikte, farklı öğrenme tarzlarına sahip bireylerin ihtiyaçlarına da cevap verebilmektedir. Örneğin, görsel öğrenme eğiliminde olan bir öğrenci için video ders içerikleri daha etkili olmaktadır. Buna karşın, metin odaklı öğrenme tercih eden bir öğrenci için yazılı materyaller ön plana çıkmaktadır.

Dijital eğitim araçları, öğrencilerin eğitimde daha aktif bir rol almasını sağlamaktadır. Online testler, sanal sınıflar ve çeşitli simülasyonlar gibi dijital araçlar, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla katılım göstermesini teşvik etmektedir. Ayrıca, dijital materyallerin zenginliği, öğrencilerin farklı konularda derinlemesine bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır. Bu durum, geleneksel ders kitaplarının sınırlı içeriklerinden daha geniş bir bilgi yelpazesine ulaşmalarını mümkün kılmaktadır. Bu gelişmeler, eğitimde kaliteyi artırmakta ve öğrencilere daha kapsamlı bir bilgi birikimi kazandırmaktadır.

Bir diğer önemli gelişme, çevrimiçi eğitim sistemlerinin özellikle iş gücü piyasasında dijital becerilere sahip bireylerin yetişmesine olanak tanımaktadır. Aydın ve Merdan (2022), dijitalleşmenin mesleklerin dönüşümüne neden olduğunu ve düşük beceri gerektiren işlerin yerini otomasyon

teknolojilerine bıraktığını belirtmektedir. Bu dönüşüm, aynı zamanda yeni meslek alanlarının ortaya çıkmasına ve dijital becerilere olan talebin artmasına yol açmaktadır. Dijital beceriler, günümüz iş dünyasında giderek daha önemli hâle gelmekte; çevrimiçi eğitim platformları ise bireylerin bu becerileri kolayca edinmesini sağlamaktadır. Kişisel gelişim kursları, programlama dillerini öğrenme, veri analizi gibi mesleki becerileri geliştiren online eğitimler, kişilerin kariyerlerinde ilerlemelerini mümkün kılmaktadır. Özellikle pandemi dönemiyle birlikte çevrimiçi eğitim sistemlerinin yaygınlaşması, iş gücü piyasasında dijital becerilere sahip iş gücünün artmasına yol açmakta; bu durum ekonomik yapıda dijital dönüşümün hızlanmasına katkı sağlamaktadır. İş dünyası, dijital becerilere sahip bireylere olan talebini artırmakta ve bu durum dijitalleşmenin ekonomiye olan katkısını güçlendirmektedir.

Eğitimde dijitalleşme, sadece öğrenciler için değil, eğitimciler için de büyük bir fırsat yaratmaktadır. Dijital eğitim araçları, öğretmenlerin ve eğitimcilerin derslerini daha etkili bir şekilde planlamalarına, öğrencilerle daha kolay iletişim kurmalarına ve eğitim süreçlerini kişiselleştirmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca, dijitalleşme, öğretmenlerin öğrenci performansını daha doğru bir şekilde takip etmelerini ve eğitim ihtiyaçlarını belirlemelerini sağlamaktadır. Bu durum, eğitimde daha verimli ve hedef odaklı bir yaklaşımın benimsenmesine yardımcı olmaktadır.

5.2.Dijitalleşmenin Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri

Sanayi sektörü, dijitalleşme sonucunda önemli derecede etkilenmektedir ve bu etki, küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye’de de giderek daha belirgin hâle gelmektedir. Dijitalleşmenin sanayi sektörüne yansması, özellikle Endüstri 4.0 adı verilen dönüşümle birlikte büyük bir ivme kazanmaktadır. Çam (2023), Endüstri 4.0, 2011 yılında Almanya’da Hannover fuarında lanse edilen yeni sanayi devrimidir. Endüstri 4.0 teknolojileri ise nesnelerin interneti, yapay zekâ ve otomasyon sistemleri gibi araçlarla üretim süreçlerini daha esnek ve verimli hâle getirmektedir. Türkiye’deki sanayi işletmeleri bu süreçten büyük ölçüde etkilenmekte; dijital teknolojilerin kullanımı sayesinde maliyetlerin düştüğü, verimliliğin arttığı görülmektedir. Endüstri 4.0 ise üretim süreçlerine dijital teknolojilerin uyum sağlama sürecini ifade etmekte ve bu dönüşüm, sanayi üretiminden lojistik süreçlere kadar geniş bir yelpazede değişim yaratmaktadır. Nesnelerin interneti, yapay zekâ ve otomasyon sistemleri gibi dijital araçlar, sanayi sektöründe üretimin daha verimli, esnek ve hızlı olmasına olanak tanımaktadır. Bu dijital araçlar, üretim süreçlerini iyileştirirken, aynı zamanda kaynak kullanımını en iyi şekilde kullanmaya, üretim hatalarından doğan maliyetleri azaltmaya ve genel verimliliği artırmaya yardımcı olmaktadır.

Özmen ve diğerleri (2022). Endüstri 4.0 teknolojilerinin tetiklediği dijital dönüşüm, işletmelerde yıkıcı değişimlere yol açan ve tüm iş süreçlerini etkileyen bir stratejik dönüşüm süreci olarak görülmektedir. Farklı düzeylerde gerçekleşebilen dijital dönüşüm süreci tıpkı tüm diğer değişim yönetimi süreçlerinde olduğu gibi avantaj ve dezavantajlara sahiptir ve dönüşümü yönetecek olan liderlerin de bunlara dikkat etmesi önem taşımaktadır. Endüstri 4.0’ın sanayi sektöründeki avantajı yalnızca üretim süreçlerinin hızını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda üretim esnasında yapılan insan hatalarını minimize etmektir. Örneğin, sensörler sayesinde üretim makineleri sürekli olarak izlenebilmekte herhangi bir arıza veya aksaklık oluşmadan önce erken uyarılar alınarak önleyici bakım yapılabilir. Bu durum, üretim sürecinin kesintisiz bir şekilde ilerlemesini sağlamakta ve makinelerin bakım maliyetlerini düşürmektedir. Ayrıca, büyük veri analitiği sayesinde üretim verisi analiz edilerek daha verimli üretim planları yapılabilmekte, üretim süreçleri optimize edilmekte ve ürün kalitesi artırılmaktadır. Yapay zekâ ve robotik sistemler, aynı zamanda iş gücünün daha verimli kullanılmasını sağlamakta; tekrarlayan ve düşük beceri gerektiren işlerin otomasyon yoluyla yapılmasını mümkün kılmaktadır. Türkiye, dijitalleşme sürecinde sanayi sektöründe önemli adımlar atmaktadır. Türk sanayi sektörü, küresel rekabet avantajlarını artırabilmek için dijitalleşmeye yatırım yapmakta ve büyük firmalar dijital dönüşüm süreçlerine hız kazandırmaktadır. Bu dönüşüm, Türkiye’nin sanayi üretim kapasitesinin artırılmasına, ürünlerin kalite seviyesinin yükseltilmesine ve üretim süreçlerinin daha güçlü hâle gelmesine olanak tanımaktadır. Büyük firmalar, dijital teknolojiler sayesinde maliyetlerini düşürmekte, üretim hızlarını artırmakta ve küresel pazarlarda daha rekabetçi bir konum elde etmektedir. Bu firmalar, dijital teknolojilerin sunduğu avantajlarla üretim süreçlerinde yüksek verimlilik elde etmekte; aynı zamanda tedarik zincirlerinde daha hızlı ve verimli bir entegrasyon sağlamakta, bu da onların küresel pazarlara daha hızlı ulaşmalarını sağlamaktadır. Ancak,

Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), dijitalleşme sürecinde büyük ölçekli firmalarla karşılaştırıldığında dijitalleşmenin dezavantajı yönü görülmektedir.. KOBİ'ler, dijital teknolojilerin entegrasyonunu sağlamakta genellikle daha fazla zorluk yaşamaktadır. Finansman sıkıntıları, yetersiz altyapı ve dijital beceri eksiklikleri gibi engeller, KOBİ'lerin dijital dönüşümü hızla benimsemelerini zorlaştırmaktadır. KOBİ'lerin dijital teknolojilere geçiş yapabilmesi için genellikle yüksek sermaye ve yatırımlar yapması gerektiği düşünüldüğünde, bu tür firmaların dijitalleşme sürecine adapte olmaları zaman almaktadır. Ayrıca, dijitalleşme sürecinde gereken teknik bilgi ve insan kaynağına ulaşmak, KOBİ'ler için önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu nedenle, KOBİ'ler için dijital dönüşümün getirdiği fırsatlar çoğu zaman bu engeller nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte, KOBİ'lerin dijitalleşme sürecine daha kolay uyum sağlamaları için devletin desteği büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de, KOBİ'lere yönelik dijitalleşme süreçlerini hızlandırmak için çeşitli devlet teşvikleri ve destek programları sunulmaktadır. KOSGEB ve Ticaret Bakanlığı gibi kurumlar, KOBİ'lere dijital dönüşüm için finansal ve eğitim desteği sağlamaktadır. Taşel (2020). Dijital teknolojilerin ticaret yapısında köklü dönüşümler yarattığını ve e-ticaretin geleneksel ticarete alternatif bir yapı sunduğunu belirtmektedir. Bu süreçte dijital ödeme sistemleri, dijital reklamcılık ve küresel pazar erişimi, işletmelerin rekabet gücünü artırmaktadır. Ayrıca, Türk sanayisinin dijitalleşmesinde üniversiteler ve Ar-Ge merkezlerinin de büyük bir rolü bulunmaktadır. Dijitalleşmenin faydalarını KOBİ'lere ulaştırmak için bu alanda eğitim programları, danışmanlık hizmetleri ve dijital altyapı geliştirme projeleri önem kazanmaktadır.

Dijital araçların kullanımı, Türk sanayicilerinin küresel pazarlarda daha etkin bir şekilde yer alabilmelerini sağlamaktadır. Endüstri 4.0'ın sunduğu imkânlarla, Türkiye'nin yerli üretim kapasitesinin artması ve uluslararası pazarda daha rekabetçi bir hale gelmesi mümkün olmaktadır. Dijitalleşme, Türk sanayisinin daha çevik, esnek ve verimli bir şekilde üretim yapmasını sağlamakta, aynı zamanda Türkiye'nin dış ticaret dengesine de olumlu katkı sağlamaktadır. Sanayi sektöründeki dijital dönüşüm, Türkiye'nin ekonomisinde daha sürdürülebilir bir büyüme sağlamaktadır ve global rekabette önemli bir avantaj yaratmaktadır.

5.3.Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmetleri Sektörleri Üzerindeki Etkileri

Dijitalleşme süreci, kamu yönetimi ve kamu hizmetlerinde de köklü bir dönüşüm yaratmaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte devletler, kamu kurumları ve yerel yönetimler, vatandaşlara daha hızlı, daha şeffaf ve daha verimli hizmetler sunma fırsatına kavuşmaktadırlar. Bu dönüşümün en önemli yansımalarından biri, e-Devlet uygulamalarının hayata geçirilmesidir. Türkiye'de e-Devlet sisteminin geliştirilmesi, kamu hizmetlerinin dijital platformlara taşınmasını sağlamaktadır ve vatandaşların devletle olan işlemlerini daha hızlı ve daha kolay yapabilmelerine imkân tanımaktadır. E-Devlet platformu üzerinden, vatandaşlar bir dizi devlet hizmetine, örneğin sağlık sigortası bilgilerine, vergi ödemelerine, sosyal güvenlik hizmetlerine ve birçok resmi işleme dijital ortamda erişebilmektedirler. Bu durum, kamu hizmetlerinin sunumunda hız ve kolaylık sağlamaktadır, vatandaşların zamandan tasarruf etmelerini mümkün kılmakta ve aynı zamanda devlet dairelerinde fiziksel başvuruların azalmasına yol açmaktadır.

E-Devlet uygulamalarının bir başka önemli avantajı, kamu hizmetlerinde şeffaflık ve hesap verebilirliği artırmaktadır. Dijitalleşme, devletin vatandaşlara sunduğu hizmetlerin daha izlenebilir olmasını sağlamaktadır ve yapılan işlemlerle ilgili daha ayrıntılı raporlama ile geri bildirim mekanizmaları oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, devletin kamu kaynaklarını daha verimli kullanmasını sağlarken, aynı zamanda kamu hizmetlerinin denetlenmesi ve şeffaflığı konusunda vatandaşların daha etkin bir rol almasına zemin hazırlamaktadır. Elektronik ortamda yapılan başvurular ve işlemler, bürokrasinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmakta, daha hızlı ve doğru bir hizmet sunumu gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Böylece, devlet hizmetleri daha verimli hale gelmekte ve kamu hizmetlerinin kalitesi artmaktadır.

5.4.Dijitalleşmenin Reklamcılık Sektörü Üzerindeki Etkileri

Dijital reklamcılık da dijitalleşmenin iş dünyasına getirdiği önemli yeniliklerden biri olmaktadır. Şirketler, geleneksel medya reklamcılığından dijital reklamcılığa geçiş yaparak hedef kitlelerine daha etkin bir şekilde ulaşmayı başarmaktadır. Dijital platformlar, işletmelere yalnızca coğrafi sınırları aşma imkânı tanımamakta, aynı zamanda müşterilere özel reklamlar ve içerikler

sunarak pazarlama stratejilerini daha verimli hâle getirmektedir. Arama motoru reklamcılığı, sosyal medya reklamları ve çevrimiçi kampanyalar, dijital pazarlama alanında işletmelerin marka bilinirliğini artırmaya yardımcı olmaktadır. Dijital reklamcılığın etkisi, geleneksel reklamcılığa göre çok daha büyük bir dönüşüm yaratmakta ve markaların çevrim içi varlıklarını daha güçlü bir şekilde inşa etmelerini sağlamaktadır.

5.5. Dijitalleşmenin İş Gücü Piyasası Üzerindeki Etkileri

İş gücü piyasası da dijitalleşmeden etkilenmiştir. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, dijital beceriler gerektiren yeni iş alanları ortaya çıkmıştır, bazı geleneksel meslekler ise zamanla ortadan kalkmıştır. Özellikle dijitalleşme ve otomasyon teknolojilerinin yükselmesiyle, manuel iş gücüne dayalı olan ve düşük beceri gerektiren birçok meslek, dijital sistemlerle yer değiştirmiştir. Örneğin, üretim süreçlerinde robot teknolojilerinin ve yapay zekanın kullanımı, fiziksel iş gücünün yerini dijital araçlarla yapılabilen işlere bırakmıştır. Aynı şekilde, dijital reklamcılık, yazılım geliştirme, veri analizi gibi alanlarda iş olanakları hızla artmıştır. Bu yeni iş alanları, dijital becerilere sahip nitelikli iş gücü talebini de beraberinde getirmiştir.

Aydın ve Merdan (2022), dijitalleşmenin iş gücü piyasası üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, dijital becerilerin giderek daha önemli hale geldiğini ve geleneksel mesleklerin yerini dijital teknolojilere dayalı iş kollarına bıraktığını vurgulamaktadır. Dijitalleşmenin iş gücü piyasasına olan etkilerinin daha sağlıklı bir şekilde yansıtılması için, Türkiye’de eğitim politikalarının dijitalleşme sürecine uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Arısoy (2024), dijitalleşmenin eğitim yoluyla iş gücünü dönüştürdüğünü, çevrimiçi eğitim sistemleri sayesinde bireylerin dijital becerileri daha kolay edinebildiğini ifade etmektedir. Eğitim kurumlarının, dijital becerilere odaklanan bir müfredat oluşturması ve öğrencilerin dijital dünyada başarılı olabilmesi için gerekli bilgi ve yetenekleri kazandırması gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin eğitim politikaları, gençlerin dijital becerilerle donanmasını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmalı ve dijital okuryazarlık gibi temel beceriler her yaş grubuna hitap eden eğitim programlarıyla yaygınlaştırılmaktadır. Bu alandaki eğitim politikalarının güçlendirilmesi, iş gücü piyasasında dijital becerilere sahip çalışan sayısının artmasını sağlamaktadır; böylece Türkiye’nin dijital dönüşüm süreci hızlanmaktadır.

5.6. Dijitalleşmenin Girişimcilik Sektörü Üzerindeki Etkileri

Dijitalleşme süreci, girişimcilik dünyasında da büyük bir dönüşüm yaratmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, dijital araçlar girişimcilerin işlerini kurmalarını, yönetmelerini ve büyütmelerini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Atatanır (2022), dijitalleşmenin iş yaşamına etkisini ele aldığı çalışmada, dijital araçların işletme verimliliğini artırdığını ve girişimciliği teşvik ettiğini ifade etmektedir. Girişimciler için dijital teknolojiler, daha düşük maliyetle pazarlama, yönetim ve müşteri ilişkileri kurmayı mümkün hale getirmektedir. Özellikle internetin sunduğu küresel erişim ve dijital platformların sunduğu fırsatlar, girişimcilerin kendi işlerini kurmalarını ve bu işleri ölçeklendirmelerini mümkün kılmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte, iş yapış şekilleri köklü bir değişim geçirmektedir. Girişimciler, fiziksel mağazalara veya ofislere ihtiyaç duymadan çevrimiçi platformlar aracılığıyla ürünlerini ve hizmetlerini küresel pazarlara sunabilmektedir. Bu durum, girişimcilik anlayışını daha esnek ve erişilebilir bir hale getirmektedir. Ayrıca dijital araçlar sayesinde girişimciler, pazarlama, satış, finansman gibi iş süreçlerini daha düşük maliyetlerle yönetebilmekte ve verimliliklerini artırabilmektedirler.

Türkiye’de de dijital girişimcilik hızla gelişmektedir. Özellikle son yıllarda, Türkiye’nin genç nüfusunun teknolojiye olan ilgisi ve dijital becerilere sahip girişimciler, hızla büyüyen bir yapıya kavuşmasına zemin hazırlamaktadır. Türkiye, dijital girişimcilik konusunda potansiyeli yüksek bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’deki genç girişimciler, dijital platformlar üzerinden iş kurarak kısa sürede ulusal ve uluslararası pazarlara ulaşabilmektedir. Bu durum, girişimcilerin daha geniş kitlelere hitap etmelerine ve küresel düzeyde rekabet etmelerine olanak tanımaktadır.

Devletin ve özel sektörün dijital girişimcilik alanında sağladığı teşvikler de Türkiye’deki girişimcilik ekosisteminin güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de girişimcilere yönelik çeşitli teşvik programları, dijital araçlara erişimi artırmak ve girişimcilik faaliyetlerini desteklemek amacıyla sunulmaktadır. Örneğin, TÜBİTAK gibi kurumlar, teknoloji odaklı girişimcilere araştırma ve geliştirme (AR-GE) fonları sağlayarak yenilikçi projelerin hayata

geçirilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, dijital platformlar üzerinden iş kuran girişimcilere özel vergi teşvikleri ve finansman destekleri gibi uygulamalar, girişimcilik ekosisteminin hızla büyümesini desteklemektedir. Devletin bu alandaki politikaları, girişimcilerin dijital becerilerini geliştirmeleri için de fırsatlar sunmakta ve dijital dönüşüm sürecine katkıda bulunmaktadır.

Dijital girişimcilik, girişimcilerin yalnızca yerel pazarlarda değil, dünya çapında daha hızlı büyümelerini sağlamaktadır. Dijital platformlar, girişimcilerin düşük maliyetlerle küresel pazarlara erişimini mümkün kılmaktadır. Örneğin, e-ticaret siteleri ve dijital ödeme sistemleri sayesinde Türkiye'deki girişimciler, dünyanın herhangi bir noktasında ürünlerini satabilmektedir. Bu durum, Türkiye'nin dijital girişimcilerinin küresel rekabette öne çıkmasını sağlamakta ve uluslararası ticaretin daha hızlı ve kolay hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Girişimciler, dijital araçlar ve yazılımlar sayesinde pazarlama stratejilerini daha verimli uygulayarak hedef kitlelerine daha etkili bir şekilde ulaşabilmektedir. Böylece, girişimciler daha geniş pazarlara açılmakta ve daha fazla müşteri kazanabilmektedir.

Ancak dijital girişimcilik süreci, dijital becerilere sahip girişimcilerin desteklenmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Dijitalleşmenin sunduğu fırsatlardan tam anlamıyla yararlanabilmek için girişimcilerin dijital becerilerle donanmış olmaları şarttır. Web tasarımı, dijital pazarlama, veri analizi, sosyal medya yönetimi gibi beceriler, girişimcilerin işlerini başarıyla yönetmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'de dijital becerilere sahip girişimcilerin sayısı artmakla birlikte, bu becerilere sahip olmayan girişimcilerin karşılaştığı zorluklar da devam etmektedir. Girişimcilerin dijital becerilerini artırabilmeleri için daha fazla eğitim fırsatı ve destek programlarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda devlet ve özel sektörün dijital eğitim programlarını teşvik etmesi, girişimcilerin dijital araçları etkin kullanabilmelerini sağlayacaktır. Dijitalleşme sürecine uygun stratejiler ve araçlar kullanan girişimciler, daha verimli iş modelleri geliştirerek ekonomik büyümeye katkıda bulunabileceklerdir.

Ayrıca dijital girişimcilik sadece teknoloji odaklı girişimlerle sınırlı kalmamaktadır. Türkiye'de geleneksel sektörlerde faaliyet gösteren girişimciler de dijital araçları kullanarak işlerini dönüştürebilir ve büyütebilirler. Örneğin tarım sektöründeki girişimciler, dijitalleşmeyle üretim süreçlerini daha verimli hale getirebilir, verileri analiz ederek daha doğru kararlar alabilir ve ürünlerini dijital platformlar üzerinden daha geniş pazarlara sunabilirler. Benzer şekilde eğitim, sağlık ve finans gibi sektörlerde de dijitalleşme, girişimcilere yenilikçi iş modelleri sunmakta ve bu sektörlerin hızla büyümesini sağlamaktadır.

6. TÜRKİYE'DE DİJİTALLEŞMENİN DEZAVANTAJLARI

Dijitalleşmenin etkileri, Türkiye için de önemli bir dönüşüm oluşturmaktadır. Türkiye'de dijital becerilere sahip iş gücü açığı oluşmaktadır. Ülkede dijital becerilere sahip yeterli sayıda iş gücü bulunmamaktadır ve bu durum işsizlik sorununu ortaya çıkarabilmektedir. Eğitim sistemi, dijitalleşen dünyaya uyum sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Geleneksel eğitim yöntemleri ve müfredatları, dijital beceriler konusunda yeterli donanıma sahip gençler yetiştirememektedir. Bu durum, özellikle teknoloji sektöründe ve dijitalleşmenin etkilerini daha fazla hisseden sektörlerde, nitelikli eleman ihtiyacını artırmaktadır. Dijitalleşme süreci, sektörden bağımsız olarak tüm iş gücü piyasasında etkilerini göstermekte ve dijital becerilere sahip çalışanlara olan talep büyük ölçüde artmaktadır.

Türkiye'de dijital beceri eksikliklerinin temel sebeplerinden biri de eğitim sisteminin dijitalleşmeye uyum sağlamakta zorluk yaşamasıdır. Eğitim kurumları, dijital beceriler ve teknolojik okuryazarlık konusunda yeterli eğitimi sağlamaktan uzak kalmaktadır. Özellikle ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları, dijital okuryazarlık, yazılım geliştirme, veri analizi ve siber güvenlik gibi alanlarda öğrencilere yeterli eğitim vermemektedir. Bu durum, Türkiye'nin iş gücü piyasasında dijital becerilerle donanmış bireylerin sayısını sınırlamakta ve dijitalleşmeye adapte olamayan bir iş gücü havuzu yaratmaktadır. Oysa dijital beceriler, yalnızca teknoloji sektöründe değil, sanayi, finans, sağlık, eğitim gibi birçok sektörde de kritik bir önem taşımaktadır. Dijital becerilerin artırılması, Türkiye'nin her alanda küresel rekabette avantaj kazanmasını sağlamaktadır.

Türkiye'de dijital okuryazarlığın artırılması, sadece bireylerin kariyerlerini şekillendirmekle kalmayıp, Türkiye'nin genel ekonomik performansına da katkı sağlamaktadır. Dijital becerilere sahip iş gücü, şirketlerin daha verimli, daha esnek ve daha hızlı çalışmalarını mümkün kılmaktadır. Bu da

Türk ekonomisinin daha dinamik bir yapıya kavuşmasına olanak tanımaktadır. Dijitalleşme, Türkiye'nin özellikle küresel pazarlarda rekabet gücünü artıran bir faktör haline gelmektedir. Dijital becerilerle donanmış iş gücü, Türkiye'nin üretkenliğini artırırken, aynı zamanda yerel ve küresel düzeyde yeni iş alanlarının doğmasına da olanak tanımaktadır. Özellikle, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) dijital becerilerle güçlendirilirse, bu işletmeler dijital pazarlara açılabilmekte ve küresel rekabette daha güçlü bir konuma gelmektedir.

Dijitalleşmenin toplumsal faydalarının artırılabilmesi için devletin, dijital altyapıyı sürekli olarak iyileştirmesi, dijital okuryazarlık seviyesini artırması ve siber güvenlik önlemlerini güçlendirmesi gerekmektedir. İnternet altyapısının iyileştirilmesi, dijital hizmetlerin her kesim tarafından daha kolay erişilebilir hale gelmesini sağlamakta ve dijital eşitsizlikleri azaltmaktadır. Aynı zamanda, dijital okuryazarlık eğitimlerinin yaygınlaştırılması, özellikle kırsal alanlarda ve yaşlı nüfus arasında dijital becerilerin artırılmasını sağlamakta ve daha geniş bir kesimin e-Devlet hizmetlerinden faydalanmasını mümkün kılmaktadır. Bunun yanı sıra, devletin dijital güvenlik önlemlerini sıkılaştırması ve vatandaşların verilerini korumaya yönelik önlemler alması, dijitalleşme sürecinin güvenli ve sağlıklı bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır.

Dijitalleşme süreci Türkiye'de her zaman kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde gerçekleşmemektedir. E-Devlet uygulamalarına ve diğer dijital hizmetlere erişim, bazı bölgelerde çeşitli engellerle karşılaşabilmektedir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde, özellikle kırsal alanlarda internet altyapısının yetersizliği, dijital hizmetlere ulaşımında zorluklar yaratmaktadır. İnternet bağlantısının hızının düşük olduğu yerlerde, dijital hizmetlerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi oldukça güçleşmektedir. Ayrıca, internetin kesintiye uğradığı durumlarda, dijital platformlar üzerinden kamu hizmetlerine ulaşmak büyük bir sorun haline gelebilmektedir. Bu altyapı eksiklikleri, dijitalleşme sürecinin verimliliğini kısıtlamakta ve vatandaşların devlet hizmetlerine erişimini engellemektedir.

Bir diğer zorluk ise dijital okuryazarlık seviyesinin yetersizliği olmaktadır. Dijitalleşme, vatandaşların bu hizmetleri etkin bir şekilde kullanabilmesi için dijital okuryazarlık gerektirmektedir. Ancak, Türkiye'de dijital okuryazarlık seviyesi her kesim için eşit olmamaktadır. Özellikle yaşlı nüfus ve kırsal alanlarda yaşayan bireyler, dijital araçları kullanmada zorluk yaşamaktadır. Bu da dijitalleşmenin potansiyel faydalarını sınırlamaktadır. Devletin dijitalleşme süreçlerinde sunduğu hizmetlerin herkes tarafından erişilebilir olabilmesi için dijital okuryazarlığın artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dijital okuryazarlık eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve özellikle dezavantajlı gruplara yönelik eğitimlerin artırılması, dijital hizmetlerin daha geniş bir kesim tarafından benimsenmesine yardımcı olmaktadır.

Dijital güvenlik ve veri koruma sorunları ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetlerinin dijital ortamda sunulmasıyla birlikte, kişisel verilerin güvenliği de büyük bir endişe kaynağı olmaktadır. Vatandaşların devletle olan işlemlerini dijital platformlarda gerçekleştirmeleri, kişisel bilgilerin dijital ortamda saklanması ve işlenmesini gerektirmektedir. Bu da siber güvenlik ve veri koruma önlemlerinin güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Devlet, dijitalleşme sürecinde vatandaşlarının verilerini korumak ve siber saldırılara karşı önlemler almak için gerekli altyapıyı oluşturmakta ve bu konuda şeffaflık sağlamaktadır. Dijital güvenlik konusunda yeterli önlemler alınmazsa, vatandaşların dijital hizmetlere olan güveni azalmaktadır ve bu da dijitalleşmenin başarısını olumsuz etkilemektedir.

Her ne kadar dijitalleşme günümüzde ekonomik büyüme, kamu hizmetlerinin etkin sunumu, bireylerin yaşam kalitesinin artırılması ve toplumsal refahın yükseltilmesi açısından son derece önemli bir dönüşüm aracı olarak kabul edilse de bu sürecin önünde bazı temel yapısal engeller bulunmaktadır. Bu engellerin başında, dijital teknolojilere erişim ve kullanım konusundaki eşitsizlikleri ifade eden dijital uçurum yer almaktadır. Dijital uçurum, bireyler, haneler, bölgeler veya ülkeler arasında bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişim düzeyinde ortaya çıkan farkları tanımlar. Bu farklar; gelir durumu, eğitim seviyesi, coğrafi konum, yaş, cinsiyet ve dijital okuryazarlık gibi birçok değişkenle doğrudan ilişkilidir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, dijitalleşme sürecinde önemli mesafeler kat edilmiş olsa da özellikle kırsal bölgelerde yaşayan bireyler, düşük gelirli haneler ve eğitim seviyesi düşük

gruplar dijital teknolojilere erişim konusunda hâlâ ciddi zorluklar yaşamaktadır. Bu durum, sadece teknik altyapının yetersizliğinden değil, aynı zamanda donanım (bilgisayar, akıllı telefon gibi cihazlar), bağlantı maliyetleri ve dijital beceri eksikliklerinden de kaynaklanmaktadır. Örneğin, bazı kırsal alanlarda hâlâ hızlı ve kesintisiz internet bağlantısına ulaşmak mümkün değildir. Aynı zamanda dijital araçlara sahip olsa bile, bireyin bu araçları etkin ve bilinçli bir şekilde kullanabilecek yeterli bilgiye ve beceriye sahip olmaması da dijital uçurumu derinleştirmektedir. Bu eşitsizliklerin sürmesi, toplumsal hayata ve ekonomik faaliyetlere katılımda ciddi farklar doğurmakta, dijital okuryazar olmayan bireyler işgücü piyasasından dışlanmakta, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişimde dezavantajlı konuma düşmektedir. Uzaktan eğitim uygulamaları ya da dijital kamu hizmetleri gibi birçok dijital çözüm, bu bireyler için erişilebilir olmaktan çıkmakta, dolayısıyla dijitalleşme süreci bazı kesimler için fırsat eşitsizliğine yol açmaktadır. Bu da toplumsal eşitsizliklerin ve sosyoekonomik uçurumların daha da derinleşmesine neden olabilmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin dijitalleşme sürecinden azami fayda sağlayabilmesi ve dijital dönüşümün toplumun tüm kesimlerine adil biçimde yayılabilmesi için dijital uçurumu azaltmaya yönelik kapsamlı politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Öncelikle, dijital altyapının ülke genelinde eşit şekilde yaygınlaştırılması, kırsal ve dezavantajlı bölgelerde internet erişiminin kolaylaştırılması büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında, dijital okuryazarlık eğitimleri, özellikle gençler, yaşlılar ve düşük eğitim seviyesine sahip bireyler için yaygınlaştırılmalı; dijital cihazlara erişimi olmayan hanelere yönelik sosyal destek mekanizmaları oluşturulmalıdır. Ayrıca, eğitim ve istihdam politikaları dijital beceriler etrafında yeniden yapılandırılmalı; bu sayede bireylerin yalnızca dijital hizmetleri tüketmeleri değil, aynı zamanda bu sistemlerin üreticisi konumuna da gelmeleri teşvik edilmelidir. Kamu-özel sektör iş birlikleri aracılığıyla yürütülecek projelerle dijital içerik üretimi, e-ticaret ve uzaktan çalışma gibi alanlarda girişimcilik desteklenmelidir. Böylece dijitalleşme sadece belirli bölgelerde ya da sosyal sınıflarda yoğunlaşan bir olgu olmaktan çıkarak, toplumun tüm katmanlarını kapsayan bir kalkınma stratejisi hâline gelecektir.

7. DİJİTALLEŞMENİN İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dijitalleşme süreci, Türkiye iş gücü piyasasında çok katmanlı etkiler yaratmaktadır. Dördüncü Sanayi Devrimi kapsamındaki dijital teknolojilerin üretim, hizmet ve kamu yönetimi alanlarına entegrasyonu; otomasyon, robotik sistemler ve yapay zekâ uygulamaları ile birlikte insan emeğine dayanan bazı mesleklerin yer değiştirmesine neden olmaktadır. Bu durum, özellikle tekrarlayan ve düşük nitelikli işler açısından iş gücüne olan talebin azalabileceğini göstermektedir. Ancak aynı zamanda dijital dönüşüm, yeni meslek alanları ve istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Örneğin yazılım geliştirme, veri analitiği, e-ticaret, dijital pazarlama ve siber güvenlik gibi alanlarda dijital becerilere sahip iş gücü talebinde artış gözlemlenmektedir (Gücenmez, 2023).

Ancak dijitalleşme yalnızca istihdamı azaltıcı bir unsur olarak değerlendirilmemelidir. Çark, (2020) çalışmasında, dijital dönüşümün teknolojik adaptasyon sürecine ayak uyduramayan çalışanların iş gücüne dahil olma ihtimalinin düştüğü belirtilmektedir. Bu durum, dijital yeteneklere sahip olmayan kesimlerde işsizlik oranlarını artırırken, üretkenlik artışı sağlayan bireyler arasında fırsat eşitsizliğine de yol açmaktadır. Böylece dijitalleşmenin olumsuz yönü olarak, düşük ve orta nitelikli iş gücünün istihdamında daralma yaşandığı ve iş gücü piyasasında belirli grupların dışlanma riskiyle karşı karşıya kaldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, dijital dönüşümün olumsuz etkilerini sınırlamak adına mesleki eğitim programlarının güçlendirilmesi ve aktif işgücü politikalarının uygulanması stratejik önemde olmaktadır.

Türkiye’de dijitalleşmenin etkileri bölgesel ve sektörel düzeyde değişkenlik göstermektedir. Gelişmiş şehirlerde ve teknolojiye daha entegre olmuş sektörlerde istihdam artışı gözlemlenirken, kırsal bölgelerde ve geleneksel sektörlerde işsizlik oranlarının yükselme eğiliminde olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca dijital dönüşüme uyum sağlayamayan iş gücünün, mesleki dönüşüm süreçlerine dahil edilmediği durumlarda istihdam dışına itilme riski artmaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme süreci yalnızca teknolojik bir değişim değil; aynı zamanda iş gücü piyasasında beceri dönüşümünü zorunlu kılan, yeniden eğitim ihtiyacını ortaya çıkaran ve istihdam yapısında köklü değişiklikler gerektiren bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, dijitalleşme Türkiye’de iş gücü piyasasında hem fırsatlar hem de riskler barındıran çok yönlü bir dönüşüm yaratmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin yol açtığı iş kayıplarını telafi edebilmek ve dijitalleşmenin olumlu etkilerinden en üst düzeyde faydalanabilmek için eğitim sisteminin, aktif iş gücü politikalarının ve sektörel desteklerin dijital dönüşüm hedefleriyle uyumlu bir şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu çerçevede, dijitalleşmenin Türkiye iş gücü piyasası üzerindeki etkisi sektörlerin dijital adaptasyon hızına, bireylerin dijital yetkinliklerine ve kamu politikalarının etkinliğine bağlı olarak şekillenmekte işsizlik oranları üzerindeki etkisi farklı düzeylerde hissedilmektedir.

Tablo 2. Türkiye’de İşsizlik Oranları

Yıl	İşsizlik Oranı (%)
2010	11.9
2012	8.4
2014	9.9
2016	10.9
2018	11.0
2020	13.2
2022	10.4
2024	8.9

Kaynak: TÜİK

2010 yılında %11,9 olan işsizlik oranı, 2012 yılında %8,4’e kadar düşmektedir. Bu durum, ekonomik toparlanma ve geleneksel sektörlerdeki istihdamın geçici olarak artmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Ancak sonraki yıllarda, dijital dönüşüm sürecinin hız kazanmasıyla birlikte, işsizlik oranları tekrar artış eğilimine girmiştir. Özellikle 2016 yılında %10,9’a, 2018 yılında %11,0’a ve 2020 yılında %13,2’ye ulaşan işsizlik oranları, dijitalleşmenin iş gücü üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Teknolojik ilerlemeler sonucu birçok sektörde otomasyonun yaygınlaşması, düşük ve orta vasıflı işgücüne olan talebi azaltmakta bu da bazı meslek gruplarında istihdam daralmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, dijital teknolojilerin yaygınlaşması yeni meslek alanlarının da ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Yazılım, veri analitiği, e-ticaret ve dijital pazarlama gibi alanlarda dijital beceriye sahip bireylere duyulan ihtiyaç artmakta; bu durum, nitelikli iş gücünün istihdamını desteklemektedir. 2022 ve 2024 yıllarında işsizlik oranlarının sırasıyla %10,4 ve %8,9 seviyelerine gerilemesi, bu dönüşüm sürecine kademeli olarak uyum sağlandığını ve iş gücü piyasasının yeniden dengelendiğini göstermektedir. Dolayısıyla dijitalleşmenin işsizlik üzerindeki etkisi, yalnızca teknolojik gelişmelere değil, aynı zamanda iş gücünün dijital yeterlilik düzeyine ve mesleki dönüşüm kapasitesine bağlı olarak şekillenmektedir. Bu kapsamda, dijital beceri geliştirme programları ile aktif istihdam politikalarının birlikte yürütülmesi, iş gücü piyasasında dijitalleşmeye bağlı olumsuz etkilerin azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye’de dijitalleşme süreci iş gücü piyasasını yeniden yapılandırmaktadır ve işsizlik oranlarını doğrudan ve dolaylı biçimlerde etkilemektedir.

SONUÇ

Dijitalleşme süreci, yalnızca teknolojik bir dönüşüm olmayıp aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan kapsamlı bir değişimdir. Türkiye’nin dijitalleşme yolculuğu, ekonomik büyüme, verimlilik artışı, inovasyon ve küresel rekabetçilik açısından büyük fırsatlar sunmaktadır. Türkiye, dijitalleşmenin sağladığı bu fırsatları sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda toplumun tüm kesimlerine fayda sağlayacak kapsayıcı bir kalkınma modeline dönüştürebilir. Bu süreçte, dijital altyapının güçlendirilmesi, eğitim sisteminin dijital becerilerle uyumlu hale getirilmesi, dijital okuryazarlığın yaygınlaştırılması ve dijital girişimciliğin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Dijitalleşmenin etkilerini doğru yönlendirmek, Türkiye’nin küresel dijital ekonomide güçlü bir aktör olma yolunda önemli bir adım atmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, dijital altyapıyı

geliştirmek, özellikle kırsal ve dezavantajlı bölgelerde yüksek hızlı internet erişimini yaygınlaştırmak gerekmektedir. Eğitim sistemini dijital becerilerle uyumlu hale getirmek, dijital okuryazarlığı yaygınlaştırmak ve öğretmen eğitimi programlarını güncellemek önem arz etmektedir. Siber güvenliği güçlendirmek ve veri koruma politikalarını etkinleştirmek, vatandaşların dijital hizmetlere olan güvenini artırmak için alınması gereken önlemler arasında yer almaktadır. Dijital girişimciliği teşvik etmek için finansman, eğitim ve danışmanlık desteklerini artırmak ve KOBİ'lerin dijitalleşmesini desteklemek gerekmektedir. Ayrıca, dijital uçurumun azaltılması için dezavantajlı gruplara yönelik erişim ve eğitim programlarını yaygınlaştırmak gerekmektedir. Gelecek çalışmalarda ise Türkiye'de dijitalleşmenin sağlık, eğitim, tarım ve kamu hizmetleri gibi farklı sektörlerle etkilerini detaylı şekilde incelemek, bölgesel dijital eşitsizlikleri analiz etmek ve dijital beceri eğitimlerinin uzun vadeli etkilerini değerlendirmek faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akseki, U., Akdeniz, A., & Gök, B. (2024). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim Analizi: Girdi-Çıktı Modellerinden Ampirik Bulgular. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3), 387-399. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1427852>
- Apaydın, Ş. (2019). Türkiye'de İktisadi Küreselleşmenin Büyüme Üzerindeki Yapısal ve Tarihsel Etkileri. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 4(1), 1–27. <https://dergipark.org.tr/pub/beuiibfaidd/issue/44027/535493>
- Arısoy, B. (2024). Effects of Digitalization on Labour Markets: Digital Education. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 677699. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1451262>
- Atatınır, H. (2022). Dijitalleşme: İş Yaşamında ve Sosyal Güvenlikte. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(Dijitalleşme), 77-92. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1121347>
- Aydın, İ. ve Merdan, B. (2022). Dijitalleşmenin Türkiye'deki Mesleklerle Etkisi: Dijitalleşen İşgücü Piyasası Üzerine Bir Değerlendirme.
- Cakir, B. ve Ergul, I. (2019). Inequality in Turkey: Looking Beyond Growth. *arXivpreprint arXiv:1910.11780*. <https://arxiv.org/abs/1910.11780>
- Çam, M. (2023). Endüstri 4.0: Dijitalleşme ve muhasebe. *Journal of Politics Economy and Management*, 6(1), 11-29.
- Çark, Ö. (2020). dijital dönüşümün işgücü ve meslekler üzerindeki etkileri. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(Özel Sayı 1), 19-34.
- Gücenmez, T. (2023). Türkiye'de Dijital Dönüşümün İş Gücü Piyasalarına Etkisi ve Gelir Dağılımı İlişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 995–1005.
- Gülay, A., Attila, İclal, & Kabataş, Y. (2024). Dijitalleşme Ve Teknolojik Gelişmelerin Türkiye'de Sigortacılık Sektörüne Etkilerinin İncelenmesi: Swot Analizi İle Bir Uygulama. *Türk Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(1). Geliş Tarihi Gönderen <https://www.sakajournals.org/ojs/index.php/tjmer/article/view/106>
- Hamut, A. H. (2021). Türkiye'de Dijitalleşme Olgusuna İlişkin Bibliyografya ve Bir Değerlendirme. *TRT Akademi*, 6(12), 600-627. <https://doi.org/10.37679/trta.945280>
- Kurt, S. A. (2020). Dijital Dönüşümün Ekonomiye Etkileri: Türkiye Ekonomisi'ne Yansımaları. *OPUS—Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 3083–3109.
- Mesci, Z., ve Biçer, G. (2024). Seyahat Acentalarında Dijitalleşme: İstanbul Örneği. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 229–242. <https://sita.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/89369/1564012>
- Mıynat, M. ve Cüre, M. F. (2023). Dijitalleşme Sürecinde Kamusal Politikaların Oluşumunda Paradigma Değişimi: Dijital Kamusal Mallar.

- Özçelik Baloğlu, Ö. (2023). Teknolojik Bir Dönüşüm Olarak Dijitalleşme Kavramı ve Etkileri. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 13(2), 1189–1210. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1276723>
- Özmen vd, (2022). Dijital Dönüşüm Ve Liderlik: Sanayi Sektöründe Bir İnceleme. Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(Kongre Özel Sayısı), 206-231. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2022.ozelsayi10>
- Sürer, A. G. (2020). Eğitimde Dijitalleşme Çağı. Kapadokya Eğitim Dergisi, 1(1), 28-34.
- Üzmez, S. S., & Büyükbeşe, T. (2021). DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE BİLGİ YÖNETİMİNİN İŞLETMELERİN TEKNOLOJİ UYUMUNA ETKİLERİ. Bilgi Ekonomisi Ve Yönetimi Dergisi, 16(2), 117-127. <https://doi.org/10.54860/beyder.1028117>
- Taşkın, F. ve Küçükaltan, E. (2023). Dijitalleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği.
- Taşel, F. (2020). Dijitalleşmenin Ticarete Ve Ekonomiye Etkisi. Beykoz Akademi Dergisi, 8(2), 127-137. <https://doi.org/10.14514/byk.m.26515393.2020.8/2.127-137>
- Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi, 5(2), 41-63.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2010). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2010. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2010-13651>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2012. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2012-13652>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2014). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2014. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2014-1365>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2016). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2016. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2016-13654>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2018. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2018-13655>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2020. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2024. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-%28BT%29-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2010). Haneyalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2010. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Haneyalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2010-13651>
→ E-ticaret kullanım oranları "İnternet üzerinden mal veya hizmet satın alma" başlığı altında yer almaktadır.

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2012*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2012-13652>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2014). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2014*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2014-13653>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2016). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2016*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2016-13654>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2018*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2018-13655>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2020*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2020-33679>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2022*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2022-45587> data.tuik.gov.tr+13data.tuik.gov.tr+13data.tuik.gov.tr+13
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2024*. Erişim:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-Kullanım-Arastirmasi-2024-53492>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *İşgücü İstatistikleri, 2010–2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri->
- Yüksel, B. ve Artar, O. K. (2022). Türkiye’de Dijitalleşme ve Ülke Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkilerinin Değerlendirilmesi. Working Paper Series, 3(2), 99–116. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6652464>

Gönderiliş Tarihi: 30/06/2025
Kabul Tarihi: 08/07/2025
ORCID 0000-0002-8565-7081

ATAERKİL DÜZENDE KADINLARIN SİYASAL KATILIMI MESELESİ

Müşfika Nazan ARSLANEL¹

ÖZ

Türkiye de kadınların siyasal katılımını arttırmak için çalışmalar yürüten çok sayıda sivil toplum kuruluşu olmasına rağmen kadınların siyasal katılımının yetersizliği meselesi halen ülke gündeminin en önemli tartışma konularından biridir. Sorunun temelinde kadınların parlamento da yeterince temsil edilmemesi yatmaktadır. Ülkemizde Parlametoda kadınların sayıca yeterli olarak yer almamasının yanı sıra eksikliklerin giderilmesi için etkin çözümler üretilmemesi ve yasal düzenlemelerin yapılmaması kadınların siyasal katılımı anlamında oldukça önemli bir sorun olmaktadır. Siyasal hayatta kadının yeri tartışmalarında dikkat çeken husus kadının siyasetin belirleyici unsuru olmadığıdır. Siyasetin erkek işi olarak algılanması geleneksel toplumsal yapının kadına yüklediği rolün yanında modern siyasal düşünce de kendine yer bulmaktadır. Bu sebeple kadınların siyasal katılımının niceliğinin yanı sıra niteliğinin de irdelenmesi gerekmektedir. Çalışmamızda kadınların siyasal katılımı bakımından sivil toplum kuruluşu olarak kadın kollarının ne derece etkili olduğunu, yine mansplanning ve siyasette eril dilin kadının siyasette yer almasında önemin ne olduğu hususlarını değerlendirmeye gayret edeceğiz. Çalışma literatür taramasına dayalıdır. Kadın kolları Sivil toplum ilişkisine dair değerlendirmeler yapılırken, Çorum ilinde yapmış olduğumuz yüksek lisans tez çalışması sonuçları da kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, siyasal katılım, eril dil, mansplanning

Jel Kodları: D72, J16, Z13

THE ISSUE OF WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION IN PATRIARCHAL ORDER

ABSTRACT

Although there are many civil society organizations working to increase women's political participation in Turkey, the issue of women's inadequate political participation is still one of the most important discussion topics on the country's agenda. The root of the problem is that women are not sufficiently represented in parliament. In addition to the fact that there are not enough women in the parliament in our country, the lack of effective solutions to eliminate the deficiencies and the lack of legal regulations are very important problems in terms of women's political participation. The point that draws attention in the discussions on the place of women in political life is that women are not the determining factor of politics. The perception of politics as a male job is not only the role that traditional social structures assign to women, but also modern political thought finds a place for itself. For this reason, the quality as well as the quantity of women's political participation should be examined. In our study, we will try to evaluate how effective women's branches are as civil society organizations in terms of women's political participation, and the importance of mansplanning and masculine language in politics in women's participation in politics. The study is based on literature review. While making evaluations regarding the relationship between women's branches and civil society, the results of the master's thesis study we conducted in Çorum province will also be used.

Keywords: Women political participation , masculine language, mansplanning

Jel Codes: D72, J16, Z13

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, mnazan.arslanel@gop.edu.tr

1. GİRİŞ

Kadın ve siyaset ilişkisini açıklamaya başlamadan önce siyasal katılımın tanımlanması gerekmektedir. Siyasal katılımın çeşitleri yöntemleri olmakla beraber ilk akla gelen ve temel aşaması oy verme eyleminin gerçekleştirilmesiyle başlar. Sonraki aşamalarda ise seçim çalışmalarına katılma, siyasi söylemlerin takibi sonrasında ise siyasal söylemlere katılma ve siyasal kimliğe sahip olmaktır. Siyasal katılma ile ilgili en önem arz eden konu ise toplumun farklı kesimlerinin siyasal katılım basamaklarında istedikleri şekilde katılım göstererek alınan kararlar üzerinde çeşitli yollarla etkili olabilmeleridir (Erzen, 2019:22). Kadınların siyasal katılımı da bu noktada oldukça önemlidir. Tarih boyunca siyasal düzenler incelendiğinde kadınlar siyasal katılım aşamalarına hep sonradan dâhil olmuş, gerek siyasal kimliğe sahip olma gerek seslerinin duyulması ve kararların adil alınması noktalarında geri plana kalmışlardır.

Kadın ve siyaset ilişkisi tarihi süreçte değerlendirildiğinde ise çok eskilere gitmeden 19. yy. sonlarından itibaren karşımıza çıkması mümkündür. Geçmişten beri var olan ve günümüzde hala süregelen kadın hareketleri, kadınların haklarını elde edilmesi noktasında oldukça etkili olmuş aynı zamanda siyasal haklarını da elde etmeye başlamışlardır. Kadın hareketlerinin başlangıcı, dünyada demokrasi hareketlerinin başlangıcı olan Fransız İhtilalidir. Fransız İhtilalinin temelini demokrasi mücadelesinin erkekler ile birlikte kadınlarında vermesi olarak değerlendirmek mümkündür (Gönenç, 2006:66). 1880’li yıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi kadınların çalışma hayatına girmesini zorunlu kılmış akabinde feminizmin dünyaya yayılmaya başlaması ile kadınlarda belirgin şekilde sosyal taleplerinin yanı sıra siyasal taleplerini dillendirmeye başlamışlardır (Tilev, 2018:121).

Ülkemizde ise Osmanlı’nın son dönemlerine kadar kadınların sosyal ve siyasal haklarına yönelik hareketlenmelerin olmadığını görülmektedir. Tanzimat Fermanı’nın getirmiş olduğu bazı gelişmelerin doğrultusunda hazırlanan zeminde ancak II. Meşrutiyet ile kadınlar temel sosyal haklarına kavuşmaya başlamışlardır. Türk kadının siyasal katılımına ilişkin tarihsel süreç değerlendirildiğinde başlangıç noktalarında, olayların kadınları etkilediği, sonrasında ise kadınların yaşanan gelişmelere göre ve kendilerine tanınan sınırlar çerçevesinde hareket ettikleri görülmüştür. Cumhuriyet’in ilanından sonra ise kadınlar II. Meşrutiyet döneminde kendi lehlerine yaşanan gelişmeler ve Milli Mücadele döneminde erkekler ile birlikte vatanın kurtuluşu için gösterdikleri çabanın desteğin sonucunda yeni rejimde siyaset, ekonomi ve toplumsal alanda söz sahibi olmak istemişlerdir.

Türk kadınlarının siyasal hak mücadelesi, yeni kurulan rejimde söz sahibi olması gerekliliği düşüncesi 1930 yılı ile kademeli olarak başlamış 1934 yılında Seçme ve Seçilme hakkını alarak Parlemantoda temsil edilme imkanına kavuşmaları ile birlikte bu mücadele tam anlamıyla bir kadın temsili olmasa da başarılımıştır. Siyasal haklarını yasalar önünde kazanan kadınlar uzunca bir süre siyasal hak talepleri konusunda ses getiren girişimde bulunmamışlardır. 1945’lerin sonunda değişen ve tek partili hayatın son bulması ile farklı görüşlerin temsiline olanak sağlanan ortamın oluşması ve dünyada hızla yayılmaya başlayan feminist akım ile kadınlar hem sosyal hem siyasal mekanizmalarda görünür olma taleplerini dile getirmeye başlamışlardır.

Günümüz dünya siyaseti içinde kadınların durumu değerlendirildiğinde tarihsel süreç içerisinde yasalar önünde kadınların siyasal katılımı için engel bulunmamaktadır. Elbette ülkelerin siyasi otoritelerinin yani demokratik sistemlerde hükümetlerin politikaları önemli yer tutmaktadır, fakat en önemli etkenlerden biride modern anlamı ile varlık göstermeye başlayan Sivil toplum kuruluşlarıdır. Cumhuriyet’in ilanından sonra elde edilen yasal hakların uygulamada elde edilmemesi, siyasal temsil mekanizmalarında yeterince temsil edilmemeleri ve sosyal alanda yaşadıkları adaletsizlikler kadınları 1960’lı yıllarda yeniden aktif hale getirmeye zemin hazırlamıştır (Deniz, 2019: 44). Sivil toplum etkin şekilde kadın hakları ve eşitlikçi politikaların geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için devreye girmiştir. Dünya çapında en önemli girişim olarak ise Birleşmiş Milletlerin 1975 yılında “Uluslararası Kadın On Yılı” olarak ilan etmesidir. Meksiko City, Kopenhag ve Nairobi gibi şehirlerde gerçekleştirilen konferanslarda oldukça önemli strateji ve politikalar üzerinde anlaşmalar sağlanmıştır. Akabinde ise Avrupa’da konu ile alakalı politikalar için çaba önemli ivme kazanmıştır (Sallan & Altındal, 2016: 54).

Günümüzde ise siyasetin ve demokrasinin en önemli yapı taşı olan siyasi partilerde kadın katılımına yani kadınların üye olmalarına ve parti içerisinde aktif görev almalarına dair yasal açıdan da, uygulama açısından da problem yoktur. Demokrasinin etkin olduğu ülkeler değerlendirildiğinde, siyasi partilerin önemli kısmı bünyelerinde kadınlara yönelik, kadınların siyasal katılımını artırmak amacı ile kadınlardan oluşan birimleri bulundurmaktadırlar (Demir, 2015: 43). Türkiye’de siyasi partiler incelendiğinde kadınların siyasi partilerde var olabilme yollarından birisi olarak “Kadın Kolları” karşımıza çıkmaktadır. Kadın kolları elbette Türkiye’de önemli oranda kadını siyasal hayatla buluşturan, kadına siyasal anlamda kimlik kazandıran kuruluşlardır. Burada aktarılması gereken bilgi; kadınların siyasal katılım düzeylerinin siyasi partiler içerisinde üyelik ve grup faaliyetlerinin yaygın olduğudur. Asıl eksik olan siyasi parti içerisinde kadın kolları dışında kadınların yönetim kadrolarında yeterince bulunmamalarıdır. Oysa kadının tam anlamı ile siyasi hayatta var olabilmesi için hem siyasi parti içerisinde farklı birimlerde temsil hakkını kullanabilmesi hem de Mecliste kadın temsilci oranının yeterli olması gereklidir. Günümüz dünya siyaseti değerlendirildiğinde başta ülkemiz olmak üzere birçok ülkede hala siyasal hayata katılım anlamında kadınların yeterli temsiline sağlanmadığı görülmektedir.

2. KADINLARIN SİYASAL KATILIMINDA ETKİLİ KAVRAMLAR

2.1. *Mansplaining Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi*

İnsan doğası gereği kendinden daha az bilgili ve yetersiz gördüğü diğer tüm insanları yönetme eğilimindedir. Geçmişten bugüne belki de değişmeyen, kadın erkek ilişkilerine yön veren en önemli düşünce kalıbı tam olarak erkeklerin kadınların yetersiz olduğu düşüncesi ile onları yönetme istekleridir.

Mansplaining Oxford sözlüğünde “bir erkeğin bir kadına herhangi bir şeyi ondan daha iyi bildiğini ve anladığını düşündüğünü gösterecek biçimde açıklama yapma pratiği” şeklinde tanımlanmaktadır. Yine Oxford sözlükte bir başka tanımı ise “bir şeyin bir erkek tarafından bir başkasına (genellikle bir kadına) küçümseyici ya da kibirli bir biçimde açıklanması” olarak tanımlanmaktadır. Erkek (man) ve açıklama (explaining) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen kavram, erkeklerin kadınlara tepeden ve kibirli bir şekilde anlatma şeklinin kadınları susturan ya da kadınların sözlerini anlamsızlaştıran değersiz kılan sistematik ve kurumsallaşmış bir baskı şekli anlamını taşımaktadır (Kidd, 2017)

Mansplaining kavramı anlam itibari ile erkeklerin kendilerini kadınlardan üstün olduğunu düşünerek, kendilerini kadınların öğreticileri ve yol göstericileri olduklarına inanarak, yönetme ihtiyacı hissetmelerini ifade eder (Mansplaining Nedir?, 2023). Yani mansplaining, kadına bir şeyi anlatırken küçümseyici aşağılayıcı bir şekilde açıklayan ve bu açıklamayı yanlış olarak yapan bir erkek eylemidir. Aslına bakılacak olursa belki de konu hakkında bilgisi yoktur ya da hakim değildir, ama karşısındaki kadını yalnızca kadın olduğu için düzeltmeye çaba gösterir.

Bugün siyasal hayat dahil, ana öznesi olarak erkeklerin kendilerini görmeleri de tam anlamı ile mansplaining kavramının karşılığıdır. Siyasette kadınlara yönelik oluşturulan politikalarda karar mekanizmasını çoğunlukla erkekler oluşturmaktadır (Terkan, 2013: 121). Bu durumun ana sebepleri arasında kadının siyasette oransal yetersizliği de elbette etkilidir. Yalnızca siyasi karar mekanizmaları kadını ikincil konuma atan tavra sahip değildir. Durumun böyle olmasına sebep kadınların yalnızca önemli politik kararları almada yetersiz olduğu düşüncesi değil, siyasal katılımın toplumun büyük çoğunluğunun gerçekleştirmiş olduğu oy verme işleminde dahi oyunu yakın çevresindeki erkeklerden etkilenerek kullandığı kanaatidir. Ne yazık ki bu kanaat kadını siyasal olarak yetersiz ve düşünsel olarak erkeklerden sonra, ikincil planda olduğu algıya neden olmaktadır (Demir, 2015: 36).

Kadınlar, toplumsal düzen içinde ev ile ilişkilendirilmesi sonucu olarak siyasette de kadın yeri evdir algısı günümüzde devam etmektedir. Özellikle aile arasında siyasetin kadın işi olmadığı düşüncesi kadınında bu durumu içselleştirmesine neden olabilir. Toplumsal işbölümü algısının devamlılığını kadınlarda ne yazık ki siyasi alanda sürdürmeye ve kendilerine siyasette ev ile bütünleştikleri algıyı devam ettirmektedirler. Erkek egemen ortam kadınları aktif siyaset yapmaktan kaçınmalarına neden olmaktadır (Altındal, 2009: 365).

Siyasette, bir anlamda erkeklerin kadınlar adına karar verdiği mansplaining kavramına karşılık gelerek, detaylar incelendiğinde kavramı açıklanmasına yardımcı önemli örnek olabilir. Çünkü erkek egemen bu ortam kadınların taleplerini tam anlamı ile dile getirememelerine sebep olmaktadır. Kadınlar toplumda kendileri için belirlenmiş olan rolün gereği olarak hep erkeğin gerisinde konumlandırılmaları nedeniyle imkan sağlansa bile çekinebilirler.

Kavram üzerine yoğunlaştığımızda kadının siyasi temsilinin eksikliği konusuna da detaylı değinmek gerekir. Türkiye’de siyasi temsil mekanizmaları değerlendirildiğinde, kadın temsilci oranının düşük olduğu dikkat çeken temel hususlardandır. Kadınların siyasal temsil mekanizmalarında yeterli sayıda olmamaları kadını ilgilendiren sorunların ülke gündemine taşınmasını kısıtlamasının ve sorunlara çözüm üretilmesinin kısıtlanma nedenleri arasında gösterilebilir. Burada özellikle ifade etmek gerekir ki kadın yalnızca kadın sorunlarıyla da ilgilenmemeli eğitime, bilgisine, yeteneğine göre toplumu ilgilendiren tüm sorunlara görevler üstlenmeli yani mesele cinsiyetten öte bireyin kişisel birikimine göre siyasette, iş hayatında, sosyal hayatta roller üstlenmesi ile çözüme kavuşabilir. Son dönemlerde kadın siyasetçi sayısı ve kadın haklarına yönelik kurumların varlığında önemli ölçüde artış olduğu gözlemlense de genel siyaset değerlendirildiğinde kadın temsilci sayısı halen istenilen oranda olmadığını da ifade etmek gerekir.

Siyasi partiler ülkenin farklı kesimlerinin sesini parlamentoya taşımanın ve etkin çözümler üretilmesinde en önemli araçlardır (Duman, 2024: 61). Kadınlar içinde görülmeyen ya da ötelenen problemlerini meclise yani doğrudan ülkenin gündemine taşımanın en etkili yollarından biri yeterince temsil edilmelerinden geçmektedir. Kadının temsilci seçildikten sonra yalnızca kadın haklarını savunması, kadının problemi üzerinde yoğunlaşması yine kadının yetersizliği ile ilgili problemlere yol açacağı ifade edilmiştir. Zira kadın yalnızca kadını temsil ederse, bu durumda diğer alanlarda ki bilgi, becerilerini gösteremeyecektir (Ugan, 2017: 399). Yalnızca mecliste değil, toplumsal olarak kısıtlanarak ilerlemesinin önünde ki engelleri kaldırmayacaktır.

Kadın temsiliinde eksiklik üzerinden mansplaining kavramı çerçevesinde güncel durum değerlendirmesi yapıldığında kadını günümüzdeki kadın siyasetçi artışına rağmen oransal yeterlilik sebebi hala bütün siyasal yapılanmalarda aşılabılmış değildir. Fakat yine de son dönemde temsil mekanizmalarında artan kadın sayısının yakın gelecek için umut verici olduğunu belirtmek gerekir.

2.2. Eril Siyaset Dilinin Kadınların Siyasal Katılımına Yansımaları

Ülkemizde siyasi partilerin yapılanmalarına bakıldığında eril bir yapılanma oldukça açık olarak görülmektedir. Kadınların parti teşkilatlanması, partinin yönetim kadroları ve parti içi çalışmaları incelendiğinde kadınların bu yapılanmanın dışında kaldıkları çok açık bir şekilde görülmektedir (Altındal, 2007: 75). Yine kadınların partinin karar organlarında yer verilmediği ama seçim dönemlerinde kadın seçmenlere daha kolay ulaşmak veya partiye kaynak tedarik etmek amacıyla görevlendirildiği görülmekte ve sınırlı hareket alanı içerisinde eril siyasette arka plana itilmektedirler (Minibaş, 1996: 180).

Siyasi partiler, kadınlardan eğer siyasetin içerisinde yer almak istiyorlarsa iki seçenek sunmaktadırlar, “erkek gibi” siyaset yapmak ya da siyasi partilerin kadın kollarında görev almak başka bir ifadeyle siyasete “eklemlenerek” görev yapmak. Şartların erkekler tarafından belirlendiği siyasette kadınlar sıkıştırılmış olarak varlık göstermeye zorlanmaktadırlar. Farklı ideolojilere sahip siyasi partilerin tamamında bu durumun parti kimliğinin kadın kimliğinden önce geldiği ve kadının yalnızca siyasette bir simge olarak görüldüğü sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Altındal, 2009: 365).

Kadınların yasal ve çevresel hiçbir engel olmasa dahi siyasetten uzak durmalarında erkek çoğunluklu ortamda, dilin oldukça sert olduğu düşüncesini gerekçe gösterdikleri algısı üzerinde durulabilir. Peki durum gerçekten böyle midir? Siyasi hayatta kadının dili ile alakalı genel durum değerlendirildiğinde görülmektedir ki, kadın siyasette kadın olarak kendine yer bulamamaktadır. Türk kadını da bu nedenle siyasette eril dili kullanarak, erkekçe tavırlar ile siyasette var olmaya çalışmaktadır (Bozaslan, 2020: 55). Elbette bu durum kadının kadın olarak siyaset yapmasının önünde çok uzun dönemler sorun olmuştur. Kadının siyasete katılımı ve siyasette varlığı hususunda yetersizliğin en önemli nedenleri arasında, kadınları erkeklerden farklı kılan kadınsı özelliklerinin olması, kadın doğasının siyaset için uygun olmaması ve özellikle de kadına yüklenen annelik ve eş

rolleri görülmektedir. Kadınların kendilerine atfedilen bu özellikler nedeniyle siyasette başarılı olamayacaklarına dair inanç baskın olmaktadır (Alkan, 2005: 78). Dolayısıyla siyasal hayata katılmak ve siyasette var olmak isteyen kadının geleneksel ataerkil düşünceler nedeniyle engellenmesi söz konusu olmaktadır.

Yalnızca Türkiye’de değil, dünyada kendini ispatlamış, üst yönetim kademelerine ulaşmış kadın siyasetçiler genel itibari ile gerek dış görünüşleri gerekse tavırları ile erkeksi tutumlar sergilemektedirler Siyasal hayata katılan kadının erkeksi yöntemleri ve kendisinden beklenen erkeksi bakış açısını kabul etmesi demektir ve kadının ortaya koyacağı siyasette eril siyaset olacaktır. Kadınlar erkek egemen siyasi hayatta kabul görmek için eril dil ve tavrı benimsemek durumunda kalmaktadır. Kadın genel görüşe göre naif ve kırılgan yapıdır, siyasi hayat ise sert olmayı gerektiren bir alandır. Bu nedenledir ki siyaset kadına uygun bir ortam olarak görülmez. Eril siyaset içerisindeki kadını siyasi partiler farklılıklarıyla siyasete dahil etmek yerine, ona simgesel anlam yükleyerek ve sadece siyasetin nesnesi haline getirerek kadını göstermelik ve eril siyasete eklemlenmiş duruma getirmektedirler (Aydın, 2016).

Son yıllarda kadınların dünya üzerinde siyasette yer alma oranlarının artması bu durumu biraz da olsa tersine çevrilmesine yönelim göstermektedir. Farklı ülkelerin parlamentolarında kadın siyasetçilerin, kadın olduklarına ama aynı zamanda siyasetçi de olduklarına vurgu yapan tavırlar sergileme eğilimindedirler. Aynı şekilde Türkiye içinde durum farksız değildir. Son dönemlerde kadın siyasetçilerin giyim kuşamları ve söylemlerine bakıldığında erkeksi görünmek zorunda artık olmadıklarının bilincinde kadın kimliği ile siyaset yapan, kadın siyasetçilerin sayısında önemli artış olduğu görülmektedir.

2.3. Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Kadın Kollarının Kadınların Siyasal Katılımında Önemi

On sekizinci yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkmış olan sivil toplum kavramı toplu halde yaşamının nasıl mümkün hale getirilebileceği düşüncesinden ortaya çıkmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay,2007:544). İlk ortaya çıktığı dönemden 18. yy. a kadar devlet ile aynı anlamı taşımaktaydı. On sekizinci yüzyılda Avrupa’da yaşanan Aydınlanma Felsefesi, burjuvazinin ortaya çıkışı ile devletten farklı tanımlanmaya başlamıştır (Aslan, 2010:188). Günümüzde ise devletten tamamen farklı tanımlanarak, devlet ile toplum arasında konumlanmaktadır. Toplum ihtiyaçlarına yönelik olarak gönüllülük faaliyetleri şeklinde örgütlenmelerdir. Devlet ve toplum arasında yer alan sivil toplum şüphesiz demokrasinin gelişmesinde tıpkı işleyişinde olduğu gibi oldukça önemli role sahiptir (Karaman & Dalkıran, 2021: 93).

Sivil toplum kavramı Batı’da demokratik yapıyı toplumsal katılım temel alındığı ve farklılaşmanın sağlanacağı aynı zamanda da sosyal örgütlemenin yaygınlaşmasını gerçekleştirecek, temel hak ve hürriyetlerin kabulünün sağlanmasını arttıracak bir kavram olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. “Sivil toplum; devletin şekillendirmedeği, kendi inisiyatif ve renkliliğine terk ettiği ve devlet dışı bir alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda devlet dışı bir alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda aktif ve örgütlü siyasal katılım ve politizasyon sürecini de ifade etmektedir” (Çaha,2003:94).

Sivil toplum, demokrasilerin en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasi ve sivil toplum ilişkisi birbirinden bağımsız olmayan birbirlerini gerekli kılan iki önemli kavramdır. Toplumun yönetimde yer almasının, katılım artırılmasını sağladığı için demokrasinin işleyişinde akışın sağlıklı ilerlemesine önemli katkıları vardır. Bu nedenledir ki demokrasiler için sivil toplum en önemli unsurlar arasındadır (Tamer, 2010, : 91).

Sivil toplum Kuruluşu denildiğinde akla gelen kuruluşlar arasında başta dernekler ve vakıflar olmak üzere sendikalar, odalar, birlikler ve kooperatifler ile günümüzde siyasi partiler ve onlara eklemlenmiş olarak kurulmuş olan kadın kolları akla gelmektedir. Türkiye’de siyasi partilerin kadın kollarının, kadınların sempati duydukları ve destekledikleri siyasi partinin bir uzantısı olarak taraftarı ve gönüllülerince örgütlendiği görülmektedir. Kadın kolları, partinin önceden belirlenmiş politikalarını hayata geçirmek noktasında yardım sağlayan, kendisine ait bir bütçe, gündem ve çalışma

programı belirleme hakkı olmayan yapılanmalardır.

Türkiye'nin sahip olduğu erkek egemen siyasette kadınlar, kendilerine yer bulma konusunda ne yazık ki hak ettikleri düzeye hala gelememişlerdir. Topluma hakim olan kadın ve onun rollerine ait olduğu düşünülen gereklilikler kadının siyasete katılımı meselesinde oldukça geride bırakmıştır. Kadından geleneksel cinsiyet rollerini yerine getirmesi beklenirken aynı zamanda yaşam alanı olarak da ev ile sınırlandırılmaktadır. Siyasal hayatta ise siyasal kültürün kodları, siyasi partilerin yapısı gibi hususlar kadının siyasal katılımına engel olmaktadır. Diğer taraftan demokrasilerde kadınların katılım düzeyini arttırmaya yönelik tedbirlerin pek işlerliğinin olmadığı görülmektedir. Hatta kadınların siyasal katılımını desteklediği düşünülen siyasi partilerin kadın kollarında işleyiş de kadınları, siyasi parti merkez yönetimine ve partinin başkanlarına tabi kılmaktadır. Siyasal hayata aktif olarak katılma imkanına sahip olan az sayıda kadın, genel merkez tarafından seçilmekte aynı zamanda da karşıt cinsin kalıplarına göre belirlenmiş olan sürece uymak zorunda bırakılmaktadırlar. Siyasi partinin kadın kollarında görev alan kadınlardan ise seçmeni ikna için ev ziyaretleri yapmaları ve seçim bütçesine destek olmaları beklenmektedir (Sallan Gül, 2007:2-3). Kadın kolları ağırlıklı olarak seçim dönemlerinde olmak birlikte ev toplantıları, kermesler, çaylar gibi birtakım sosyal faaliyetleri yerine getirmek üzere siyasi parti yönetimine yardımcı olmak ve partiye yeni üye ve destek sağlamakla görevlendirilmektedirler.

Kadınlar açısından sivil toplum kuruluşları değerlendirildiğinde siyasal katılım mücadeleleri ve örgüt şeklinde hareket etme çabası olduğu görülmüştür. Özellikle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayınlaması kadınların sivil toplum girişimlerinin önünü açan önemli bir etken olmuştur. Aslında bakıldığında kadın hareketleri sosyal, siyasi ve ekonomik değişimlere göre şekil alarak ilerlemiştir (Karaman & Dalkıran, 2021, s. 98). Kadınların siyasal katılımının yeterli oranda olması ise demokrasinin cinsiyetler açısından değerlendirildiğinde sağlıklı işlediğinin göstergesi olacaktır. Kadın kolları ise Türkiye' de kadına hem bünyesinde bulunan kadınlara hem siyasi kimliği olmayan kadınlara en fazla ulaşan sivil toplum kuruluşları olarak değerlendirilebilir. Kadın kolları, şüphesiz kadının siyasal hayatla buluştuğu ve toplumsal baskılara bir anlamda partilerin diğer teşkilatlarında bulunduklarında uğrayacakları baskılara kıyasla daha az maruz kaldıkları siyasi parti birimleridir. Bu nedenle kadın kollarının varlıkları ve demokrasinin cinsiyet açısından işleyişine katkıları azımsanamayacak orandadır. Çorum ilindeki kadın kollarının ve diğer sivil toplum kuruluşlarının ilişkilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışma sonucunda;

“STK’lar ancak siyasi bir kuruluşun üyesi olduktan sonra kadınlara ulaşabilen etkinlikte kuruluşların ötesine çok geçememişlerdir. Tabi ki öncesinde konuya ilgi duymayan birine biz kadın haklarını savunan örgüt olarak çalışıyoruz, size siyaseti anlatmaya geldik diyemezler ama kadın kolları gibi örgütler ile ya da çok daha fazla kadına ulaşabilecekleri resmi kuruluşlarla işbirliği içine girerek sosyal ve siyasal haklar anlatılabilir, bu yönde girişimde bulunmaları için destek sağlayabilirler. Kadın kolları bu yönden STK’ olma niteliği taşıyan ve toplumda kadınlar dâhil pek çok kesimin sesini duyurmanın alternatif yolları olduğu gerçeğini aşılacak adına bilinçlenmelerinde önemli katkıya sahip olduğu tespit edilmiştir (Duman, 2024, s. 102).”

Gerçekleştirilen çalışmada ortaya konulduğu üzere sivil toplum kuruluşlarının zaten hâlihazırda siyasi kimlik kazanmış olan kadınlara kadın kollarına ulaşarak siyasal mekanizmalarda ilerlemeleri konusunda destekleri yeterli değildir. Bazı ülkelerde sivil toplum kuruluşları ve kadınların baskısı ile kadınların siyasal katılım hakları için çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar parti programlarına yeni konuların eklenmesi, kadınlar için yeni bakanlıkların kurulması gibi önemli adımların atıldığı bilinmektedir (Demir, 2015, s. 46). Burada kadınların siyasete dahil olmasını amaçlayan, teşvik eden, destekleyen sivil toplum kuruluşlarının yeterli sayıda olmaması da oldukça önemli etkenlerden biridir.

SONUÇ

Ülkemizde ve dünyada kadınların siyasal haklarını hak ettikleri düzeyde elde edebilmeleri ile alakalı son yıllarda çok önemli çalışmalara imza atılıyor olsa da yeterli olduğunu söylemek ne yazık ki doğru değildir. Yalnızca siyasi alanda değil sosyal hayatta kadını korumaya yönelik yapılan çalışmalarında yakın gelecek için umut verici olduğunu ifade etmek gerekir. Türkiye özelinde kadının

siyasal katılımının artmasında şüphesiz en önemli etkenlerden birinin başörtüsü ile alakalı yasakların kalkmış olmasıdır. Yasağın kalkması yalnızca kadının siyasal katılımının önündeki yasal engelin kalkması değil Türkiye’de sosyal durum göz önünde bulundurulduğunda kadının yaşam şekline yönelik özgürlüklerin tamamen önünü açmıştır. Müslüman kimliğe sahip kadın sayısının oransal büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda özellikle Türk kadını siyasal, ekonomik, eğitim gibi farklı pek çok alanda haklarına kavuşmuştur demek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Mansplaning kavramının kadının yetersizliğini bilgisizliğine bağlandığı noktada; Günümüz dünyası kadın erkek ayırt etmeden bireylerin kendi kararlarını verebileceği araştırıp öğrenebileceği, kitle iletişim araçlarına herkesin ulaşabiliyor olması kadın ya da erkek fark etmeksizin herkesin ulaşabileceği ve bilgi edinebileceği kadar yaygındır. O nedenle mensplaning kavramına etken olan kadının bilgi edinmeden uzak olduğu düşüncesi geçerliliğini yitirmelidir. Zira siyaset okumak araştırmak cinsiyetle değil, kişisel merakla ilgilidir.

Çorum ilinde yapılan çalışmadan sivil toplum kuruluşları ile ilgili çıkan sonuçlara göre:

“STK’lar bu noktada siyasi partilerin desteğini alarak çok daha fazla kesimden kadına ulaşmalıdır. Parti içi demokrasi ve toplumsal adaletin sağlanması için de gereklidir. Burada inkâr edilemez gerçek şudur ki; kadın kolları siyasi partilerin kadının siyasal katılım hakkını gerçekleştirdiği en yaygın kuruluşlardır. STK’lar bu durumdan faydalanarak siyasi partilerin ideolojilerini gözetmeksizin demokratik bir biçimde kadının siyasal katılım yollarına alternatif yollar üretmelidirler (Duman, 2024, s. 108)”

Buna ek olarak en önemli sorunlardan biri de kadının siyasal haklarına yönelik çalışma yürüten sivil toplum kuruluşlarının sayısının eksikliğidir. Ülkemizde kadınların siyasete dahil edilmesi ve katılımlarının artırılması için çalışan sivil toplum kuruluşları sayısının artırılması gerekmektedir. Zira sivil toplum kuruluşları kadın haklarının iyileştirilmesinde oldukça önemlidirler.

Siyasette eril dilin varlığı ile alakalı olarak yine Çorum ilinde yapılan durum çalışmasından çıkan sonuçlara göre:

“Kadın kollarında görev alan katılımcıların bu konuda çoğunlukla bilinçli oldukları görülmektedir. Bir diğer önem arz eden ifade ise kadınların siyasete nezaket getireceği düşüncesidir. Kadın, gerek yaratılış itibari ile gerek toplumda yetiştirilme şekli nedeni ile erkeklere kıyasla daha narindir, bu gerçeklik pek çok olay karşısında tutumlar değerlendirildiğinde inkâr edilmemesi gereken bir durumdur. Bura da anlatılmak istenen kadının naifliği karşısında sert dilin daha ılımlı ve yumuşak bir dile dönmesi temennisi olarak algılanabilir (Duman, 2024, s. 105)”

Elbette kadın dili daha nazik ve yapıcıdır. Fakat uzun yıllar kadın ne yazık ki erkekleşerek siyaset yapmak zorunda kalmıştır. Yine önceki bölümlerde ifade edildiği üzere son yıllarda hem dünya hem Türkiye’de kadınların tutumları, giyim kuşamları ve söylemleri erkek dilini kullanmanın ötesine geçmeye başlamıştır. Bu durum siyasetin erkeğe ait olmaktan çıkarmaktadır. Unutulmamalıdır siyaset toplumun temsil edildiği en etkin alandır. Kadınlarında, bu alanda hem kadının sesini duyurmak hem de başarının ve yeteneğin cinsiyetlere değil kişinin kendine bağlı olduğunun kanıtı açısından siyasal katılımı önemlidir.

Aslına bakılacak olursa kadınların siyasal hayata katılım anlamında erkekler kadar başarılı ve etkili olmayışlarının esas nedeninin kadınların "eril siyaset" yapmak yöntemi istemeleri ve bu süreçte yetersiz kalmalarıdır. Kadınların kendilerine ait siyaset yapma yöntemlerini oluşturarak, baskın erkek siyaset karşısında varlık göstermeleri gerekmektedir. Özellikle kadınların siyasette yer alabilmesi için, kadın siyasetçilerin kendilerine yüklenen geleneksel cinsiyetçi rol kalıplarından çıkması, siyasette söz sahibi olmaları için de kadın sorunlarını gündeme taşımaları ve sorunlara kadın bakış açısıyla yaklaşmaları doğru bir yaklaşım olacaktır. Tam bu noktada siyasi partilerin kadın kollarının, kadınların siyasi katılımı açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak kadın kolları yapısı itibariyle kendine ait bir bütçesi ve kullanma konusunda da iradesinin olmaması, kadın kollarını sürekli olarak finansman arayışına yönlendiren, ihtiyaçlarını karşılamak için kermes, çay vs gibi gelir getiren faaliyetler düzenleyerek para toplamaya zorlanan kadın kolları, kadınlara yönelik politikalar belirleyen bir yapı olmasını engellemektedir.

Son cümle olarak; kadınların siyasal katılımında eşitsizlik temeline dayalı ataerkil düzen ortadan kaldırılmadığı sürece ve kamusal alanın kadınlara yönelik olarak yeniden düzenlenmediği takdire arzu edilen demokratik bir yapıya sahip olmak mümkün olamayacaktır. Kadınlar ve erkeklerin siyasal alanda eşit bir şekilde temsil imkanına kavuşması ve siyasal hayatta varolabilmesi için siyasal sistemin yeniden yapılandırılması gerekir.

KAYNAKÇA

- Alkan, A. (2005), *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Altındal, Y.(2007), *Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Altındal, Y. (2009). “Erkeksi Siyasetin ‘Erk’siz Dublörleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 12, S: 21, Haziran, 351-367
- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum: Kavramsal Değişim Ve Dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 188-212.
- Aydın, S. (2006), “Siyasete Kadın Eli Gerek”, <http://kadem.org.tr/siyasete-kadin-eli-gerek-sare-aydin/> (18.04.2025).
- Bozaslan, E. Ç. (2020). Siyasetle Alâkalı Mı Alâkasız Mı?: Kadınlar Halk Fırkası'ndan Günümüze Kadın-Siyaset İlişkisi. *Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 49-66.
- Çaha, Ö.(2003). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2003 (Devletten Sivil Topluma), s. 94.
- Demir, Z. (2015). Kadınların Siyasete Katılımı Ve Katılımı Artırmaya Yönelik Stratejiler. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35 - 47.
- Deniz, Ş. (2019). *Türkiye’de Kadın Ve Siyaset* (1 B.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Duman, B. (2024). *Siyasi Parti Kadın Kollarının Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Kadınların Siyasal Katılımları: Çorum Örneği*. TOGÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erzen, M. Ü. (2019). Siyasette Cinsiyet Eşitsizliği. *Asya Studies*, 2(8), 21-32.
- Gönenç, A. Y. (2006). Fransa Ve Türkiye' De Kadın Hareketleri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*.(27): 63-84.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A.Y.(2007) *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 544.
- Karaman, İ. C., & Dalkıran, G. B. (2021, 7 31). Kadın Sivil Toplum Hareketinin Tarihsel Gelişimi: Türkiye Ve Dünyadan Örnekler. 5(13), 89- 116.
- Kidd, A. (2017). Mansplaining: The systematic, sociocultural silencer. Paper presented at the 33rd Annual Conference on the Advancement of Women, Texas Tech University, Texas, ABD. <https://digitalcommons.northgeorgia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1681&context=ngresearchconf>.
- Minibaş, T. (1996), *Siyasal Partiler Yelpazesinde Kadının Konumu*, Der: N.Arat, Say Yayınları, İstanbul, <https://Psikomental.Com.Tr/PsikomentalPsikoloji>. Erişim Tarihi: 05 14, 2024
- Sallan, S. G., & Altındal, Y. (2016). Türkiye’de Siyasetin Eril Anatomisi: 2015 Seçimlerini Kota Uygulamaları Üzerinden Yeniden Düşünmek. *Toplum 4e Demokrasi Dergisi*, 9(19), 51-72
- Sallan, S.G. (2007), “22 Temmuz Seçiminin Galibi Kim? Bıyıklı Kadınlar mı Yoksa Eril Siyaset mi?”, *Toplum ve Demokrasi*, 1 (1), Aralık, 1-26
- Tamer, M. G. (2010). Tarihsel Süreçte Sivil Toplum. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 27(1): 89- 105.

- Terkan, B. (2013). Siyasi Partilerin Kadına İlişkin Söylem Ve Politikaları (Akp Ve Chp Örneği). *Selçuk İletişim*, 6(2), 115-136.
- Tilev, F. (2018). Esnek Çalışma Ve Kadın İstihdamı. *Fırat Üniversitesi İibf Uluslararası İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 2(2): 121-150.